

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Muhammet BAL

TÜRK VE YUNAN MİTOLOJİLERİNDE DOĞA KAVRAMI ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2025

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Muhammet BAL

TÜRK VE YUNAN MİTOLOJİLERİNDE DOĞA KAVRAMI ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Danışman

Dr. Öğr. Mehmet Fatih DENİZ

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2025

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Muhammet BAL'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Rıfat ATAY (İmza)

Üye (Danışman) : Dr. Öğr. Mehmet Fatih DENİZ (İmza)

Üye : Prof. Dr. Tuncay SAYGIN (İmza)

Üye : (İmza)

Üye : (İmza)

Tez Başlığı: TÜRK VE YUNAN MİTOLOJİLERİNDE DOĞA KAVRAMI ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 12/09/2025

Mezuniyet Tarihi : 13/11/2025

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “TÜRK VE YUNAN MİTOLOJİLERİNDE DOĞA KAVRAMI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALIBİRİNCELEME” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Muhammet BAL

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

27/10/2025

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Muhammet BAL
Öğrenci Numarası	202252063006
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Mehmet Fatih DENİZ
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Türk ve Yunan Mitolojilerinde Doğa Kavramı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2793215625
Rapor Tarihi	27/10/2025
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: Alıntılar dahil: %22
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE	
Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Dr. Öğr. Mehmet Fatih DENİZ İmza	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR LİSTESİ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MİT VE MİTOLOJİYE DAİR TEMEL KAVRAMLAR

1.1. Mit ve Mitoloji.....	4
1.2. Tanımlar Işığında Mit ve Mitoloji	7
1.3. Mitoloji ve Yaşam İlişkisi.....	8
1.4. Eskilerin Masalları Olarak Mit	10
1.5. Mit ve Kutsal İlişkisi.....	11
1.6. Mit ve Din	12
1.7. Doğayı Kavrayış Biçimi Olarak Mit ve Bilinç	13
1.8. Yunan ve Türk Mitolojilerinde Doğa ve Canlılık İlişkisi	14

İKİNCİ BÖLÜM

GÖKYÜZÜ ÖRNEĞİNDE MİT VE DOĞA İLİŞKİSİ

2.1. <i>İlyada</i> 'da Gökyüzü ve Mit İlişkisi	17
2.2. <i>Odyseia</i> 'da Gökyüzü ve Mit İlişkisi.....	20
2.3. <i>Theogonia</i> 'da Gökyüzü ve Mit İlişkisi	21
2.4. <i>İşler ve Günler</i> 'de Gökyüzü ve Mit İlişkisi	25

2.5. Orhon Yazıtlarında Gökyüzü ve Mit İlişkisi	27
2.6. Şamanizm’de Gökyüzü ve Mit İlişkisi	28
2.7. Oğuz Kağan Destanı’nda Gökyüzü ve Mit İlişkisi	29
2.8. Kurt Örneğinde Gökyüzü ve Mit İlişkisi	31
2.9. <i>Kutadgu Bilig</i> ’de Gökyüzü ve Mit İlişkisi	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DAĞ ÖRNEĞİNDE MİT VE DOĞA İLİŞKİSİ

3.1. <i>İlyada</i> ’da Dağ ve Mit İlişkisi	36
3.2. <i>Odysseia</i> ’da Dağ ve Mit İlişkisi.....	39
3.3. <i>Theogonia</i> ’da Dağ ve Mit İlişkisi	40
3.4. <i>İşler ve Günler</i> ’de Dağ ve Mit İlişkisi	41
3.5. Orhon Yazıtlarında Dağ ve Mit İlişkisi	41
3.6. Ergenekon Destanı’nda Dağ ve Mit İlişkisi	43
3.7. Uygur Destanlarında Dağ ve Mit İlişkisi	43
3.8. Altay Destanı’nda Dağ ve Mit İlişkisi	46
3.9. Türk-Memlûk Mitlerinde Dağ ve Mit İlişkisi	46

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPRAK ÖRNEĞİNDE MİT VE DOĞA İLİŞKİSİ

4.1. <i>İlyada</i> ’da Toprak ve Mit İlişkisi	49
4.2. <i>Odysseia</i> ’da Toprak ve Mit İlişkisi	50
4.3. <i>Theogonia</i> ’da Toprak ve Mit İlişkisi	51
4.4. <i>İşler ve Günler</i> ’de Toprak ve Mit İlişkisi	53
4.5. Oğuz Kağan Destanı’nda Toprak ve Mit İlişkisi	56
4.6. Uygur Destanlarında Toprak ve Mit İlişkisi	56
4.7. Altay Destanı’nda Toprak ve Mit İlişkisi	58

4.8. Türk-Meml�k Mitlerinde Toprak ve Mit İlişkisi	59
--	----

BEŞİNCİ BÖLÜM

ATEŞ ÖRNEĞİNDE MİT VE DOĞA İLİŞKİSİ

5.1. Yunan Mitolojisinde Ateş ve Mit İlişkisi.....	61
5.2. Türk Mitolojisinde Ateş ve Mit İlişkisi	62
SONUÇ.....	65
KAYNAKÇA.....	70
ÖZGEÇMİŞ.....	70

KISALTMALAR LİSTESİ

akt: Aktaran

bkz: Bakınız

c: Cilt

çev: Çeviren

ç: Çoğul

ed: Editör

ms: Milattan Sonra

mö: Milattan Önce

s: Sayfa

t: Tekil

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

TDK: Türk Dil Kurumu

ty: Tarih Yok

vb: Ve Benzeri

yy: Yüzyıl

ÖZET

Bu tezin amacı, Yunan ve Türk mitolojilerinde, mit ve doğa kavramlarının nasıl bir ilişki içinde olduğunu belirlemek, buradan hareketle bu kavramların; sıradan birer masal, işlevi olmayan söylenceler bütünü olmaktan ziyade, iki kültürün pratiğinde karşılıklarının olduğunu ortaya koymaktır. İki kültürün pratiğindeki bu karşılıklar, günümüze kadar gelmiş yazılı ve sözlü kaynaklardan yararlanılarak, ayrı ayrı bölümler halinde analiz edilerek değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler ışığında, mit ve doğa kavramlarının iç içe geçmiş olduğu, iki kültürün pratiğinde de doğayı anlama ve anlamlandırma noktasında, mitik bir okumaya gidildiği gözlemlenmiştir. Bu gözlemler, medeniyet ve kültür olarak, insanlık tarihine mal olmuş ve halen çeşitli alanlarda birbiriyle olan ilişkilerini yoğun bir şekilde devam ettiren Yunan ve Türk uluslarının, düşünce ve davranış kodlarına, mit ve doğa perspektifinden ışık tutmaktadır. Bu bağlamda gökyüzü, dağ, toprak ve ateş gibi başat doğal nesnelerin, yaratılıştan türemeye, siyasi meşruiyete ve dahi yaşama sanatı ve tekniğine kadar Yunan ve Türk mitolojilerinde yoğun bir işlerlik kazandığı görülmüştür. Yunan ve Türk kültürleri yüzyıllara uzanan iki farklı kültür olmalarından dolayı, din, felsefe, politika ve sanat gibi pek çok alanda etkiye maruz kalmışlardır. Bundan dolayı yapılan bu tez çalışması, iki kültürü, sadece mitoloji ve doğa bağlamında ele alarak ifade edilen alanların kapsamı dışında bırakılmıştır. Çalışma, Yunan ve Türk kültürlerinde mit ve doğa kavramlarını merkeze aldığı için yüzyıllar öncesine uzanan kaynaklardan beslenmeye özen göstermiştir, oysaki mit, içinde doğduğu toplumda anbean yaşanan canlı bir olgudur. Dolayısıyla Malinowski'nin de işaret ettiği gibi, mit üzerine yapılmış ve yapılacak her çalışma onun soğuk yüzüyle karşı karşıyadır, bu olgu yapılan bu tez çalışmasında bir sınırlılık olarak ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yunan Mitolojisi, Türk Mitolojisi, Mit, Doğa, Yaratılış, Türeme, Siyasal Meşruiyet, Yaşam

ABSTRACT
**A COMPARATIVE STUDY ON THE CONCEPT OF NATURE IN TURKISH AND
GREEK MYTHOLOGIES**

The aim of this thesis is to determine how the concepts of myth and nature are related in Greek and Turkish mythology, and to demonstrate that these concepts are not merely ordinary tales or a collection of functionless legends, but rather have counterparts in the practices of both cultures. These correspondences in the practices of the two cultures have been analysed and evaluated in separate sections, drawing on written and oral sources that have survived to the present day. In light of these evaluations, it has been observed that the concepts of myth and nature are intertwined and that, in the practices of both cultures, a mythical reading is employed in understanding and interpreting nature. These observations shed light on the thought and behavioural codes of the Greek and Turkish nations, which have become part of human history as civilisations and cultures and continue to interact intensely in various fields, from the perspective of myth and nature. In this context, it has been seen that primary natural objects such as the sky, mountains, earth and fire have gained intense functionality in Greek and Turkish mythologies, from creation to political legitimacy and even the art and technique of living. As two distinct cultures spanning centuries, Greek and Turkish cultures have been influenced in many areas, including religion, philosophy, politics, and art. Therefore, this thesis study has excluded areas beyond the scope of the two cultures, addressing them only in the context of mythology and nature. As the study focuses on the concepts of myth and nature in Greek and Turkish cultures, it has taken care to draw on sources dating back centuries, even though myth is a living phenomenon experienced in the society in which it originated. Therefore, as Malinowski also pointed out, every study conducted and to be conducted on myth is confronted with its cold face, and this phenomenon emerges as a limitation in this thesis study.

Key Words: Greek Mythology, Turkish Mythology, Myth, Nature, Creation, Derivation, Political Legitimacy, Life

ÖNSÖZ

Yunan ve Türk kültürleri kökleri itibariyle yüzyıllara uzanan bir maziye sahiptirler. Bu noktada her iki kadim kültür de insanlık tarihinde gerek siyaset ve bilim gerekse sanat ve kültür alanlarında çeşitli devinimlere neden olmuşlardır. Günümüz itibariyle Batı uygarlığının temel dinamiklerini oluşturması açısından Yunan kültürü, İslam uygarlığının öncü kültürü olması nedeniyle de Türk kültürü iki önemli kültürlerdir. Bundan dolayı yapılan bu tez çalışmasında, Yunan ve Türk kültürleri mercek altına alınmıştır, böylelikle çalışmanın hem Batı uygarlığı hem de Doğu uygarlığı hakkında fikir veren bir yönü vardır.

Bir bireyin nasıl ki bebeklik, çocukluk, gençlik, orta yaş ve yaşlılık gibi dönemleri varsa; kültürlerin de aynı şekilde bebeklik, çocukluk, gençlik, orta yaş ve yaşlılık gibi dönemleri vardır. Bunlar içerisinde bebeklik ve çocukluk denilen dönemler, bireyin bilinçaltı dediğimiz katmanlarında, doğrudan ailevi yaşantılar, dolaylı olarak da toplumsal yaşantılar yoluyla güçlü yer edinmekte ve ileriki yaş dönemlerinde yansımaları görülmektedir. Dolayısıyla bir birey, psikolojik incelemeye tabii tutulduğunda bu dönemlere de mercek tutulması gerekmektedir. Mit denilen olgu da burada, kültürlerin bebeklik ve çocukluk dönemleri diyebileceğimiz dönemlerine denk düşmektedir. Dolayısıyla bir kültürü anlama ve anlamlandırma yolunda ilk başvurulması gereken olgu mitlerdir. Yapılan bu tez çalışmasında Yunan ve Türk kültürleri, mit çerçevesinde ele alınmaktadır. Böylelikle Yunan ve Türk kültürlerinin kolektif düş ve düşünce dünyalarının bilinçaltı katmanlarına mit perspektifinden ışık tutulmaktadır.

Eski Yunan ve Eski Türk kültürleri doğa ile içli dışlı bir yaşam biçimi geliştirmişlerdir. Gerek birey gerekse de toplumsal yaşamın düş ve düşünce yapıları, dönem itibariyle doğal nesnelerle çevrelenmiş bir durumdadır. İnsanın sembollerle anlam yaratma özelliği göz önünde bulundurulduğunda, eski Yunan ve eski Türk kültürleri doğal nesnelere çeşitli anlamlar imlemek zorunda kalmışlardır, bu anlamlar anlatılara dönüşerek mitleri oluşturmuştur. Örneğin gök gürlediye tanrıların kızdığı varsayılmıştır. Bundan dolayı yapılan bu tez çalışmasında eski Yunan ve eski Türk kültürleri, mit perspektifinden doğal nesnelere nasıl bir anlam yükledikleri bağlamında ele alınmıştır.

Mitik bilinç, yaşamı, özellikle bazı başat doğal unsurlar çerçevesinden okumaya gitmiştir, bu unsurlar gökyüzü, dağ, toprak ve ateştir. Eski Yunan ve Eski Türk kültürlerinin bu doğal nesnelere büyük anlamlar yükledikleri görülmüştür. Dolayısıyla bu tez çalışmasında eski Yunan ve eski Türk kültürlerine dair mit ve doğa olguları, gökyüzü, dağ, toprak ve ateş unsurları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu amaca yönelik olarak tez beş bölüme ayrılmıştır, birinci bölümde mit ve mitoloji kavramlarına terminolojik açıdan yaklaşılarak, kavramların neliği

tartışılmıştır. Sonrasında mitoloji kavramı üzerinde geliştirilen tanımlar ışığında mitolojinin, yaşam, eski zamanlılık ya da bir başlangıca ait olma durumu, kutsal, din ve bilinç olgularıyla ilişkileri ele alınmıştır. Bu bağlamda mitolojinin insanın pratik yaşamında normlar tayin eden, hissedilir bir yönünün olduğu görülmüştür, bu olgunun ise anlatılarda eski olana ya da bir başlangıca vurgu yapılmasından ve mitik bilincin doğal sembollere başvurarak geliştirdiği anlam yaratma kabiliyetinden doğan sembol, anlam ve kutsal ilişkisinden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bölümde ele alınan bir diğer olgu da doğanın canlılığı konusu olmuştur, eski Yunan ve eski Türk kültürlerinin pratiğinde, modern insanın materyalist perspektifinin aksine, göklerin, dağların, toprağın ve ateşin söyleyeceği şeyler olduğu diğer bir deyişle doğanın bir canlılık haliyle dolup taşıdığı görülmüştür.

İkinci bölümde ise doğal bir nesne olarak gökyüzü ve mit ilişkisi incelenmiştir, bu bağlamda gökyüzü imgesi, aşkın, ırak ve heybetli oluşu nedeniyle her iki kültür açısından kutsal sayıldığı ve kendisine çeşitli anlamlar imlendiği görülmüştür. Mitik bilinç insanı olmuşun, olanın ve olacağın bilgisinden ahiret yurdu inancı ve siyasal meşruiyete kadar çoğu şeyin kaynağını göklerde aramıştır. Üçüncü bölümde ise doğal bir nesne olan dağ nesnesi ve mit ilişkisi ele alınmıştır, dağ imgesinin gökyüzüne yakın bir unsur olmasından hareketle göksel olanın kutsallığından pay alarak kutsalın kendisine dönüştüğü görülmüştür, çünkü kendisi de yüksektir, ihtişamlıdır ve bu yönüyle gücün sembolüdür. Buradan hareketle her iki kültürün mitik bilincinin, tanrıların yurdundan türeyişe, varoluş ve yok oluş tasvirlerinden göklerdeki kutsal buyrukların alınmasına kadar pek çok anlam ve olguyu dağ nesnesine imlediği görülmüştür.

Tez çalışmasının dördüncü bölümünde ise eski Yunan ve eski Türk kültürlerinde toprak ve mit ilişkisi tartışılmıştır. Her iki kültürün pratiğinde de toprağın dışıl yani doğurgan yanları öne çıkarılmıştır, bu bağlamda mitik bilinç insanı tanrıları, yaşamı, insanı ve türlü dünya nimetlerini topraktan doğurmuştur diğer bir ifadeyle varoluş denilen boşluğu toprakla doldurmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise doğal bir element olan ateş ve mit ilişkisi ele alınmıştır, eski Yunan ve eski Türk kültürlerinde ateşin salt doğal bir element olmasından daha çok, yaşama sanatına ve tekniğine işaret eden yönlerinin olduğu görülmüştür. Buradan hareketle tanrılar tarafından bahsedilen aslında yaşamda kalma sanatı ya da diğer bir deyişle doğa karşısında üstünlüğü ele geçirme durumudur. İki kültürün mitolojilerinde ateş imgesinin farklılığı onu elde ediş yollarından kaynaklanmaktadır, bu bağlamda ateşin Yunan mitolojisinde bir ceza vesilesi, Türk mitolojisinde ise bir lütuf vesilesi olduğu görülmüştür. Ateş, Yunan mitolojisinde tanrı insan ilişkilerinde trajik gerilimlere neden olurken, Türk mitolojisinde ise tanrı ve insan arasında barışık bir ilişki tarzının kök salmasına neden olmuştur.

Bu çalışma süresince desteklerini benden esirgemeyen danışmanım Dr. Öğr. Mehmet Fatih DENİZ hocama, eleştirileriyle yolumu aydınlatan Prof. Dr. Rıfat ATAY ve Prof. Dr. Tuncay SAYGIN hocalarıma; bu süre boyunca bana tahammül etme gayretinde bulunan değerli eşim Rukiye BAL'a ve yıllar yılı gerçeği arama uğruna ihmal ettiğim değerli validem Neşe BAL'a teşekkür ediyorum.

Muhammet BAL

Antalya, 2025

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı, Konusu ve Kapsamı

Bireyin, çeşitli yaşantılar yoluyla bilinçaltı katmanlarında yer tutan düş ve düşünce dünyası merkeze alınmadan bir zihin okuması yapılamaz.¹ Bu bağlamda kültürlerin de kendilerine has, onların kolektif düşünce ve davranış dünyalarını şekillendiren, onların adeta kaderlerini tayin eden düşünce ve davranış kodları vardır.² Dolayısıyla bu düşünce ve davranış kodlarını merkeze almadan bir kültür ve medeniyet okuması da yapılamaz. Bu kültürel kodların en ilkel ve en temel hali kendisini mitlerde göstermektedir. Bu bağlamda eski çağ insanları, günümüz insanları gibi beton bloklar içinde değil de daha çok doğayla iç içe bir yaşam biçimi geliştirmişlerdir,³ belki de daha doğrusu ona maruz kalmışlardır. Mitik bilinç insanı, bireyi her yönüyle kuşatan, aile ve toplum yaşamını şekillendiren,⁴ onu değiştirip dönüştüren ve dahi belli kutsal anlatıların kendisine eşlik ettiği çeşitli ritüeller ile yinelenen⁵ bir doğanın insanıdır. Bu tez çalışmasında, medeniyet ve kültür olarak insanlık tarihine mal olmuş Yunan ve Türk kültürlerini, mit ve doğa perspektifinden mercek altına alarak, düşünce ve davranış dünyalarına ışık tutulmaya çalışılmıştır. Bu amaca yönelik olarak, Yunan ve Türk mitolojilerinde, mit ve doğa kavramlarının ne tür bir ilişki içinde olduğu, bu ilişki biçimlerinin bir gerçekliğe karşılık gelip gelmediği konuları tartışılmıştır. Bunu için öncelikle mit kavramının neliğine, kaynağına ve mit kavramının insan yaşamındaki yeri ve önemine dair terminolojik bir çerçeve sunulmaya gayret edilmiştir. Sonrasında her iki ulusun mitolojileri, gökyüzü, dağ, toprak ve ateş gibi başat doğal unsurlar açısından ele alınmıştır. Bu yönüyle çalışma, iki ulusun kültürel kodlarının anlaşılmasını sağladığı için gerek medeniyet gerekse kültürel perspektifte dünyayı okuma biçimleri hakkında bir öngörü oluşturmaya açısından önemlidir.

Araştırmanın Sınırlılığı

Bu tez çalışması, tarihte pek çok medeniyet ve kültürle içli dışlı olmuş ve bu ilişkilerin doğal bir sonucu olarak pek çok dini, felsefi, politik ve sanat akımlarının etkisinde kalmış iki kültürü, mit ve doğa perspektifinden ele almaktadır. Bundan dolayı çalışma, ifade edilen diğer konuların

¹ Sigmund Freud, *Psikanalize Giriş Dersleri*, çev. Selçuk Budak (İstanbul: Öteki Yayınevi, 2018), 18.

² Umay Günay Türkeç, "Türk Masallarında Geleneksel ve Efsanevi Yaratıklar", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* II/3-4 (01 Aralık 2009), 90.

³ Bu konu hakkında ayrıca bkz. Henri Frankfort, *Uygarlığın Doğuşu*, çev. Alaeddin Şenel (Ankara: Verso Yayınları - İmge Kitabevi, 1989); Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, çev. Ülker İnce (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2022).

⁴ George Thomson, *Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler: Tarihöncesi Ege*, çev. Celal Üster (İstanbul: Yordam Kitap, 2021), I/34.

⁵ Thomson, *Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler: Tarihöncesi Ege*, I/33.

kapsamı dışında olduğu için, Yunan ve Türk uluslarına dair yapılacak iddialı genellemeler, kapsam dışı bırakılan bu alanların bütüncül bir değerlendirmesi sonucunda yapılabilir.⁶ Bu yönüyle çalışma, Yunan ve Türk kültürlerinin sadece bir yönüne, mit ve doğa ilişkisine ışık tutması açısından sınırlılık göstermektedir. Bu çalışma, her ne kadar Yunan ve Türk uluslarına karşı kültürel bir bakış açısı kazandırsa da referans aldığı yazılı dokümanlar itibarıyla yüzyıllar öncesine uzanan bir kaynaktan beslenmek durumunda kalmıştır. Çok geniş coğrafyalara yayılmış ve yazıyla, Yunan toplumuna göre⁷ daha geç bir dönemde hemhal olmuş Türklerin⁸ mitolojisini ele almak, bu tezin baş etmek zorunda olduğu bir güçlük olmuştur. Bu durum, Yunan mitolojisinin derli toplu oluşu karşısında Türk mitolojisinin dağınık yapısına işaret etmektedir. Ayrıca iki kültürün mitolojilerine kaynaklık eden belgelerin tarihsel olarak birbirine uzak oluşu da konunun karşılaştığı diğer bir güçlüktür. Örneğin Yunan mitolojisinin iki kaynağı Homeros ve Hesiodos'un eserleri M.Ö. 8. yüzyılda yazıya geçirilirken,⁹ Türk mitolojisine kaynaklık eden en eski yazıt Orhon Kitabeleri ise M.S. 8. yüzyılda yazıya geçirilmişlerdir.¹⁰

Araştırmanın Yöntemi

Bu tez çalışmasında yöntem olarak, kültür, inanç ve yaşam ile ilgili vurgular öne çıktığı için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır, bu yöntemin veri toplama deseni olarak ise yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca nitel yöntemin bağıntıları olan içerik analizi, betimsel analiz ve söylem analizi tekniklerinden yararlanılmıştır.

Literatür Özeti ve Yaygın Etki

Yunan ve Türk mitolojilerine dair karşılaştırmalı mitoloji çalışmaları oldukça azdır. Ulusal düzeyde nadir çalışmalar olsa da bunlardan kimisi daha çok tanımlama düzeyinde kalmış ve doğal olguların derinliğine ve bağlantılarına nüfuz edilememiştir.¹¹ Bunun yanı sıra kimi kahramanların ve doğal nesnelerin her iki kültürün mitolojisinde de tikel ve tekil olgular

⁶ Örneğin Yunan mitolojisinde ateş olgusunu değerlendirirken, tanrı insan geriliminden hareketle modern dönemde Yunanlıların ve Batı'nın saldırganlığının tamamen bu ilişki biçiminden kaynaklandığını varsaymak güçtür. Tarih boyunca din, felsefe, bilim ve sanat gibi pek çok alanda etki ve etkilenimde bulunmuş bir uygarlığı, tamamen 2800 yıl öncesindeki inanç olgularıyla yargılamak pek de adilane bir tutum değildir. Bu eleştirinin yöneldiği yorum hakkında bkz. Alev Alatlı; <https://x.com/AlevAlatl/status/1254113409076994052?lang=en> (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2020).

⁷ M.Ö. 8. ve 7. Yy için bkz. Richard Buxton, *Yunan Mitolojisi*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2016), 8.

⁸ M.S. 6. ve 8. Yy için bkz. Jean-Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2022), 11.

⁹ Buxton, *Yunan Mitolojisi*, 16.

¹⁰ Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, 11.

¹¹ Bu konu hakkında bkz. Deniz Melek Akman, *Karşılaştırmalı Türk ve Yunan mitolojisi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2020).

düzeyinde ele alındığı bazı çalışmalara rastlanmıştır.¹² İki kültürü karşılaştırmalı olarak ele alan çalışmalar daha çok güncel politik gelişmeler ışığında yapılmıştır, fakat güncel gelişmeler çalışmanın kapsamı dışındadır.¹³ Mitoloji ve doğa bir bütün şeklinde mitik bilincin imgeleminde yer tutar,¹⁴ dolayısıyla bu bütünlükten kopuk bir okuma, mitik bilincin yaşamı kavrayış biçiminden de kopmak demektir. Bu da doğal olarak mit ve mitoloji gerçekliğinden kopmak anlamına gelir. Bu yönüyle tez çalışması, mit ve doğa bağlamında hem doğal nesneler arasındaki geçişkenlikleri göstermesi hem de bütüncül bir perspektif geliştirmesi yönüyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

¹² Bu konu hakkında bkz. Tuğba Aladaş, *Türk Mitolojisinde Tek Gözlü Varlıklar* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2023); Yusuf Kenan Bezin, “Türk mitinin medyaya yansıması üzerine bir mukayese”, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi* V/9 (30 Nisan 2019), 58-81; Alexandros Kampakoglou, “Danaus Βουγενής: Greco-Egyptian Mythology and Ptolemaic Kingship.”, *Greek, Roman, and Byzantine Studies* LVI/1 (2016), 111-139; Mary R. Lefkowitz, “Women in Greek Myth”, *The American Scholar* LIV/2 (1985), 207-219; Claude Calame, “Greek Myth and Greek Religion”, *The Cambridge Companion to Greek Mythology*, ed. Roger D. Woodard, Cambridge Companions to Literature (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 259-285; Greta Hawes - Rosemary Selth, “Matrilineal Succession In Greek Myth”, *The Classical Quarterly* LXXIV/1 (Mayıs 2024), 1-23.

¹³ Mehmet Kayıran- Mustafa Yahya Metintaş, “Türk-Yunan İlişkileri (1878 – 1952)”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi* II/3 (16 Şubat 2018), 33-73; “The Turkish-Greek Rapprochement: Time for European Engagement”, *Middle East Council on Global Affairs*; <https://mecouncil.org/publication/the-turkish-greek-rapprochement-time-for-european-engagement/> (18 Haziran 2025).

¹⁴ Mircea Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, çev. Ümit Altuğ (Ankara: İmge Kitabevi, 1997), 38.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİT VE MİTOLOJİYE DAİR TEMEL KAVRAMLAR

Bu bölümde mit ve mitoloji kavramlarının çeşitli dillere ait sözlüklerden hareketle terim tanımlarına yer verilmektedir. Sonrasında mitoloji ve kültür ilişkisine değinilerek kültürün dinamik yapısıyla eklektik yönüne dikkat çekilmektedir. Diğer yandan mitoloji verilerinin elde edilmesi noktasında, verilerin her an baştan sona güncellemeye gitmek durumunda kalabileceği konusu üzerinde durulmaktadır. Bir şekilde ulaşılan bu mitolojik verilerin, nasıl okunması gerektiği, bu gereklilik karşısındaki olası zorluklardan da bahsedilmektedir. Sonrasında alanın önde gelen isimlerinin mitolojiye dair kavram tanımlamalarını vererek, bu tanımlarda geçen yaşam, başlangıç ya da eski zamanlılık ve kutsal gibi ortak kavramlar tespit edilmiştir. Bu kavramlar ile mitoloji ilişkisini açıklayarak, tanımlarda olmasa da bazı kavramlarda mutabakat sağlanabildiği ifade edilmiştir. Böylece en azından neyin mitolojinin kapsamında olup neyin olmayacağına dair bir ölçek geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu sayede sonraki bölümler olan Yunan ve Türk mitolojilerinde mit ve doğa ilişkisi bölümlerine dair bir temel atılmıştır.

1.1. Mit ve Mitoloji

Terim tanımı olarak Mit, (Yunanca μυθος, mythos), “söz, konuşma; öykü, masal, efsane; haber, söylenti, rivayet, şayia; diyalog, ikili konuşma”¹⁵ anlamlarına gelmektedir. İngilizce ve Arapça olarak (myth, خرافة, أساطير, T.أسطورة) efsane ve söylence anlamlarına gelmektedir.¹⁶ Logos (Yunanca Λογος) kelimesi, söz, sözcük, delil, kanıt, söylenti; konuşma, tartışma, söylev; akıl, us, zekâ, akliselim anlamları yanında kanı, düşünce ve açıklama anlamları da vardır.¹⁷ İngilizce ve Arapça mythical, أسطوري, وهمي, خرافي yani mitsel, mitik kelimeleri ise efsanevi, söylencesel anlamlarına gelmektedir. Mit ve logos kelimelerinin birleşimi olan mitoloji, İngilizce mythology, Arapça olarak ise علم الأساطير, خرافية, ميثولوجيا kelimelerine karşılık gelmektedir.¹⁸

Myth, kavram olarak çok eski bir hikâye, özellikle de tanrılar ve kahramanlar hakkında anlatılar anlamına gelmektedir, mitler bu bağlamda genellikle tarihi olayları açıklar. Mythical kelimesi ise İngilizce olarak sadece mitlerde var olan efsanevi kahramanları ifade eder. Bu yönüyle hayalde olan, imgesel olarak insan zihninde var olan anlamlara işaret eder.¹⁹

¹⁵ Güler Çetin (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2018), “Eski Yunanca Türkçe Sözlük”, 517.

¹⁶ Serdar Mutçalı (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2014), “İngilizce & Türkçe & Arapça Sözlük”, 304.

¹⁷ Çetin, “Eski Yunanca Türkçe Sözlük”, 470.

¹⁸ Mutçalı, “İngilizce & Türkçe & Arapça Sözlük”, 304.

¹⁹ Oxford, (Oxford: Oxford University Press, 2006) “Oxford English & Arabic Dictionary”, 511.

Günümüzde Türkçesinde Mit kavramı, daha çok efsane ve destan tanımlarıyla öne çıkar.²⁰ Bununla beraber Batı'dan gelen myth kavramı, mit okunuşuyla beraber dilimizde yaygın bir kullanım alanı bulduğu gözlemlenmektedir.

Mythos terim olarak kısaca ifade etmek istenirse anlatılan söz, hikâye, masal ve efsane gibi anlamlara gelmektedir. Azra Erhat, insanın yalan söyleyebilen bir varlık olma özelliğini de göz önünde bulundurarak, her söze güvenilemeyeceğini ifade eder. Yani bu sözlere karşılığı olmayan birtakım yalanların da karışabileceğine işaret eder. Logos ise yasadır, bu yasa insan bedeni ve ruhunda bulunduğu gibi doğanın iş ve işleyişine de içkindir. Bu yönüyle herkes tarafından kabul edilebilir olan anlamında doğrusal olana işaret eder. Erhat'a göre mitos ve logos kavramlarının bir birleşimi olan mitoloji kelimesi, dışarıdan bakıldığında birbirine zıt iki kavramın birleşimi gibi görülür. Mitik anlatının, içinde doğduğu toplumda gerçekten bir karşılığı olup olmadığı problemi, başlı başına bilimsel bir araştırma alanı olduğu için, mit ve logos kelimelerinin bir araya gelerek mitoloji kavramını oluşturması yararlıdır. Bu anlatılar dizgisinin hangi kültür ve hangi coğrafyalarda geçtiği, bugüne kadar nasıl aktarıldığı ve gerçek manada bu anlatıların ne kadarına erişim imkânı olduğu gibi cevaplanması gereken diğer pek çok soru vardır. İşte logos burada devreye girerek bir disiplin altında sağlıklı ve bütüncül bir şekilde mitolojik verileri incelemeyi salık vermektedir.²¹ Bu bağlamda Yaşar Çoruhlu mitolojinin, “mitler bilgisi veya bilimi”²² şeklinde bir tanımını yapar.

Mitolojinin içinde cereyan ettiği kültür, dinamik ve eklektik bir yapıdadır, yani etkilediği kadar etkilenen, içinde eritip yok ettiği kadar, bir zaman sonra kendisi de eriyip başkalaşıma giren, değişime ve dönüşüme tarihin her safhasında açık bir olgudur.²³ Mit anlatıları da bu kültür olgusunun bir ürünüdür ve bu durum mitolojilerin tarih boyunca yaşanan kültürel değişimlere ve dönüşümlere açık olabileceğine işaret etmektedir. Diğer yandan insan, arkeolojik buluntuların, insanlığın ezberindeki o başı ve sonu belli tarih algısını sarsmasının an meselesi olduğu bir gezegende yaşamaktadır. Mitolojiye kaynaklık eden verilerin çoğu bu arkeoloji buluntuları sayesinde günümüze kadar gelebilmiştir.²⁴ Dolayısıyla yaşanan her yeni arkeoloji keşfi, modern döneme kadar alışlagelmiş tarih okumalarına meydan okuyabilmektedir. Örneğin Göbekli Tepe, sanılanın aksine göstermiştir ki 12.000 yıl önce de insanlar fırınlama teknikleri geliştirebilmiş hatta tapınma evleri dahi inşa edebilmiştir.²⁵ Bu

²⁰ Türk Dil Kurumu, “TDK”; <https://sozluk.gov.tr/?kelime=destan> (26 Nisan 2025).

²¹ Azra Erhat (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2023), “*Mitoloji Sözlüğü*”, 5.

²² Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları* (İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 2020), 24.

²³ Bkz. Ekrem Akurgal, *Ege Batı Uygarlığının Doğduğu Yer* (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2000), 39.

²⁴ Buxton, *Yunan Mitolojisi*, 24-25.

²⁵ Hasan Özalp, “İnsanlığın En Eski Tapınağı Göbeklitepe Teolojik Olarak Bize Ne Söyler?”, *Bilimname* 2016/1 (31 Mart 2016), 61.

bulgular, mağara resimlerinden yazılı tarihin başlangıcına, oradan günümüze kadar geçen binlerce yılın, esasen pek de hesaba katılması gereken yüzyıllar aralığı olmayabileceğine dikkat çekmektedir. Araştırmalar aynı zamanda insanoğlunun, genelde evreni, özelde ise gezegeni hakkında bilgisinin oldukça sınırlı olduğuna ve bu bilgilerin dayandığı kaynakların ise tartışmaya açık olduğuna işaret etmektedir.²⁶ Dolayısıyla arkeoloji buluntularının kaynaklık ettiği mitoloji verilerine, bu değerlendirmeler ışığında mercek tutulması gerekmektedir.

Sadece kaynakların neliği ve güvenilirliği problemin yok, bir şekilde elde edilen bu verilerin nasıl yorumlanacağı meselesi de ciddi bir sorundur. Nitekim Mircea Eliade, inançların ve düşüncelerin fosilleşemeyeceğini ifade ederken, bu bulgulara, inanç ve yönelimlerin somut ispata dayanması anlamında itinalı yaklaşılması gerektiği görüşündedir. Bu bağlamda Eliade, dönemin avcı toplayıcılarının bizatihi yaşayış olarak bir değerlendirmeye tabi tutulmasını önermektedir. Eğer bu değerlendirme bir kenara bırakılırsa, insan usunun ve muhayyilesinin günümüz teknolojisi ve imkanlarıyla sınırlı kaldığı kabulü gibi bir dayatmayla karşı karşıya kalınabilir.²⁷ Bütün bu etmenler, mit olgusunun tanımlanması ve değerlendirilmesi noktasında olası güçlüklerle işaret etmektedir.

İnsanın kendisinin ve toplumunun duygu dünyası göz önünde tutulduğunda bile farklı durumlar ortaya çıkabilmektedir. Herhangi bir kahramanın özlemi, sevdası, cesareti ya da trajik durumu, birden tüm toplum tarafından genel geçer kabul gören kutsal buyruklar haline gelebilmekte ya da en sıradan haliyle ibretlik birer anlatıya dönüşebilmektedir.²⁸ Bu türden izdüşümleri günümüzde de görmek pekâlâ mümkündür. Politik veya askeri bir kahramanın düşünceleri, eylemleri veya bunlarla ilgili anlatının gücü, halkın düş ve düşünce dünyasında güçlü yer tutabilmektedir. Üstelik yarınların getirdiği şart ve koşullara göre ya da sözlü aktarımın aksaklıklarına göre bu anlatılar, yeni biçimlere bürünebilmekte, bir başka toplum tarafından başkalaşıma sokulabilmekte, farklı isimler altında farklı şekillerde tezahür edebilmektedir.²⁹

Her mit zamanın, yıpratıcı, öldürücü ve yenileyici yönüne yenik düşmesi gibi bir doğa yasasına tabiidir.³⁰ Zaman mekândan bağımsız düşünülemez, yüzyıllardır kendi coğrafyasında yaşayan bir halk, çeşitli nedenlerle farklı coğrafyalara göç edebilmekte ve oralarda yeni bir hayat kurabilmektedir. Dolayısıyla karasal bir halkın, deniz kenarında bir başka coğrafyada

²⁶ Bkz. Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2020), I/20-21.

²⁷ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, I/20-21.

²⁸ Bkz. Aiskhylos, *Zincire Vurulmuş Prometheus*, çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022).

²⁹ Akurgal, *Ege Batı Uygarlığının Doğduğu Yer*, 14.

³⁰ Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Alfa Yayınları, 2023), 73.

maruz kaldığı şeylere kıyasla duygu ve düşünce dünyasında farklı dalgalanmalara maruz kalması muhtemeldir. Asya steplerindeki bir Türk ile Ege'nin sahil kasabasındaki bir Türk'ün maruz kaldığı ya da maruz bıraktığı şeylerin birbirine olan ıraklığı aşikâr bir durumdur. Bu aynı geleneğe bağlı insan gruplarının farklı anlayışlara sahip olabileceğini gösterebilen bir örnektir.

Bütün bu etmenler ışığında mitolojiye dair, sosyal bilimcilerin üzerinde uzlaşabileceği genel geçer bir tanım yapabilmenin güçlüğü gün yüzüne çıkmaktadır.³¹ Tanımlar arasında uydurma, fabl, efsane, kurmaca ya da hayal mahsulü türünden ifadeler özellikle dindar çevreler tarafından kullanılmaktadır. Fakat o dönemin arkaik koşulları içerisinde bütün bu anlatılar, pratik yaşamda karşılığı olan gerçekliklerdir.³² Diğer yandan kahramanları ve onların dünyalarına, mitosun sözlük anlamıyla yaklaşıldığında dar bir anlam kalıbının içine sıkıştırıldığını da ifade etmek gerekir.³³ Söz gelimi Trobriand adası yerlileri, bir akşam ateşi başında halka açık masal anlatılarının, genç fideler üzerinde olumlu bir etki yarattığına inanmışlar ve hayatlarını bu yönde yaşamışlardır.³⁴ Bu yönüyle küçümser niyetle, kurmaca ya da hayal ürünü denilen mitler, o dönemin toplumsal yaşamında karşılığı olan kutsallardır.

1.2. Tanımlar Işığında Mit ve Mitoloji

Mitolojiye dair herkesin üzerinde uzlaştığı genel geçer bir tanım vermek güçtür fakat bir bakış açısı oluşturması açısından mitoloji alanında önde gelen birkaç ismin tanım denemelerini vermek önemlidir. Bu bağlamda ilk başvuru noktası Eliade'dir, Eliade'ye göre mit: “Zamanın başlangıcında ab initio cereyan eden bir ilk olayı anlatır”, “cereyan eden hadiselerin tarihi, tanrıların veya tanrısal varlıkların zamanın başlangıcında yaptıklarının öyküsüdür.”³⁵ Bu kutsal öyküler aynı zamanda yaşamda gerçeklikleri olan birer hakikatler bütünüdür.³⁶ Bronislaw Malinowski'ye göre mit:

Sürekli yeni görüngüler yaratan ve büyüü sürekli yeniden doğrulayan canlı bir güçtür. İlkelerin şeylerin kökenine ilişkin bir spekülasyonu değildir; ne felsefi ilgiden doğmuştur ne de doğayı gözlemlemelerin sonucu, doğa yasalarının bir tür simgesel temsilidir, belli bir büyü biçiminin gerçekliğinin her zaman için teminatını veren olaylardan birinin tarihsel anlatışıdır.³⁷

³¹ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rıfat (İstanbul: Om Yayınevi, 2001), 15.

³² Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 11.

³³ Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji: Tanrının Maskeleri*, çev. Kudret Emiroğlu (Ankara: İmge Kitabevi, 1995), 6.

³⁴ Bronislaw Malinowski, *Büyü Bilim ve Din*, çev. Saadet Özkal (İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2020), 106.

³⁵ Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 86.

³⁶ Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 87.

³⁷ Malinowski, *Büyü Bilim ve Din*, 87-88.

Richard Buxton'a göre mit: "Toplumsal bakımdan güçlü geleneksel hikayedir."³⁸ Türkiye'de bu alanda öne çıkan isimlerden biri olan Yaşar Çoruhlu'ya göre ise mit: "Bir halkın maddi ve manevi yaşamını hatta varlığını yansıtan bir ayna gibidir."³⁹ Bu tanım denemeleri göstermektedir ki üzerinde uzlaşılabilecek genel geçer tek bir tanım yoktur. Önde gelen kimi araştırmacılar bile bireysel olarak kendi içlerinde tek bir tanım üzerinde mutabık kalamamışlardır. Fakat bu tanım denemelerinin etrafında döndüğü ortak birkaç kavram dikkat çekmektedir: yaşam, başlangıç ya da eski zamanlılık ve kutsal. Mit kavramına dair tanım denemelerinin bu kavramlar etrafında şekillendiği görülmüştür ve bir sonraki bölümden itibaren bu kavramlar üzerinde durulmaktadır.

1.3. Mitoloji ve Yaşam İlişkisi

Mit, insan yaşamına o derece içkindir ki atasözleri ve deyimlerden, insanların kendi aralarında kullandıkları adlandırmalara kadar pek çok yerde kendisini göstermektedir. Çoruhlu, etekleri zil çalmak deyiminin, gerçekten de şamanların eteklerindeki zillerle ilişkili olduğunu ifade eder. Örneğin Dağhan sıradan bir erkek ismi olmaktan daha çok, tanrıların birer mekânı olan dağlara atfedilir.⁴⁰ Gökhan, Ayyüce, Ayhan, Göktürk gibi vb. şekilde pek çok isim, doğa imgesinin, yaşamımızda ne kadar da içkin olduğunu gösterir. Örneğin Gökalp ismi güç ve kudretini göklerden alan bir kahramanı imgeler. Böylelikle Gök Tanrı ya da yüksek ve kutsal olan gökyüzü,⁴¹ siyasi ve askeri meşruiyet sağlayan bir otoriter kutsallığın da tezahürü olmuş olur.⁴² Çoruhlu bu noktada mitin, bir ayna görevi gördüğünü ifade eder.⁴³ Mit, kendi dönemi içerisinde parçası olduğu toplumsal yaşamın bütün yanlarını kuşatan bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁴ Toplum içindeki ahlaki yapıyı kurar, pekiştirir ve onu yüceltir. Toplum içindeki iş ve işleyişlerin, ananelerin vb. kolektif ve bireysel eylemlerin itici gücünü oluşturan bir gerçeklik olarak ortaya çıkar.⁴⁵

Mitik anlatılar, bugüne kadar ulaşabilen materyaller sayesinde bir incelemeye tabii tutulur fakat bu açıdan kaynaklar oldukça sınırlıdır. Bu yönüyle bir sosyolog, dinler tarihçisi, mitolog ya da filozof her zaman mitin soğuk yüzüyle karşı karşıyadır. Bu durum mitik bir öykünün kendisi kadar, onun anlatım biçimi ve şekli yani yaşantısının da önemli olduğuna işaret

³⁸ Buxton, *Yunan Mitolojisi*, 18.

³⁹ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi* (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2021), 10.

⁴⁰ Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi*, 9.

⁴¹ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin & Bilge Kağan & Tunyukuk* (İstanbul: Simurg Yayıncılık, 1998), 44.

⁴² Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi*, 56.

⁴³ Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi*, 10.

⁴⁴ Ahmet Uğurlu, "Claude Lévi-Strauss'ta Mitos", *İnsan ve Toplum* IV/7 (01 Haziran 2014), 114.

⁴⁵ Malinowski, *Büyük Bilim ve Din*, 105.

eder.⁴⁶ Ateş başında kabilesine mitik bir öykü anlatan bir büyücü ya da şef, anlatıları yerinde bir jest ve mimikle süsleyebilmelidir. Yeri geldiğinde anlatıyı kahkahalarla, şarkılarla ve göz yaşlarıyla süsleyerek, kabilesinin üyelerinde bir hayranlık uyandırabilmelidir. Bu görevi topluluğun herhangi bir ferdi öylece yerine getiremez. Ancak rüştünü ispat etmiş bir anlatıcı baba bu görevi yerine getirebilir ve onun gerekli usul ve erkanı öğrettiği, anlatı kabiliyeti yönüyle gelecek vaat edebilen bir kimse yine ondan bu görevi devralabilir. Burada ifade etmek istenilen husus, Malinowski'nin de işaret ettiği gibi bir mitik anlatının gerçek anlamı, anlatıcı babanın yetenekleri ölçüsünde ancak ortaya konmasıdır.⁴⁷ Bu durum, mitsel kaynakların itinalı bir biçimde değerlendirilmesi gerektiğine ve bu değerlendirmeye, o topluluğu, topluluk yapan temel değerlere ve kültürel kodlara hâkim olan bir inceleme yaklaşımına işaret etmektedir.

Mitoloji, eski insanın gündelik yaşamına içkin bir olgudur ve bu yaşamda iş gören alet ve edevatlar dışarıdan görüldüğü gibi bir basitlik ve sıradanlığa sahip değildir. Havaya savrulan kimi aletler aslında zaman ve mekâna hükmedişin birer tezahürüdür. Yani insan yaşamını kolaylaştıran ve sıradan gibi görünen her aletin ve tekniğin, mit ve doğa ilişkisi bağlamında doğrudan ya da dolaylı olarak bir karşılığı vardır.⁴⁸ Bu nedenle Malinowski'ye göre mit, birer masal, sıradan söylence bütünü olmaktan öte, gündelik yaşamda kültürün yaptırım gücünün yüksek dozda hissedildiği başat düşünüş kodları olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁹ Söz gelimi bir roman karakterinden öte, gündelik yaşamda gerçek manada hissedilir bir yönü vardır. Malinowski bu tür yanlış anlaşılmalarda mitoloji araştırmalarındaki eksikliğin de payı olduğu görüşündedir.⁵⁰

Platon (M.Ö. 4.yy), Homeros (M.Ö. 9.yy) ve Hesiodos'un (M.Ö. 8.yy), Yunan toplumunu ahlaki yönden yozlaştırıcı anlatılarıyla meşgul ettiklerini; zihnindeki yüksek sanat, yüksek kültür ve yüksek bilince sahip ideal toplumu oluşturma noktasında, bu anlatılardan kaynaklanan kimi güçlükleri açıkça ifade etmektedir.⁵¹ Bu noktada Platon, mitik anlatıların sıradan masal ya da söylentiler bütünü olmaktan ziyade, toplumsal yaşamda karşılığı olan, toplumu ahlaki normlarla çevreleyen yanına dikkat çekmektedir. Mitoloji, topluma ahlaki normlar dikte etmenin yanında, toplumda yer edinmiş genel kanıları sorgulamanın nesnesi olarak da öne çıkmaktadır. Nitekim Yunan tragedyaları, bu genel kanılara dair eleştirilerini yine

⁴⁶ Malinowski, *Büyük Bilim ve Din*, 108.

⁴⁷ Malinowski, *Büyük Bilim ve Din*, 106.

⁴⁸ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, I/19.

⁴⁹ Malinowski, *Büyük Bilim ve Din*, 105.

⁵⁰ Malinowski, *Büyük Bilim ve Din*, 104.

⁵¹ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz (İstanbul Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), 342, 343, 351.

Homeros ve Hesiodos'un anlatıları üzerinden ortaya koymaktadır.⁵² Kısaca ifade etmek gerekirse, tarihi akış içerisinde, yazılı ve sözlü olarak aktarılan gelen mit, kendi dönemi içerisinde gerek ritüel olarak gerekse de topluma çeşitli normlar tayin etme biçimi olarak, bir huy ve davranışlar bütünü çerçevesinde, kanlı canlı yaşanan bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.⁵³ Mitik anlatılar, toplantı, tören vb. yöresel etkinliklerden, toplumu çevreleyen normların belirlenmesine kadar, canlılık bakımından, yazılı olan metnin ve hafızanın çok üstündedir.

1.4. Eskilerin Masalları Olarak Mit

Mitik anlatılara dair küçümseyici tavırlar modern döneme hayli uzak bir zaman diliminde zaten başlamıştır. Bu konuda göze çarpan ilk kişi şüphesiz Ksenophanes'tir (M.Ö. 5.yy). Ona göre Homeros ve Hesiodos, insana ait ne kadar eksik ve noksan sıfat varsa hepsini tanrılara yüklemişlerdir. Öküz metaforu ile Habeşlerin ve Trakyalıların tanrıyı algılayışlarına dair yorumlarında ondaki küçümseyici tavır görülebilir.⁵⁴ Nitekim Timon da onu: "Böbürlenmekten uzak, Homeros'u yanlış anlayıp parlayan Ksenophanes"⁵⁵ olarak tasvir eder.

Diğer bir örnek de Tarihin Babası olarak nitelenen Herodotos (M.Ö. 5.yy) ile ilgilidir. Seyahatleri esnasında topladığı tarihi malumatları, akıl almaz ifritler ya da tanrılara dayandırmaktan ziyade belirli bir neden sonuç silsilesi içerisinde ele almaktadır.⁵⁶ Nedenselliğe dair vurgusu daha kitabının başında göze çarpmaktadır.⁵⁷ Doğrudan olmasa da içinde bulunduğu kültür itibarıyla, alışlagelmişin dışında bir tarih yorumu, onu farklı kılmaktadır. Örneğin Miletosluların bir savaşta üstünlüklerinden bahsederken tanrıların payından bahsetmez: "Miletoslular denize hakimdiler, kenti kuşatmak düşünülemezdi (...)"⁵⁸

Sonrasında bu konuda öne çıkan, yine Homeros ve Hesiodos'un yazıya geçirildiği tarihlerden pek de uzak olmayan ve fakat bize hayli uzak olan bir tarihin düşünürü Platon'dur (M.Ö. 4.yy). *Devlet* diyalogunun sonlarında açık bir şekilde Homeros ve Hesiodos'u hedef alarak, onların anlatılarını, gerçeklikten uzak kandırmacadan ibaret benzetmeler bütünü olarak nitelemektedir.⁵⁹ Buna karşın Eliade'ye göre, bir miti efsane, uydurma ya da hayal ürünü gibi nitelemelerden ziyade, o mitin bir zamanlar içinde doğduğu toplumun kan damarlarında halen

⁵² Mehmet Fatih Deniz, "Euripides'in Medea Tragedyası Üzerine: Kahraman ve İroni", *Kilikya Felsefe Dergisi* 1 (30 Nisan 2025), 33.

⁵³ Uğurlu, "Claude Lévi-Strauss'ta Mitos", 125.

⁵⁴ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2023), I/196.

⁵⁵ Diogenes Laertius, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022), 424.

⁵⁶ Arda Alan Ahmad, "Antik Yunan'da Tarihsel Nedensellik", *Asia Minor Studies* IV/8 (27 Temmuz 2016), 9.

⁵⁷ Herodotos, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), 5.

⁵⁸ Herodotos, *Tarih*, 13.

⁵⁹ Platon, *Devlet*, 2022, 335, 340.

dolaşıp dolaşmadığı, toplumunun kolektif imgeleminde karşılık bulup bulmadığı, üzerinde durulması gereken esas noktalardır.⁶⁰ Örneğin bir zamanlar kurtlardaki cesaret, zekâ ve özgürlüğün mitolojik bir tasvir olarak Türklerin yaşamında hayat bulması, bugün de halen yaşanan bir olgudur.⁶¹ Bu noktada mitik anlatılar sıradan birer masaldan ibaret olmayıp, bir kültürün evren tasavvurunda, ciddiye alınması gereken araştırma alanları olarak ortaya çıkmaktadır.⁶²

Diğer yandan mit, elbette eskidir ve eskiden olanı ele alır, bundan dolayı da kutsaldır. Örneğin kurban sadece Güneş'e, Ay'a ya da tanrılara sunulan bir ritüel değildir, mitik bilinç, atalara da kurban sunmaktadır.⁶³ Mitik anlatıları nesilden nesle aktaran şef ya da büyücüler, bu üstün mertebeye erişebilmek için, ata ruhlarının onayını almak durumundadırlar,⁶⁴ burada ata ruhlarına saygının arkasında eski zamanlılık, kıdemli olma durumlarına vurgu vardır. Diğer bir yönüyle mitik bilinç, başlangıçta olana merak içindedir: her şeyden önce ne vardı? Tanrı ya da tanrılar neredeydi? Bu tür soruların etrafında kendine bir anlatı ve yaşam biçimi kurmaktadır. Örneğin Yunan mitolojisinde her şeyden önce kaos varken⁶⁵ Türk mitolojisinde ise bir zamanlar her yerin sularla kaplı olduğuna vurgu vardır.⁶⁶ Sonrasında yaşam, kendi içinde bir canlılıkla dolar ve taşar, yani mit bir yönüyle kökene ait olması bakımından eskidir, o halde kutsaldır, kutsaldır, o halde eskidir.

1.5. Mit ve Kutsal İlişkisi

Mit denildiğin de varlık, kutsal olmak bakımından anlam kazanır. Dolayısıyla var olan her şey kutsal olmak bakımından gerçektir. Diğer bir ifadeyle uydurma, masal, yani safsatadır gerçek. Eski insanın ilerleme adı altında kaydettiği bütün keşifler ve icatlar, onlara, tanrılar ya da en az onlar kadar güçlü diğer varlıklar tarafından bahşedilmiştir. Örneğin modern insan için sıradan zenginlik ve refah sağlama uğruna yapılan tarımsal etkinlikler,⁶⁷ mitik bilinç için, ekimden söküme, oradan mutfağa kadar her şey tanrısal olana bürünür, hepsi tanrılara şükür gerektiren birer faaliyetler bütünüdür. Kozmos'un yaratıcısı tanrı, tanrılar ya da tanrısal varlıklardır. Dünya da bu devasa Kozmos'un bir parçası olduğuna göre, o halde dünya da bu yaratımdan payını alır ve kutsalın tezahürü olarak yansır. Bu durumu dünyanın birer parçası olan diğer

⁶⁰ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 12.

⁶¹ Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, 268.

⁶² Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 13-14.

⁶³ Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986), 2.

⁶⁴ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 81.

⁶⁵ Hesiodos, *Theogonia*, çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021).

⁶⁶ Kenzü 'd-dürer'den akt. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi* (Ankara: Altınordu Yayınları, 2020), I/526.

⁶⁷ Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 87.

doğal unsurlar takip eder, yani kutsal basit ve tikel nesnelerin tekelinde olmuş bitmiş bir olay ya da olgu değildir, kozmik bütünlükle her şeyi içine alan bir sis perdesi gibidir.⁶⁸

Bir kabile şefi, kendisine atalar ya da tanrısal varlıklar tarafından aktarılan anlatıyı, bir ritüel şeklinde çeşitli süslemelerle halkına anlatır.⁶⁹ Onu adeta kutsala bürüyerek konumunu yeniden belirgin kılar. Efsanelerden hareketle anlatıla gelen yüzyıllar öncesine ait bir kurt mitinin, günümüzde dahi önemini koruması⁷⁰ onun kutsal olmasından kaynaklanan bir etkiyle alakalıdır. Kutsal demek aynı zamanda dokunulmaz olan demektir, nitekim Sokrates (M.Ö. 5.yy), Homeros ve Hesiodos'tan tevarüs eden tanrı öykülerindeki tutarsızlıkları ortaya çıkarmakla yetinmeyip, bunları gençlere anlatmasından dolayı idama mahkûm edilmiştir.⁷¹ Sokrates'in bu tutarsızlıklara yönelik eleştirilerinin nedeni ise ahlakı metafizik temelden, bireyin ve toplumun yaşamında iyi ve doğru olan, yani erdem temeline oturtmaya yönelik bir üst değer arayışıdır.⁷² Bu iyilik ve doğruluk değerleri ise dışarıdan görüldüğü gibi fayda temelli olmayıp, daha çok bilgi, cesaret, ölçülülük ve adalet gibi kavramların bütününe içkindirler.⁷³

1.6. Mit ve Din

Dinler de bir kutsal etrafında şekillenmektedir, öyleyse mitoloji dinlerden ne ölçüde ayrılır? Söz konusu eğer Hristiyanlık ve İslam ise; mitolojik anlatılarla aralarındaki en önemli fark, bu dinlerin kurumsal oluşu, yani bir peygamber ve tanrı etrafında şekillenmesidir. Mitolojik anlatılar ise ne kadar ozan, şair veya kahraman varsa o kadar çok boyut ve şekil değiştirmişlerdir.⁷⁴ Diğer bir ifadeyle mitler anonim katkılara daha açıktır. Hristiyanlık ve İslam, ibadetlerden gündelik iş ve işleyişlere kadar belli kaidelere dayanırken, mitlerde ise bir başboşluk ve özerklik vardır.⁷⁵ Örneğin bir Müslümanın yemesinden, giyim kuşamına; aile yaşamından ülke ve dünya idealine kadar bütün ayrıntılar, normlarla ilmek ilmek işlenmiştir. Mitler de ise ritüel anlamında varılabilecek en ileri aşama esrime yani kendinden geçme halidir.⁷⁶ Fakat burada şu hususu vurgulamakta yarar var: mitler, Hristiyanlık ve İslam'dan çok önce ortaya çıkmış sözlü kültüre dayalı anlatılardır. Hristiyanlık ve İslam ise yazılı kültürün olgunlaşmış olduğu bir dönemde ortaya çıkmış olup, kaynakları itibariyle de tamamı yazıya

⁶⁸ Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 103.

⁶⁹ Malinowski, *Büyük Bilim ve Din*, 106.

⁷⁰ Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, 268.

⁷¹ Bu konu hakkında ayrıca bkz. Platon, *Sokrates'in Savunması* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020).

⁷² Tuncay Saygın, "Sokratik Erdem ve Aristoteles'in Sokratik Erdemle İlgili Bazı Değerlendirmeleri", *Felsefe Dünyası* 47 (15 Temmuz 2008), 131.

⁷³ Platon, *Menon*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 35-36; 45.

⁷⁴ Azra Erhat (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), "*Mitoloji Sözlüğü*", 6.

⁷⁵ Erhat, 1993, "*Mitoloji Sözlüğü*", 6.

⁷⁶ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 186.

geçirilmiş metinlere sahiplerdir. Mitler sözlü kültürle zamanın yıpratıcı yönüne yenilirken Hristiyanlık ve İslam ise yazılı kaynakları itibariyle zamanın bu yıpratıcı yönüne karşı direnç geliştirmişlerdir.

1.7. Doğayı Kavrayış Biçimi Olarak Mit ve Bilinç

Bilinç, hafızadaki pek çok olgu ve olayı açık bir şekilde görme olayıdır⁷⁷ ve bilincin bir de bilinç dışı bir yönü vardır. Bilinmez ya da gerçek dışı gibi genel kanılardan ziyade Sigmund Freud’a (Ö. 1939) göre bilinç dışılık, “rüyayı görenin bilinci için erişilmez” ya da “bilinçsiz” bir durum olarak ortaya çıkar.⁷⁸ Bu durumda bilinç dışında bellekteki kayıtlar uçup gitmezler, algılanabilir çerçevenin dışında orada dururlar.⁷⁹ İnsan, gerek bilinçli olsun gerekse de bilinçsiz olsun, var olan ya da var olmayan her şeyi çeşitli semboller aracılığı ile zihnine imler yani işaretler.⁸⁰ Bu bağlamda Freud, rüyadaki nesnelere dikkatleri çekerek bu nesnelerin çağrışım yoluyla imlediği anlamlara, işaretlere odaklanılmasını önerir.⁸¹

Bu durum, Freud’un rüya analizi tekniğinde daha açık bir şekilde görülür. Freud, rüya analizinde, kişinin rüya anında ister anlamlı olsun isterse de anlamsız olsun, doğrudan görünür olan nesnelere odaklanılmasını ister. Bu görünür olan öğeler, ancak çağrışım yoluyla kendisine bir anlam işret ettiğinde analizin konusu olur ve böylece bilinçsiz olan bilinir hale gelmiş olur.⁸² İnsan bütün bunları, doğuştan bünyesinde var olan semboller yaratma yetisiyle yapar,⁸³ bu yeti ise duyuların sayısı ve niteliğiyle alakalı ve sınırlıdır.⁸⁴ İnsan belli öğeleri, belli anlamlar içeren çağrışımlarla ilintilemediği sürece, her şey boşluktadır, bilinmezdir, yani tam anlamıyla *kaos* hali hakimdir.⁸⁵ Bundan dolayı insan, en temel becerilerinden biri olan iletişimden, insanın yaşamı ve varlığı anlamlandırma biçimi olan inanç, ritüeller ve mitlere kadar⁸⁶ çeşitli sembollere başvurarak yaşama anlam verir. Bu sembollere başvurarak, değer ve kimlik inşa etme şekillerinden birisi de mittir.⁸⁷ İnsanın sembolleştirme, diğer bir ifadeyle algılama ve anlam verme yetisinin, duyu organlarıyla sınırlı oluşu,⁸⁸ onu, ancak kendisini çevreleyen dünyanın olanakları çerçevesinde bir okuma biçimi geliştirebilmesine olanak

⁷⁷ Carl G. Jung, *İnsan ve Sembolleri*, çev. Ali Nihat Babaoğlu (İstanbul: Okyanus Yayınları, 2009), 23.

⁷⁸ Freud, *Psikanalize Giriş Dersleri*, 149-150.

⁷⁹ Jung, *İnsan ve Sembolleri*, 34.

⁸⁰ Jung, *İnsan ve Sembolleri*, 21.

⁸¹ Freud, *Psikanalize Giriş Dersleri*, 150.

⁸² Freud, *Psikanalize Giriş Dersleri*, 150-151.

⁸³ Jung, *İnsan ve Sembolleri*, 47.

⁸⁴ Jung, *İnsan ve Sembolleri*, 21.

⁸⁵ Jung, *İnsan ve Sembolleri*, 20.

⁸⁶ Jung, *İnsan ve Sembolleri*, 47.

⁸⁷ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi*, 10; Roger Smith, *Zihin ve Doğa Arasında*, çev. Timuçin Binder (İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2015), 54.

⁸⁸ Jung, *İnsan ve Sembolleri*, 21.

sağlamıştır. Bu okuma biçimlerinden birisi olan mit, kaçınılmaz olarak doğa imgesinin etrafında şekillenmek durumunda kalmıştır. Çünkü mitik bilincin dünyası, içinde yaşadığı doğal yaşam ile sınırlıdır, bundan dolayı, sıradan bir gök gürültüsü artık tanrının öfkesi, şimşek ise onun mızrağı olmuştur. Mitik bilinç için, taşların, ırmakların ve ağaçların söyleyeceği⁸⁹ pek çok şey vardır. Bu doğal semboller sayesinde mitik bilinç, geçmiş, şimdi ve gelecek olgusunu sağlam temellere oturtabilmekte, düş ve düşünce dünyasında varoluş denilen o devasa boşluğu doldurabilmektedir.

1.8. Yunan ve Türk Mitolojilerinde Doğa ve Canlılık İlişkisi

Antik Yunan düşünürü Thales'e (M.Ö. 6.yy) göre evren, tanrının zihnidir ve bu zihin canlıdır.⁹⁰ Bu canlıya ruh sahibi olan anlamında psykhe denir. Psykhe kavramı böylelikle ruh ve can kavramlarının ikisini birden karşılamış olur.⁹¹ Aynı zamanda psykhe, devinime neden olan bir ilkedir. Mıknatıs demiri çeker çünkü Thales'e göre mıknatısın bir ruhu vardır.⁹² Aristoteles (M.Ö. 4.yy) ruhu anlamının hakikat yolunda önemli bir dönemeç olduğunu vurgularken aynı zamanda ruhun, canlılığın ilkesi olduğuna dikkat çeker.⁹³ Doğa (physis), daima korunan, her şeyin kendisinden taşıdığı bir konumdur.⁹⁴ Oluş ve bozuluştan ziyade, bu devinimin altında yatan temel tözdür doğa, kendi potansiyeli çerçevesinde devinimi açığa çıkartır.⁹⁵ Aristoteles'e göre bu ilkeyi anlamak en çok da doğayı kavramamızı sağlayacaktır,⁹⁶ ruh, canlılığın kendi doğasından ayrı değildir yani bu canlılığın iş ve işleyişindeki kanunlara tabiidir.⁹⁷ Platon'a göre ise ruh, evrensel bir ilkedir,⁹⁸ bedenden ayrı ve ölümsüzdür.⁹⁹ Ruh, bedenin bayağı kötülüklerinden kurtulmak ve tanrı katına yükselmek için gün sayar.¹⁰⁰ Bu yönüyle dünyadan ayrı olarak tanrıya ait iyiler yurdu vardır, burası değişmeyen, oluş ve bozuluşa tabii olmayan bir yerdir ve duyu organlarıyla da algılanamaz.¹⁰¹ Doğa ise tümüyle oluş ve bozuluşa tabii sahte

⁸⁹ Jung, *İnsan ve Sembolleri*, 95.

⁹⁰ W. K. C. Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi*, çev. Ergün Akça (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011), I/80; Thales, *Fragmanlar*, çev. Cengiz Çevik (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), 71.

⁹¹ Thales, *Fragmanlar*, 54.

⁹² Thales, *Fragmanlar*, 52.

⁹³ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Ömer Aygün, Y. Gurur Sev (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018), 31.

⁹⁴ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Y. Gurur Sev, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016), 20.

⁹⁵ Aristoteles, *Metafizik*, 114; 219.

⁹⁶ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 31.

⁹⁷ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 91; Aristoteles, *Doğa Bilimleri Üzerine*, çev. Elif Günçe (İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2004), 69.

⁹⁸ Platon, *Timaios*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 43.

⁹⁹ Eflatun, *Phaidon*, çev. Suut K. Yetkin ve Hamdi R. Atademir, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989), 109.

¹⁰⁰ Eflatun, *Phaidon*, 54.

¹⁰¹ Platon, *Timaios*, 64.

bir yansımadır.¹⁰² Bu bilgiler ışığında şu ifade edilebilir: Platon'da doğa ve ruh birbirinden ayrı ve farklı mahiyet ve işleve sahiptirler.

Eski Yunan'ın insanları, düş ve düşünce dünyasında yaşamı bir ilke üzerinden okumaya meyillidirler. Bu durum mitik kavrayış dönemi diyebileceğimiz Homeros ve Hesiodos anlatılarının toplum içerisinde cereyan ettiği dönemler için de geçerlidir. Evrenin başlangıçta bir bütün ve kütle halinde olduğu savı, bu dönemde mevcut bir düşüncedir.¹⁰³ Gökyüzü imgesinde Uranos, toprak imgesinde Gaia'dan doğmuştur ve onları Kronos ayırmıştır.¹⁰⁴ Bu durum eski Yunan kozmogonisinde doğumun, iki gücün, gök ve yerin birleşmesinden meydana gelişine işaret etmektedir. Ayrıca bu örnek gerek Gaia gerekse Uranos anlatılarında gökyüzü ve yeryüzünün canlı birer kozmik dansı tasvirine işaret etmektedir. Doğal nesnelerinin ruhsal bir mahiyete sahip olması dikkat çeken diğer bir konudur. Örneğin Yunan mitolojisinde Zeus'un yurdu gökyüzü, Hades'in yurdu yeraltı, yaşamın sonunda nihai varış yerleri olarak işlenir. Burada iyilerin yurdu gökler, kötülerin yurdu ise yeraltı olarak işlenir, öyle ki iyi bir akıbet için göklere dua edilir.¹⁰⁵

Türkçeye, ruh ve beden olarak hareket sahibi anlamında Farsça'dan geçmiş olan can kelimesi¹⁰⁶ ve yine canlı ve beden olarak hareket sahibi anlamında Arapça'dan geçmiş olan ruh kelimeleri birbirlerini karşılarlar.¹⁰⁷ Eski Türkçe'de ise ruh kavramının karşılığı olarak öz kelimesi kullanılmaktadır.¹⁰⁸ Bu yönüyle eski Türk kültürü için de doğa ruhsal bir canlılığa sahiptir. Örneğin M.Ö. 2. yüzyıla kadar uzanan Orta Asya Şamanizm'i, Türkler arasında yer etmiş köklü bir inançtır,¹⁰⁹ bu inanç biçimi ise ata ruhlarına ek olarak Güneş, Ay, yer, su ve ateş gibi doğa kültleri etrafında şekillenmiştir.¹¹⁰ Bu doğa kültlerinin birer ruhu olduğu varsayılarak kurban sunma yoluna gidilmiştir.¹¹¹ Diğer yandan Şamanizm inancında dünya katmanlardan oluşmaktadır, bu katmanlar birbiriyle kesin çizgilerle ayrılmıştır.¹¹² Yaşamı, daha doğrusu varlığı varoluşa getiren, ona ahenk ve güzellikler katarak dinamizm veren, tanrı ve ulu gibi kimselerin yurdu, ışıklar ülkesi yani gökyüzüdür, yaşamda maruz kalınan bütün kötülüklerin

¹⁰² Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 226; Platon, *Timaios*, 61.

¹⁰³ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi*, I/80-81.

¹⁰⁴ Bkz. Hesiodos, *Theogonia*; Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi*, I/82.

¹⁰⁵ Hesiodos, *İşler ve Günler*, çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 54; Hesiodos, *İşler ve Günler*, 76; Homeros, *Odysseia*, çev. Azra Erhat, A. Kadir (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2024), 35.

¹⁰⁶ Mustafa İsmet Uzun, "Can", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VII/138.

¹⁰⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Ruh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXV/187.

¹⁰⁸ Maḥmūd Ibn-al-Ḥusain al-Kāšġarī, *Dîvânü lugâti't-Türk*, çev. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 383-384.

¹⁰⁹ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 1.

¹¹⁰ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 2.

¹¹¹ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 40.

¹¹² Wilhelm Radloff, *Türklük ve Şamanizm*, çev. A. Temir, T. Andaç (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2008), 17.

yurdu ise yeraltı ülkesidir ve burada yaşayan ne kadar kötü ruh ve tanrı varsa, yaşamda karşılaşılan bütün kötü iş ve işleyişlerin nedenidir.¹¹³ Bu konuda doğa ve canlılık ilişkisine işaret eden bir başka örnek ise şamanın, kendi ruhunun kurt ya da ayı gibi bir hayvanda can bulduğu inanışdır, bu inanışa göre hayvan ile şamanın canı birbirine bağlıdır, biri zarar gördüğünde diğeri de bundan etkilenir.¹¹⁴ Eski Türk kültüründe doğanın canlılığı olgusu kendisini bir doğum üzerinden de gösterir. Örneğin Uygur Destanı'nda gökyüzünden bir ağacın gövdesine inen ışık, ağacı gebe bırakarak kendisinden insanları türetir, o insanlardan biri ve en önemlisi ise kağanın kendisidir.¹¹⁵

Bu bölümde, ilerleyen bölümlerde Yunan ve Türk mitolojilerinde mit ve doğa ilişkisi ele alınacağı için mit ve mitoloji kavramlarına dair bir temel atılmıştır. Sözcük anlamından hareketle kavram analizi yapılmış, bu kavram analizi bağlamında, mitoloji tanımlamalarının üzerinde yoğunlaştığı yaşam, başlangıç ya da eski zamanlılık ve kutsal kavramları üzerinde durulmuştur. Bu kavramlar ışığında mitin, toplumsal yaşamda bir karşılığının olup olmadığı konuları yanında, başlangıca ya da eski olana atıf yapan ve içinde doğduğu toplumu çeşitli kutsal normlarla çevreleyen yönleri ele alınmıştır. Mit ve doğa ilişkisinin bir de bilinç boyutu olduğu için “Doğayı Kavrayış Biçimi Olarak Mit ve Bilinç” adlı bir başlık açılarak, mit ve doğa tasavvuruna kaynaklık eden bu bilinç durumu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda doğa koşullarıyla çevrelenmiş mitik bilincin, varoluş denilen o devasa boşluğu doldurma noktasında doğal sembollere çeşitli anlamlar imleyebilme kabiliyetine işaret edilmiştir. Bu bölümde tartışılan diğer bir konu da doğanın canlılığı konusu olmuştur. Her iki kültürün pratiğinde de doğaya canlılık atfedilmiş, ruhlarla doldurulmuştur. Doğa kültleri imgesinde bu canlılığın, insan yaşamına içkin olduğu görülmüş ve bu doğa kültleri etrafında çeşitli ritüellerin de geliştirildiği görülmüştür.

¹¹³ Radloff, *Türklük ve Şamanizm*, 18.

¹¹⁴ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 81.

¹¹⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 102.

İKİNCİ BÖLÜM

GÖKYÜZÜ ÖRNEĞİNDE MİT VE DOĞA İLİŞKİSİ

Bu bölümde Yunan ve Türk mitolojilerinde, doğal bir nesne olan gökyüzü ve mit ilişkisi ele alınmıştır. Bu ilişki bağlamında gökyüzü nesnesinin aşkınlık, yücelik ve kuşatıcı otoriter yanlarının mitik bilincin muhayyilesindeki yansımaları tartışılmıştır. Tartışmanın bir bağlamı olarak gökyüzünün aşkın ve kutsal konumunun kutsal soy, tanrının yeryüzündeki gölgesi, yani siyasal meşruiyet noktasında güç tayin edici yönleri ele alınmıştır. Gökyüzüne ait aşkınlık ve kutsallık olgularının sadece siyasal meşruiyet bağlamında değil, türlü yaşam nimetlerine ve insani erdemlere kaynaklık eden konumları da ayrıca tartışılmıştır. Yaşam nimetlerinin ve insani erdemlerin devamı niteliğinde ahiret ve esenlikler yurdu olarak da gökyüzü imgesine işaret edilmiştir. Fakat mitik bilinç gökyüzünü sadece siyasal meşruiyet, nimet, iyilik ya da insani erdemlerin kaynağı olarak görmemiş, çeşitli bela, musibet ve sınamaların kaynağı olarak da ayrıca gökyüzü imgesine işaret etmiştir. Bu bağlamda gökyüzünün mitik bilincin muhayyilesinde yaşamı tüm yönleriyle kuşatan, iyisiyle kötüsüyle yaşamın ve anlamın kendisinden taşıdığı konumu, bölümün orijinini oluşturmaktadır.

2.1. *İlyada*'da Gökyüzü ve Mit İlişkisi

Mitik bilincin elinin değdiği çoğu şey ya keşfedilmiştir ya da bir şekliyle ona ifşa olunmuştur. Ancak pek çoğu hala gizemini korumuştur, gizemli olan ise insana her zaman için ilgi çekici gelmiştir, örneğin mitik bilinç için gökyüzü böyledir. Güneş ışınları oradan gelir, yağmur oradan gelir; insan uzakları, verimli verimsiz otlakları ve nice tehlikeyi ona yaklaştıkça görür. Yani varlık, ondan doğmuştur ya da varlık, varlık olmağını ona borçludur.¹¹⁶ Yükseklerde, erişilmez doruklarda olmak tanrısal olmaya dair bir özelliktir. İnsan, o harikulade yükseklerle ulaşamadığı, oraları kendine yurt edinemediği için yüksekler insanı kendine çekmiştir. Bu durum, insan yaşamına doğrudan ya da dolaylı olarak dokunan her şeyin kökenini, ulaşılabilir dünyada değil, ulaşılamaz olanda aramaya meyilli oluşuna işaret etmektedir. Bu meyil, mitik bilincin kavranabilir olandan kavranamaz olana doğru bir neden sonuç silsilesini takip etme istencinden kaynaklanmaktadır: “Çünkü gökyüzü, kendi varoluş haliyle, aşkınlığı, gücü, sonsuzluğu sergiler. O mutlak bir biçimde vardır, çünkü yüksektir, sonsuzdur, ezeli ve ebedidir, kudretlidir.”¹¹⁷ Bu kudrete erişebilir olmak, sadece bazı seçkin insanlar için söz konusu olabilir

¹¹⁶ Hesiodos, *Theogonia*, 9.

¹¹⁷ Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 104-105.

fakat onlar da bu doruklara ulaştıklarında artık insan olmaktan çıkarlar.¹¹⁸ Kimi zaman tapınaklar da göğe açılmanın, oradaki sırlara erişmenin, yani yer ile göğün kesişim yerleri olmuştur.¹¹⁹ Yapılan kimi mabetler, yeryüzünden gökyüzüne doğru bir merdiven, bir yol arayışının imgesidir.¹²⁰ Öyle ki Zigguratlarda merdivenleri tırmanan din insanı, aynı zamanda göğe, yani kutsala doğru yükselişin tiyatral bir gösterimini sergiler. Nihayetinde en yükseğe çıkan kimse artık yeryüzüyle bağlantısını yitirmiştir.¹²¹

Gökyüzünün kutsallığına, ona ait varlıklara, tanrı ya da tanrılara dair inancın yaygın olduğu ifade edilebilirse de istisnasız ilkel toplumların tamamında rastlandığı söylenemez. Örneğin Pigmeler, Avustralyalılar ve Fuegolular gibi çok eski ilkel kabilelerde göksel inanç ve ritüellere rastlansa da Tasmanyahılar, Weddalar ve Kubular'da böyle bir inanca rastlanmamaktadır.¹²² Göksel varlıklara dair inancın ve ritüellerin daha birincil olduğu, diğer inanç sistemlerinin bunun üzerine inşa edildiği ya da bundan doğduğu gibi bir genellemeye de ayrıca ulaşamaz. Fakat eski Yunan kültürü için bu genelleme rahatlıkla yapılabilir. Gökyüzünün imgesinin tanrısallık bir tezahürü olan Zeus *İlyada*'da ölümlülerin kaderine, kendi yurdundan yani gökyüzünden hükmetmektedir:

Rhea doğurdu Zeus'u, beni, ölümlere hükmeden Hades'i,
Dünya üçe bölündü, üçümüz de aldık payımızı,
Kura çekildi, köpüklü deniz düştü bana
Her zaman orda oturayım diye,
Sisli karanlıklar ülkesi düştü Hades'in payına,
Zeus'a bulutlar arasındaki engin gök düştü.¹²³

Yeryüzündeki ölümlüleri türlü badirelerle sınamalardan geçirmektedir, sınamalardan en önemlisi de dağıttığı krallık yetkeleridir. Zeus yeri gelir bu yetke verdiği krallar arasında taraf tutmaktan çekinmez,¹²⁴ tanrılar Zeus'a, gönüllerindeki kralın yanında durması için yakarır. Thetis, Troyalılar için Zeus'tan yardım dilerken, Zeus, bu konuşma sırasında Here'nin gelmesinden endişe duyar bir haldedir: “Bulutları devşiren Zeus çok kızdı, dedi ki: “Amma da belaya çattık, bu iş aramı bozacak Here'yle benim, konuşacak kötü kötü, çıkartacak çileden

¹¹⁸ Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 104-105.

¹¹⁹ Mircea Eliade, *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, çev. Mehmet Emin Özcan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002), 22.

¹²⁰ Eliade, *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, 36.

¹²¹ Mircea Eliade, *İmgeler ve Simgeler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: Doğubatı Yayınları, 2020), 53.

¹²² Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003), 75.

¹²³ Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat, A. Kadir (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), 323.

¹²⁴ Homeros, *İlyada*, Önsöz s. XXXVII.

beni.”¹²⁵ Nitekim Here, Akhalılar’ın tarafında olduğu için, Zeus bu buluşmadan hoşnut olmamıştır işin sonunda.¹²⁶ Zeus ile kavga eder: “Kronosoğlu Zeus’a hemencecik batırdı iğneyi, dedi ki: "Hangi Tanrıyla neler alıp verdin ey düzenbaz?.."”¹²⁷ En sonunda Here’nin dediği olur ve Zeus, talihi Akhalılar’dan tarafa bükür: “Hep birden zırh giymelerini buyursun gür saçlı Akhaların, alacaklar Troyalıların koca ülkesini şimdi hemen, Olympos’taki tanrılar arasında kalmadı ikilik, uydu hepsi Here’nin dileğine, verecek Zeus Troyalıları acılar.”¹²⁸

Bu değerlendirmeler ışığında anlaşılmaktadır ki *İlyada*’da gökyüzü imgesi, siyasal meşruiyet noktasında önemli bir olgu olarak belirmektedir. Gökyüzünün Zeus temsilinde meşruiyet tayin edici bu kudreti ise Eliade’nin işaret ettiği üzere, aşkın, yüksek, ezeli ve ebedi olmasından kaynaklanmaktadır.¹²⁹ Nitekim insan bu kutsallığa karşı kayıtsız kalamamıştır, göksel olanın kutsallığını kurban ritüeliyle yinelemiştir: “Göklere çıkar böyle bir adamın ünü, seçkin bir de armağan alır o, gemilerimizi yöneten her yiğit, kara bir koyun sunar ona kuzusuyla, bulunmaz böyle bir armağanın eşi, payı olur o adamın her şölende.”¹³⁰ *İlyada* mitinde dikkat çeken diğer bir konu da Troyalılar ile Akhalar arasında yaşanan mücadelede tanrıların trajik karar verme süreçleridir. Tanrıların yaşadığı bu türden dilemmalar insanların gündelik yaşamlarındaki ikilemleri andırır. Bu ikilemler sonrasında tanrılar krallık yetkesini Akhalara verirler, Troyalıların payına ise kötü talih ve acı düşmüştür:

Zeus’tan haberci geldim sana ben,
Dertlenir uzakta senin yüzünden, çok acır sana,
Hep birden zırh giymelerini buyurur gür saçlı Akhaların,
Alacaksın Troyalıların koca ülkesini şimdi hemen,
Olympos’taki tanrılar arasında kalmadı ikilik,
Uydu hepsi Here’nin dileğine,
Verecek Zeus Troyalıları acılar.¹³¹

Bu durum, eski Yunan kültürünün kolektif imgeleminde, gökyüzünün sadece siyasi meşruiyet, rahmet ve inayet kaynağı değil türlü belaların, trajik gerilimlerin ve entrikaların kaynağı, nedeni olarak da görüldüğüne işaret etmesi açısından önemlidir. İnsan hayatını her yanıyla kuşatan bütün bu yaşanmışlıklar ise olmuşun, olanın ve olacağın bilgisi olarak Musalar

¹²⁵ Homeros, *İlyada*, 19.

¹²⁶ Homeros, *İlyada*, 23.

¹²⁷ Homeros, *İlyada*, 20.

¹²⁸ Homeros, *İlyada*, 23.

¹²⁹ Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 104-105.

¹³⁰ Homeros, *İlyada*, 208.

¹³¹ Homeros, *İlyada*, 25.

aracılığıyla insana gelmektedir. Musalar göklerin tanrısı Zeus'un kızlarıdır,¹³² bütün bu bilgileri göklerdeki babalarından insanlara getirmektedirler. Bu durum Eski Yunan kültürünün kolektif imgeleminde bilginin de göksel bir yanının olduğuna işaret etmektedir:

Olympos'ta oturan Musalar, haydi
Söyleyin bakayım şimdi bana;
Tanırsınız, her yerde varsınız, bilirsiniz her şeyi,
Bizimse hiçbir şey bildiğimiz yok,
Yalnız şuradan buradan bir şeyler duyarız;
Söyleyin bana, Danaoların başbuğları, komutanları kimlerdi?¹³³

2.2. *Odyseia*'da Gökyüzü ve Mit İlişkisi

Homeros'a atfedilen bir başka eser olan *Odyseia*'da da göklerin tanrısı Zeus krallık yetkesi dağıtır: "Kızacaksın ama Antinoos, demeden edemem, krallığı armağan ederse Zeus bana, alırım. Ne dersin, çok kötü bir armağan mı bu? Krallık öyle kötü bir şey olmasa gerek. Kral oldun mu değer artar, zenginlik yağar evine."¹³⁴ *İlyada*'da olduğu gibi gökyüzünün, mit ve doğa ilişkisi bağlamında siyasal meşruiyet tayin eden bu yönü dikkat çekmektedir. Sadece Zeus değil diğer tanrı soylarının yurdu da gökyüzüdür:

Hangi tanrıçasın bilmem, ama
Açıkça diyeyim sana bak,
Durmuyorum burada ben kendi isteğimle,
Bir suçum var gibime gelir
Yaygın gökte oturan tanrılara karşı.¹³⁵

İlyada'da Zeus özelinde göksel olanın kutsallığını yineleyen kurban olgusu *Odyseus*'ta bu defa diğer göksel tanrıların tamamına teşmil edilir:

Gitmezsen Zeus'un akıttığı Aigyplos ırmağı kıyılarına,
Orada yaygın gökte oturan ölümsüzlere
Kutsal yüzlük kurbanlar kesmezsen,
Nasip olmayacak sevdiklerini görmek sana,
Yüksek canlı evine, baba toprağına kavuşmak.

¹³² Hesiodos, *Theogonia*, 3.

¹³³ Hesiodos, *Theogonia*, 39.

¹³⁴ Homeros, *Odyseia*, 15.

¹³⁵ Homeros, *Odyseia*, 66.

Bunu yaparsan açar tanrılar özlediğin yolu.¹³⁶

Dizede dikkat çeken diğer bir inanış şekli ise çeşitli sınamalar sonunda kurtuluşun, rahmet ve inayetin gökyüzüne dönük bir yönünün olduğudur. Bu yönüyle gökyüzü sadece siyasi meşruiyet zemininde yükselen kutsal bir değer değil, rahmet ve inayetin kaynağı olarak da yeryüzüne yönelen bir simge değerdir. Hayatta her zaman her şeyin yolunda gittiği bir seyir hali mümkün değildir, mitik bilinç de bunun farkındadır ve çeşitli sınamalardan geçmektedir. Çeşitli bela ve musibetlerden kaynaklı bu sınamaların nedenini de yine göksel olanda aramıştır:

Ah yavrucuğum, senin için hiçbir şey gelmez elimden,
Zeus en çok sana kızmış olacak insanlar arasında,
Oysa çok korkardı senin yüreğin tanrılardan,
Senin kadar, şimşek savuran Zeus'a, hiçbir ölümlü,
Yağlı butlar yakmamış, seçkin kurbanlar kesmemişti;
Bütün bunları sunarken tek dileğin senin
Kavuşmandı mutlu bir ihtiyarlığa ve soylu oğlunun serpilmesiydi.¹³⁷

Anlaşılmaktadır ki hem siyasal meşruiyet noktasında hem de kurban olgusu noktasında gökyüzünün bir simge değer olarak öne çıkmasının nedeni, onun aşkınlığından, sonsuz ve kudret sahibi olmasından kaynaklanmaktadır.¹³⁸ Ayrıca hayatta çeşitli badirelerden geçen mitik bilinç, gökleri, sadece rahmet ve inayet kaynağı olarak görmemiş, türlü bela ve musibetlerden kaynaklı çeşitli trajik gerilimlerin nedeni olarak da gökyüzünü görmüştür.

2.3. *Theogonia*'da Gökyüzü ve Mit İlişkisi

Göklerin tanrısı Zeus'un kızları Musalar, Yunan mitolojisinde kilit bir konumdadır, fizik dünyasıyla fizik ötesi dünya arasında bir bağlantı noktası, bir sıçrayıştır. Bir zaman ve bir uzamda Hesiodos'a bu mitik anlatıların kendisine kadar gelmesinde neyin önemli olduğu sorulsaydı, cevabın Musalar olması muhtemeldir. Nitekim Hesiodos *Theogonia* eserine Musalara övgüyle başlamaktadır:

Helikon Musalarını övmekle başlayalım
Ulu ve kutsal Helikon Dağı'nın konuklarını,
Narin ayaklarıyla oynar durur onlar
Suları menekşe rengi kaynağın başında

¹³⁶ Homeros, *Odyseia*, 69.

¹³⁷ Homeros, *Odyseia*, 332.

¹³⁸ Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 104-105.

Ve güçlü Kronos oğlunun sunağı çevresinde,
 Çok kez de yıkayıp nazik tenlerini
 Permessos, Hippokrene ya da Olmeios sularında
 Güzelim korolar kurarlar halka halka
 Adımlarının uçtuğu Helikon tepelerinde.¹³⁹

Musalar olmuşun, olanın ve olacağın bilgisini almak ve yeryüzündeki insana iletmek için babalarına yani göklerin tanrısı Zeus’a tavaf edercesine yükselirler:

Yürür dururlar Olympos yolunda,
 Tanrısıl bir ezgi sarar dört bir yanı,
 Kara toprak yankılanır tanrı övgüleriyle,
 Büyülü bir ses yükselir adımlarından
 Yürürken yüce babalarına doğru,
 O babaları ki hüküm sürer göklerde.¹⁴⁰

Eskide ya da başlangıçta olanın kökenine yönelik Antik Yunan’ın kolektif imgelemindeki boşluk, Musaların, göklerdeki babalarından getirdikleri bu ezgilerle dolmaktadır. Bu durum bilginin, göksel ve kutsal yanına işaret etmesi açısından önemlidir, yani *Theogonia*’daki mit ve doğa ilişkisi bağlamında dikkati çeken ilk husus bilginin göksel ve kutsal oluşudur. Anlatılar, Musalara övgüyle başlasa da Musaların da nihayetinde dönüp dolaştıkları bir yere işaret etmektedirler, orasının gökyüzü olduğu anlaşılmaktadır. Peki ya gökyüzü, ne zaman, nerede ve ne şekilde var olmuştur? Musaların babasının yurdundan önce ne vardır ve kim yaratmıştır onu? Bu soruların cevabı şu dizelerdir: “Kaos’tu hepsinden önce var olan, sonra geniş göğüslü Gaia, Toprak Ana, sürekli, sağlam tabanı bütün ölümsüzlerin, onlar ki tepelerinde otururlar karlı Olympos’un ve yol yol toprağın dibindeki karanlık Tartaros’ta.”¹⁴¹ Yunanca’da Khaos, açık, boş, henüz bir şekle ve cisme bürünmemiş, varlığın vücuda gelmeden önce bulundukları karışım hali anlamlarına gelmektedir.¹⁴² Buxton ise Khaos’un bir düzensizlikten ziyade, uzaydaki bir yarık anlamına içkin olduğunu ifade etmektedir. Gerek düzensizlik gerekse de yarık ya da boşluk olarak ifade edilsin, burada bir tanım dışılığın, bir bilinmezliğin betimlemesi görülmektedir.¹⁴³ Sonrasında yaratılan yer, yani Toprak Ana ve Eros’tur. Gaia, sürekli sağlam tabanıdır bütün bu ölümsüzlerin¹⁴⁴ ve bu durum

¹³⁹ Hesiodos, *Theogonia*, 3.

¹⁴⁰ Hesiodos, *Theogonia*, 5.

¹⁴¹ Hesiodos, *Theogonia*, 5.

¹⁴² Erhat, 2023, “*Mitoloji Sözlüğü*”, 172.

¹⁴³ Buxton, *Yunan Mitolojisi*, 44.

¹⁴⁴ Hesiodos, *Theogonia*, 7.

Toprak Ana'nın tanrısal bir güçten fazlası, evrensel bir ilke oluşuna işaret etmektedir. Erhat bu noktada Hesiodos'u başlangıçta olanı araştıran İyonya filozoflarına benzetir. Nitekim bu ilke evrende bir harekete, devinime neden olur ve bir doğum, bir yaşama taşma hali başlar.¹⁴⁵

Artık evren, Toprak Ana'nın ve Eros'un (cinsel güdünün) bir araya gelmesiyle tanrı doğumlarına şahit olur¹⁴⁶ ve varoluş denen o devasa boşluk artık dolmaktadır. Eros artık tüm evrende birleşme ve çoğalmayı sağlayan bir tanrısal güç olarak,¹⁴⁷ kendini geniş göğüslü Gaia'nın bağrına bırakır ve böylece diğer tüm tanrı soylarının yaratılması için elverişli ortamı oluşturmuş olur. Bu doğumu artık karanlık gece Erebus ile gökyüzü tanrısı olan Uranos¹⁴⁸ ve diğer tanrı soyları izler. Gökyüzünden düşen yağmur, toprakla birleşerek ekinler verir ve zamanla gündüz de yaratılır.¹⁴⁹ Bu ekinleri biçmek için dinlenmek gerekir, onun için de gece yaratılır, vaktinde ekinleri biçmek gerekir ve yine onun için de gündüz yaratılır, bir anlamda da zaman yaratılmıştır artık. Bu yönüyle Yunan mitolojisi toprak ve göğün yarattıklarının hikayesi olmuş olur: “Ezgileri yüceltir tanrılar soyunu, ta başından alıp Toprak ve Gök'ün yarattıklarını ve onlardan doğan bütün cömert tanrıları.”¹⁵⁰ Tasvir öylesine bir durumu çağrıştırır ki sanki mitik bilinç, zihninde doğayı yeniden kurmaktadır. Gökten düşen yağmurlar toprakta ekin vermese, insana su ve gıda olarak dönmese ve yine o yağmurlar yeryüzündeki diğer canlılara bir nefes olmasa, mitik bilinç için ne gökyüzünün ne de toprağın ve onun üstündekilerin bir anlamı olabilir. Kronos'un hayalarını kestiği göklerin efendisi Uranos'tur ve hayalarından düşenler de toprağın bağrına gömülmüşlerdir.¹⁵¹ Öyle ki sahne, sanki gökten düşen bir yağmur damlasının, toprağa can vererek bağrındaki tohumları diriltmesini andırır:

Koskoca, upuzun, sivri dişli tırpanla
Bir anda kesti babasının hayalarını
Ve kaldırıp attı arkasında bir yere.
Ama hoş bir şey değildi elinden savrulup giden
Kanlar fışkırıp saçıldı içinden
Ve hepsi gömülü kaldı Toprak'ın bağrında,
Ve bunlardan gebe kalan Toprak yıllar sonra
Doğurdu yaman Erinysleri, öç Tanrıçalarını.¹⁵²

¹⁴⁵ Erhat, 2023, “*Mitoloji Sözlüğü*”, 115.

¹⁴⁶ Buxton, *Yunan Mitolojisi*, 44.

¹⁴⁷ Erhat, 2023, “*Mitoloji Sözlüğü*”, 106.

¹⁴⁸ Hesiodos, *Theogonia*, 7.

¹⁴⁹ Hesiodos, *Theogonia*, 32.

¹⁵⁰ Hesiodos, *Theogonia*, 3.

¹⁵¹ Hesiodos, *Theogonia*, 9.

¹⁵² Hesiodos, *Theogonia*, 9.

Mitik bilinç elbette doğal gözlemler yapmaktadır ve bunları belli neden sonuç silsileleri halinde kavramaktadır fakat bu kavrayış, mitik bir boyuttadır. Buradan anlaşılmaktadır ki mitik bilinç için, gökten düşen bir damlanın toprağa can vermesi, yaşama taşması, öylesine heyecan verici bir durum olmalıdır ki, tanrılar da ancak böyle bir doğumla doğmalıdırlar. Artık mitik bilinç, bilinmezden, bilinir olana, boşluktan, bir taşma haline ve karmaşadan bir düzene evrilir, iyisiyle kötüsüyle her şey, anlaşılır ve makuldür.

Mitik bilincin yaşama anlam verme çabası, elbette yönetim erki noktasında da kendisini göstermiştir. Nitekim halkı yönetme istenci, salt bir yönetim istencinden daha yüksek bir gayeye hizmet etmelidir. Bu istencin meşruiyet zemini eski Yunan'ın kolektif imgeleminde göklerden gelen bir imgeye bağlıdır: "Zeus'un kızları hangi kralı yüceltirse, Zeus'un beslediği krallardan hangisine çevrilirse gözleri dünyaya gelirken, o kralın diline sabah çiyları dökülür."¹⁵³ Bu işaret mitik kavrayış için, görüldüğü üzere Zeus ve onun ilham perileri temsilinde, simge olarak gökyüzünden gelmektedir. Gökyüzü, mitik kavrayış açısından yönetim erkine meşruiyet sağlayan bir imge olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, eski Yunan'ın kolektif imgeleminde, gökyüzünün, kudret sahibi bir yönünün olduğunu göstermekle beraber, otorite tayin edici bir yetkeye de sahip olduğuna işaret etmektedir. Nitekim kral soylarının Zeus tarafından tayin edilişi, bariz bir vurgudur. Öyle ki ölümsüzlerin ve ölümlülerin kader ağları Zeus'un elindedir: "İşte budur Musaların insanlara verdiği, Musalardan ve okçu Apollon'dan gelir yeryüzündeki ozanlar ve çalgıcılar, nasıl Zeus'tan gelirse krallar."¹⁵⁴ Bu bağlamda Zeus özelinde göksel ve kutsal olanın saygınlığını yinelemek ve bu saygınlıktan pay almak için kurban sunma yoluna gidilmiştir:

Zeus, Kronos'un oğlu, herkesten üstün tuttu onu,
Muhteşem armağanlar verdi ona,
Payı vardır onun karalarda, ekinsiz denizlerde,
Yıldızlı göklerde bile payı vardır,
Ölümsüzlerin saygısı büyüktür ona,
Bugün yeryüzünde kurban kesen her ölümlü.
Hekate'nin adını anar yakarışlarında,
O tanrıça kimin dileğini iyi karşılarsa
O kişinin elde edemeyeceği şey yoktur.¹⁵⁵

¹⁵³ Hesiodos, *Theogonia*, 5.

¹⁵⁴ Hesiodos, *Theogonia*, 6.

¹⁵⁵ Hesiodos, *Theogonia*, 19.

Mitik bilinç bahşedilen türlü nimetlere karşın türlü bela ve musibetlerin kaynağını da göksel ve kutsal olanda aramıştır:

Cin fikirli Prometheus'a gelince, Zeus
Çözülmez zincirlere vurdu onu,
Boyunu iki kat aşan bir sütuna bağladı.
Sonra bir kartal saldı üstüne gergin kanatlı;
Ölümsüz karaciğerini yiyordu kartal,
Ve karaciğer geceleri geri büyüyordu
Gergin kanatlı kuşun gündüz yediği kadar.¹⁵⁶

Bu değerlendirmeler ışığında anlaşılmaktadır ki siyasal meşruiyetten, yaşamın kuşatıcı bilgisine kadar doğal bir unsur olan gökyüzünün simge değer olarak öne çıktığı görülmüştür. Mitik bilinç, göksel ve kutsalın rahmet ve inayeti karşısında türlü sınama ve acıların, trajik gerilimlerin kaynağını da bir simge değer olarak gökyüzüyle ilintilemiştir. Çünkü mitik bilincin imgeleminde gökyüzü, aşkınlığı itibariyle kudreti, ezel ve ebedi simgeleyen bir güçtür.¹⁵⁷

2.4. İşler ve Günler’de Gökyüzü ve Mit İlişkisi

Türlü dünya nimetlerinin, talihin ve kaderin hükümranlığının Zeus’un elinde olması, insan yaşamını tümüyle kuşatıcı hükümlerin bir simge değer olarak göklere atfedildiğini göstermektedir:

Odur ünlü kılan, ünsüz bırakan insanları.
Zeus diledi mi şanslısın, dilemedi mi şanssız.
Güçsüze güç verir; güçlüyü ezer,
Eğdiriverir mağrur başları, yüceltir alçak gönülleri,
Kamburu dimdik eder, dimdik olanı kambur
Yücelerde oturan, göklerden seslenen Zeus.¹⁵⁸

İnsan yaşamının gündelik iş ve işleyişleri Zeus tarafından en ince ayrıntılarına kadar hesaba katılmıştır: “Athena, sen de ona el işlerini öğret, dedi, Renk renk kumaşlar dokumasını öğret.”¹⁵⁹ Sadece gündelik iş ve işleyişler değil, insani erdemler de Zeus özelinde bir simge değer olarak göklerden gelmektedir:

¹⁵⁶ Hesiodos, *Theogonia*, 23.

¹⁵⁷ Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 104-105.

¹⁵⁸ Hesiodos, *İşler ve Günler*, 49.

¹⁵⁹ Hesiodos, *İşler ve Günler*, 51.

Ama Zeus hak duygusunu vermiş insanlara,
 En değerlisi budur verdiklerinin.
 Gözü her şeyi gören Zeus kayırır
 Yargılarında haktan yana olanları.
 Ama bile bile yalan yere yemin edip de
 Hakkı çiğneyen, günaha girenler
 Yaşadıkça azaldığını görürler döllerinin.¹⁶⁰

Fakat kimi zaman bizatihi bu erdemlerin öğreticisi olan Zeus'un bu erdemlerden saptığı ya da hilafına davrandığı görülmektedir:

Böyle istemişti bulutları devşiren Zeus.
 O gün bugündür insanların başı dertte,
 Toprak bela doludur, deniz bela dolu,
 Geceler dert doludur, gündüzler dert dolu,
 Salgınlar başıboş dolaşır sessizce
 Ölümlülerin çevresinde,
 Derin düşünceli Zeus ses vermedi onlara
 Sessizce gelişlerini duymasın diye insanlar.
 Görüyorsun ya Zeus'un dileğine karşı gelinmez.¹⁶¹

Değerlendirmeler ışığında Zeus özelinde bir simge değer olarak gökyüzünün, kuşatıcı evrensel kudretin yanında, kimi zaman ahlaki erdemlere dair öğretilerle de öne çıktığı görülmüştür. Fakat zaman zaman bu erdemlerin aksi yönünde davranışlar sergilediği de görülmüştür. İyiliğin ve kötülüğün kaynağı olarak gökyüzü, aşkın oluşundan hareketle kudreti, ezel ve ebediliği bünyesinde barındıran bir simge değer olarak anlam dünyasına kaynaklık etmektedir.¹⁶² *İşler ve Günler* miti, *İlyada*, *Odyseia* ve *Theogonia* mitlerine nazaran gündelik yaşamın, insanın ödev ve sorumluluklarının, önemli gün ve zamanların ayrıntılarıyla işlendiği bir mittir. Bu ayrıntılar ise Zeus ve onun yardımcı tanrıları tarafından insanlara öğretilmiştir. Örneğin tarla, ev aile işleri, insan ilişkileri ve insan emeğinin önemi gibi daha pek çok konu başlıklar halinde işlenmiştir. Bu yönüyle göksel olanın kutsallığına dair vurgular yukarıda ifade

¹⁶⁰ Hesiodos, *İşler ve Günler*, 59.

¹⁶¹ Hesiodos, *İşler ve Günler*, 52.

¹⁶² Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 104-105.

edilen üç mite nazaran azdır.¹⁶³ Örneğin *Theogonia* mitinde adeta kozmik bir dans görülürken, *İşler ve Günler* ise daha çok insanın gündelik iş ve işleyişleri merkeze alınmıştır.

2.5. Orhon Yazıtlarında Gökyüzü ve Mit İlişkisi

Orhon yazıtlarında gökyüzü güvenli ve kutsal bir çatıdır: “Ey Türk, Oğuz beyleri ve halkı, işitin! Üstteki gök çökmedikçe, alttaki yer delinmedikçe, ey Türk halkı, senin devletini ve yasalarını kim bozup yıkabilirdi?”¹⁶⁴ Bu durum gökyüzünün her şeyin üstünde, güven ve istikrarın temel yapı taşı olduğuna işaret etmektedir.¹⁶⁵ Türklere komşu olan uygarlıklardan İran mitolojisinde Hürmüz ve Ehrimen arasındaki rekabet esasen gök ve yerin mücadelesiyken,¹⁶⁶ Çin mitolojisinde ise Dünya’dan bahsedilirken gök ve yer gibi bir ayrıma gidilmeyip, gök ve yer denildiğinde ise Dünya anlaşılmaktadır. Nitekim Ögel, Çince t’ien hsia yani Dünya kavramının gök ve aşağısı anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ögel, Uygur el yazmalarında da gök ve yer kavramlarının birlikte anıldığını belirtmektedir. Eski Çin’de tanrı kavramı gök ile ilintili, ona eş değer bir kavramdır,¹⁶⁷ aynı şekilde Orhon yazıtlarında da gökyüzü kavramı Tengri, yani tanrı kavramı ile ifade edilmektedir: “Üze Tengri basmasar, asra yir telinmeser.”¹⁶⁸ (üstteki gök çökmedikçe, alttaki yer delinmedikçe)

Kaşgarlı Mahmud (Ö. 1090/1105), *Divan-ü Lügati’t-Türk*’te, aqıttı sözcüğüne verdiği örnekte yukarıdaki bulguya işaret etmektedir: “Tengri aqın aqıttı: Allah sel akıttı. – ol suw aqıttı: O, su akıttı. Beg aqıncı aqıttı da: Bey akıncı yolladı.”¹⁶⁹ Bu örneklerde de tanrı kavramının gökyüzü anlamında kullanıldığı ve yere su akıtma imgesiyle tasvir edildiği görülmektedir. Yine bir başka yerde qınadı sözcüğünü, tanrının bir ceza olgusu üzerinden imlendiği görülmektedir: “Beg anı qınadı: Bey ona işkence etti; Tengri anı qınadı: Cenab-ı Hak onu cezalandırdı. Ol bicekin qınadı: O, bıçağına kın yaptı. Qınar, qınamaq.”¹⁷⁰

Diğer yandan gökyüzünün nihai bir varış yeri olması da ayrıca dikkat çekmektedir. Nitekim W. Thomsen’in ilgili makalesinde, yazıta ait Güney ve Doğu cephesi bölümünün girişinde Yuluğ Tigin’in bir ifadesi şöyledir:

Bütün bu kitabeyi yazan (yani kaleme alan) Kül Tigin’in hemşirezadesi (?) Yuluğ Tigin ben yazdım. Yirmi gün oturup bu taş ve bu duvara ben yazdım. Siz her zaman içinizdeki prens ve

¹⁶³ Bkz. Hesiodos, *İşler ve Günler*.

¹⁶⁴ Tekin, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin & Bilge Kağan & Tunyukuk*, 45.

¹⁶⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi* (Ankara: Altınordu Yayınları, 2020), II/177.

¹⁶⁶ Nimet Yıldırım, “Zerdüşt Mitolojisi”, *Doğu Esintileri* 15 (27 Temmuz 2021), 78.

¹⁶⁷ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2020, II/179.

¹⁶⁸ Tekin, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin & Bilge Kağan & Tunyukuk*, 44.

¹⁶⁹ Kāšgarī, Erdi ve Yurteser, *Dīvānū lugāti’t-Türk*, 146.

¹⁷⁰ Kāšgarī, Erdi ve Yurteser, *Dīvānū lugāti’t-Türk*, 424.

taygunlardan daha büyük bir himmet ibraz ettiniz (daha iyi idare ettiniz). Şimdi ise uçup gittiniz, [Evvelce] yaşayanlar arasında [olduğunuz] gibi [şimdi de] göktesiniz.¹⁷¹

Gökyüzü bu yönüyle ölümler diyarını andırmaktadır fakat sadece ölümler değil yaşayanlardan da orayı yurt edinen kimseler vardır ki bunların başında kağan gelmektedir. Thomsen, Çinlilerin Bilge Kağan'a Pı(t) -kia ko-han yani "Tanrıya benzer gökte doğmuş hâkim kağan"¹⁷² dediklerini belirtir. Bu çarpıcı bir ifadedir zira diğer insanlar gibi yeryüzünde değil, tanrının yurdunda, onun hükümlanlığında doğmuş ve yine oradan dünyaya hükmetmektedir. Diğer yandan bu durum, Türklerdeki yönetici etrafında yönetim ve teşkilatlanma biçimlerinin en bariz göstergelerinden birisine işaret etmektedir. Hakan, tanrının yeryüzündeki ilahi yansımasıdır ve onun hükümlanlığının en önemli koruyucusu ve uygulayıcı konumundadır. Bu olgu, hakanın herhangi bir buyruğuna karşı çıkıldığında veyahut ona karşı isyana kalkışıldığında, bu kimselerin karşılaşacağı yaptırım ve cezanın şiddetini de artırmaktadır, yani böyle bir yaklaşım aynı zamanda tanrıya karşı yapılmış aykırı bir hareket sayılmaktadır.

Bu değerlendirmeler göstermektedir ki eski Türklerde gökyüzü imgesi tanrı kavramına içkin bir kavram olup, tanrıyla eş değer bir konumda ele alınmıştır. Bu kutsallık bağlamında gökyüzü aynı zamanda iyi ruhların göç ettiği bir simge değer olarak da belirlemektedir. Siyasal meşruiyet bağlamında da gökyüzünün bu değerini koruduğu görülmüştür, nitekim kağanlık makamı tanrısal zemine eş değer olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşımlara kaynaklık eden olgu ise göksel olanın kutsallığıyla alakalı yani aşkınlıktan, ezel ve ebet muamma bir güçten kaynaklanmaktadır.¹⁷³

2.6. Şamanizm'de Gökyüzü ve Mit İlişkisi

Türklerin anayurdu Orta Asya'dır,¹⁷⁴ Orta Asya Şamanizm'i ise Gök-Tanrı; Güneş, Ay, yer, su, ata ruhları ve ateş gibi doğa kültleri üzerinde yükselmiştir.¹⁷⁵ Bu noktada İnan, eski Türklerin Şamanist olduğunu açıkça ifade etmektedir.¹⁷⁶ Şaman inancına göre Dünya, katmanlardan oluşmaktadır. Neliği birer muamma olan bu katmanlar, Radloff'a göre, o dönem içinde sıra dağlarda yaşayan kimselerin, coğrafi imgeleminden doğmuştur. Şamanın geçmek için hayli çaba sarf ettiği bu katmanlar, birbiriyle kesin çizgilerle ayrılmışlardır.¹⁷⁷ Belirli sayıdaki katlar yukarıyı yani ışıklar alemini meydana getirirken, belirli sayıdaki katlar da aşağı yani karanlık

¹⁷¹ Wilhelm Thomsen, "Moğolistan'daki Türkçe Kitabeler", *Türkiyat Mecmuası* 3 (25 Aralık 2010), 108.

¹⁷² Thomsen, "Moğolistan'daki Türkçe Kitabeler", 86.

¹⁷³ Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 104-105.

¹⁷⁴ Thomsen, "Moğolistan'daki Türkçe Kitabeler", 82.

¹⁷⁵ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 2.

¹⁷⁶ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 6.

¹⁷⁷ Radloff, *Türklük ve Şamanizm*, 17.

alemini meydana getirmektedir. İnsanlar bu iki katman arasını yurt edindiği için, bu iki katmanın da etkilerine açık durumdadırlar.¹⁷⁸ Gökyüzü ve yeryüzüne ait nesnelere duyulan kutsal aidiyet, kendisini, çeşitli yaklaşım ve ritüellerle göstermiştir. Hakanın konutunda düzenli ayinler yapılmaktadır, bunun için bir tapınak da inşa edilmiştir. Atalara, Gök-Tanrı'ya, yer ve su gibi doğal unsurlara kurban sunulmaktadır. Diğer yandan hakan her sabah Güneş ve Ay'a ibadet etmektedir,¹⁷⁹ bu durum göksel ve kutsal ilişkisinin en bariz göstergelerinden biridir.

Yaşamı, daha doğrusu varlığı varoluşa getiren, ona ahenk ve güzellikler katarak dinamizm veren, tanrı ve ulu gibi kimselerin yurdu, ışıklar ülkesi yani gökyüzüdür. Yaşamda maruz kalınan bütün kötülüklerin yurdu ise yeraltı ülkesidir ve burada yaşayan ne kadar kötü ruh ve tanrı varsa, yaşamda karşılaşılan bütün kötü iş ve işleyişlerin nedenidir.¹⁸⁰ Şaman din insanları tanrılar ve insanlar arasında elçilik vazifesi gören bir konumda olmakla beraber, gök, yer ve su ruhlarına kurban sunma vazifesi de onlarındır¹⁸¹ fakat tek şartla, kötü ruhlardan dilek ve temennide bulunmamak gerekir. Tanrılar, ışık ve karanlık diyarının sakinleri büsbütün ahlaki kaidelerle hareket etmezler, kıskançlık ve oburluk gibi insanı andıran özelliklere de sahiplerdir. Sunulan yemeklerle iştahları kabarrır, çeşitli hediyelerle de mutlu olurlar.¹⁸² Bu durum çeşitli göksel ve kutsal nimetlerin yanı sıra, türlü kötülüklerin kaynağının da göksel oluşuna işaret etmektedir.

Anlaşılmaktadır ki gerek nihai varış yeri olarak gökyüzünün görülmesi gerekse de çeşitli dünyevi nimetlerden dolayı göksel unsurlara kurban sunulmasıyla gökyüzünün kutsallığı yinelenmiş olmaktadır. Sadece iyilik ve dünya nimetleri bakımından da değil, çeşitli insani kötü huy ve mizaçları andıran ahlaki noksanlıkların da kaynağı gökyüzüdür. Ayrıca kağanın çeşitli ritüellerle göksel olanın kutsallığını yinelemesi ise siyasal meşruiyet kaynağının göksel oluşuna işaret etmesi açısından önemlidir. Çünkü mitik bilinç açısından gökyüzü, yüksekliği ve aşkınlığı itibarıyla onulmaz bir gücü ve her şeyin kendisinden doğduğu kudretli bir imgeye karşılık gelmektedir.¹⁸³

2.7. Oğuz Kağan Destanı'nda Gökyüzü ve Mit İlişkisi

Destanın daha başında göksel motifler göze çarpmaktadır: “Ay Kağan'ın o günde, bir erkek oğlu oldu, gömgök, gök mavisiydi, bu oğlanın yüz rengi.”¹⁸⁴ Bu beyitte Ay Kağan'ın -ki ay gibi göksel bir motifin de yönetici ismi olarak kullanılmaktadır ve bu durumda yönetim meşruiyeti

¹⁷⁸ Radloff, *Türklük ve Şamanizm*, 18.

¹⁷⁹ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 2.

¹⁸⁰ Radloff, *Türklük ve Şamanizm*, 18.

¹⁸¹ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 40.

¹⁸² Wilhelm Radloff, *Türklük ve Şamanizm*, 30.

¹⁸³ Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 104-105.

¹⁸⁴ Öztürk, *Çağlar İçinde Türk Destanları*, I/173.

noktasında göksel olana bir atıfta bulunulduğunu gösterir- bir oğlu olur. Gömgök, gök mavisi yüz rengi gibi ifadelerle esasen ilk olarak tanrısal olana benzetme, ona bürünen yanına dikkat çekilmektedir, çünkü isimlerde göksel yani kutsal vurgular öne çıkmaktadır. Sıradan bir erkek çocuğu değil, bir kağanın oğlu olmasından dolayı sıradaki yönetici adayıdır. Bundan dolayı övgülerde göksel yani tanrısal imgeler kullanılarak, bir meşruiyet zemini de hazırlanmaktadır. Yani gömgök, gök mavisi yüz gibi nitelemelerle kağan adayının, tanrı adına yönetme yetkisine tayin olunarak ve dahi herkese ilan edilerek bu konumu pekiştirilmektedir: “Karanlık bastı birden, bir ışık düştü gökten, öyle bir ışık indi parlak aydan Güneş’ten, Oğuz Kağan yürüdü yakınına ışığın, oturduğunu gördü ortasında bir kızın, bir ben vardı başında, ateş gibi ışığı.”¹⁸⁵ Bu eşinden doğacak olan çocuklar ışık ve gökyüzü unsurlarının adlarıyla donanmıştır: “Birinci oğlancığa Gün adını koydular, ikinci oğlanaysa Ay adını buldular, Yıldız olsun üçüncü diye memnun oldular.”¹⁸⁶

Hem gökyüzünün hem de iyiler yurdu olan ışıklar aleminin yeryüzündeki temsiliyeti bir şekilde devam etmiştir, mitik kavrayış tanrısal olanla bir şekilde bağlarını güçlendirmiştir. Burada da doğrudan bir temas görülmektedir, ışıklar aleminden gelen bir kadından doğan çocuklar, yine ışıklar aleminden yani göksel ve kutsal olandan aldıkları yetkeyi kendi içlerinde bu türden adsal nitelemelerle devam ettirmektedirler. Gün, Ay ve Yıldız ışıklar alemine ait göksel imgeler olarak öne çıkmaktadır ve doğan çocuklar sıradan halkın çocukları olmadığı için, bu göksel isimlerin kullanımları da sıradan birer kullanım değillerdir. Bu adlandırmalar, yönetim erkinin boşluk kaldırmadığını, ayrıca yönetim boşluğunu sıradan insanlarla değil meşruiyetini gökyüzünden yani ışıklar aleminden alan bir soyla dolabileceğini gösteren birer imge olarak anlaşılabilir.

Oğuz Kağan yine bir kadına rast gelmektedir fakat bir ışık huzmesi gibi dolaylı nitelemeler yerine bu sefer doğrudan tanrısal olan ifade edilerek bir tanrı kızı nitelemesi dikkat çekmektedir: “Ava gitmişti bir gün, ormanda Oğuz Kağan, gölün ortasında bir tek ağaç uzuyordu, ağacın kovuğunda bir kız oturuyordu, gözü gökten daha gök, bu bir tanrı kızıydı.”¹⁸⁷ Bu ifade yönetim erkine dair bir meşruiyet zeminine işaret etmektedir. Oğuz Kağan Destanı’nda ağaç motifinin türeyiş nesnesi biçiminde aracı bir unsur olarak kullanılması, mitik bilincin yansıması olarak dikkat çekicidir. Ağaç unsuru, gökyüzüne yakın bir unsur oluşundan hareketle yüksek olandan¹⁸⁸ yani kutsalın kendisinden bir pay alması neticesinde aracı bir vasıta

¹⁸⁵ Öztürk, *Çağlar İçinde Türk Destanları*, I/175.

¹⁸⁶ Öztürk, *Çağlar İçinde Türk Destanları*, I/175.

¹⁸⁷ Öztürk, *Çağlar İçinde Türk Destanları*, I/175.

¹⁸⁸ Tekin, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin & Bilge Kağan & Tunyukuk*, 44.

kılınmaktadır. Hatta kimi zaman kağan adayları, ağaç önünde en yükseğe zıplama yarışı yaparak kağan seçilebilmektedir.¹⁸⁹

Destanda türeyiş üzerinden kozmik bir dans, motif görülmektedir: “Kızla gerdeğe girdi aldı dilediğinden, birinci oğlancığa Gün adını koydular, ikinci oğlanaysa Ay adını buldular, Deniz olsun üçüncü, diye memnun oldular.”¹⁹⁰ Fakat Oğuz Kağan bu seferki eşinden dünyaya gelen üçüncü çocuğunun adını Deniz koymuştur. Gökyüzünden inen bir rahmet unsuru olması, göçebe Türkler için hayati öneme sahip olan otlakların yeşermesi, genelde hayvancılığın, özelde ise at çobanlığının önemli bir payeye sahip olması gibi daha pek çok nedenden dolayı, su imgesine vurgu yerindedir. Tanrı’dan yani gökyüzünden¹⁹¹ ya da ışıklar aleminden¹⁹² inen yağmur ya da su, bu kozmik kutsallıktan pay almaktadır.

Görülmektedir ki gerek benzetmeler yoluyla gerekse çeşitli adlandırmalar yoluyla göksel olanın kutsallığına dair vurgular öne çıkmaktadır. Bu durum kağan ve onun çocukları gibi siyasal otoriteler etrafında şekillenen anlatıların, siyasal meşruiyet noktasında kaynağının göksel bir imgeye bağlı kılındığını ya da diğer bir ifadeyle mitik bilincin, siyaset kurumuna yönelik böyle bir okuma biçimi geliştirdiğini göstermesi açısından önemlidir. Nitekim gökyüzü de yüksek, aşkın bir simge olarak ırak olan bütün her şeyi kapsayıcı yönüyle mitik bilincin muhayyilesinde yer tutmuştur, çünkü erişilmezdir, güçlüdür ve onulmazdır.¹⁹³

2.8. Kurt Örneğinde Gökyüzü ve Mit İlişkisi

Birden fazla evlilik yapan Türk hakanının bir de Asena yani kurttan türeyen bir eşi vardır ve bu eşinden de bir oğlu olmuştur. Hakan öldükten sonra bir başbuğ seçmeleri gerektiği için bütün kardeşler büyük bir ağacın altında toplanırlar. Buradaki başbuğ seçilme kistası, ağaca doğru en yüksek kim zıplarsa başbuğ tayin edilecek olmasıdır. En yükseğe, içlerinden en toyu fakat kurttan türeyen Asena’nın oğlu zıplamıştır.¹⁹⁴ Burada kağan seçilme kistasının yükseğe yani gökyüzüne doğru bir sıçrama yarışı sonucunda seçilecek olması gelişi güzel bir sınama yöntemi değildir. Bu sınama siyasal meşruiyetin, göksel olana dayandırılması ya da göksel ve kutsalın gölgesindeki bir siyasal meşruiyet geleneğine duyulan aidiyetle alakalıdır.

Türkler kutsal saydıkları kimi kurtlara Kök Böri yani Gök Kurt demişlerdir. Burada Kök Böri ifadesiyle kurt, göksel bir imgeyle bütünleşmekte ve kutsal bir mahiyet kazanmaktadır. Göğün, uçsuz bucaksız derin maviliğin adı olarak yüksek bir tanrısal imge olduğuna daha önce

¹⁸⁹ Öztürk, *Çağlar İçinde Türk Destanları*, I/293-294.

¹⁹⁰ Öztürk, *Çağlar İçinde Türk Destanları*, I/176.

¹⁹¹ Tekin, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin & Bilge Kağan & Tunyukuk*, 44.

¹⁹² Radloff, *Türklük ve Şamanizm*, 18.

¹⁹³ Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 104-105.

¹⁹⁴ Öztürk, *Çağlar İçinde Türk Destanları*, I/293-294.

işaret edilmiştir.¹⁹⁵ Bu durum, kurdun göksel ve kutsal olanla ilintilenerek kutsal bir mahiyet kazandığına işaret etmektedir. Göksel ve kutsal kurt imgesinin en bariz vurgularından biri şöyledir: “Bir erkek kurt göründü ışıktı soluyarak, bir kurt ki gök yeleli, bir kurt ki gömgök tüylü, dedi: Ey, ey Oğuz ey! Bilirim, ne dilersin, urum illerinde savaş yapmak istersin, ordunun en önünde ben de yürüyeceğim.”¹⁹⁶ Ayrıca kurda, izinden gidebileceği, öncü bir konum tayin edildiği görülmektedir. Bu durumun nedenleri arasında diğer bölümlerde bahsedilen göksel ve kutsal ilişkisinin¹⁹⁷ yanı sıra kurdun cesareti, sürüdeki birlik ve dirliği sağlamasındaki alfa rolü, avlanmadaki taktiksel ustalığı gibi yetenekleri de Türk mitolojisinde öne çıkmasında etkilidir.

Türklerde diğer çeşitli hayvansal totemler bulunmakla beraber, kurt motifinin türeyişle özdeş bir konumu olduğu için, diğer hayvanlardan daha öncü bir yanı vardır. Örneğin soylarını geyiklere de dayandıran kimi eski Türkler de mevcuttur. Ögel, Cengiz Han’a dair anlatılarda, kurt ve Geyik motiflerinin birleştirildiğini, baba tarafının kurt, anne tarafının ise geyik kökenli bir soya dayandırıldığını ifade etmektedir.¹⁹⁸ Altay Türkleri gibi kimi Türk toplulukları bazı kuş türlerini öne çıkarmıştır. Örneğin Ağačkakan kuşunun onlar için, kendileri ile tanrı arasında elçilik vazifesi gördüğüne inanmışlardır.¹⁹⁹ Ögel, bu hayvan türleri arasındaki değişkenlikleri, toplumsal ilerleme ve gelişmenin verdiği dinamizmin bir yansıması olarak değerlendirmektedir.²⁰⁰ Yani toplumdaki geçim etkinliklerinin değişimi ve dönüşümü ölçüsünde mitolojik öğelerde de aynı değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Örneğin akbaba ya da kartal gibi kuşların gökyüzündeki hareketlerinden avın yer ve konumu daha kolay belirlenebilmektedir. Gerçekten de bir kartal sürüsünün yirmi ya da otuz kadar geyik ölüsünün üzerinde uçtuğu varsayılın ve bir Türk topluluğu da bunu görerek av peşine düşsün ve o geyik sürüsünü, o kartal sürüsü sayesinde bulsun. Zorlu yaşam koşulları düşünüldüğünde o topluluktaki hiçbir Türk, o kartal sürüsüne bir sempati duymadan yapamaz. Bu durum, bu türden doğal nesnelere atfedilen önem ve sıralamaların, doğal yaşamda kendiliğinden gelişen süreçler olduğuna işaret etmektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında anlaşılmaktadır ki kurt motifi hem göksel ve kutsal ile hem de türeyiş bağlamında kutsal soy öğretisiyle işlenmiş yani öne çıkarılmaktadır. Bu bağlamda kağanın siyasal meşruiyeti hem göksel hem de kurt imgesine dayandırıldığı

¹⁹⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2020, I/44.

¹⁹⁶ Öztürk, *Çağlar İçinde Türk Destanları*, I/178.

¹⁹⁷ Tekin, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin & Bilge Kağan & Tunyukuk*, 44.

¹⁹⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2020, I/46.

¹⁹⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2020, I/51.

²⁰⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2020, I/50.

görülmüştür. Bu imgelerin bu denli öne çıkarılmalarında ise göksel olanın aşkınlığı ve kudreti²⁰¹ ile kurdun doğal yaşamdaki taktiksel ustalığı ve alfa rolü etkilidir.

2.9. *Kutadgu Bilig*'de Gökyüzü ve Mit İlişkisi

Türk halkının kolektif imgeleminde yer etmiş doğal ve kutsal ilişkisinin yansımaları, *Kutadgu Bilig* 'te de görülmektedir. Bu eserde başat doğal unsur olarak yine gökyüzü öne çıkmakta ve yaşam, gökyüzü ile eylemsellik kazanmaktadır: “Yağız yer, mavi su ile yaraştı, arada binlerce çiçek gülererek açıldı.”²⁰² Öyle ki yaşama sevincinin temsili konumunda olan çiçek, gökyüzünden düşen yağmur ile toprağın buluşmasından doğmuştur. Gökyüzü imgesinin, insanın gündelik yaşamına dair benzetmeler yoluyla çeşitli söz ve deyişlerde kullanıldığı görülmektedir:

Gök kaşını çattı, yaş saçar gözü
 Çiçek güler katılır, bak açtı yüzünü.²⁰³
 Uyanınca bakıp gördü, kaldırıp başını
 Gök genç bir kızın gülümsemesi gibi dışını araladı.²⁰⁴
 Gök yırttı giydiği kara gömleği
 Açıldı parlak yüzü, kaldırdı peçeyi
 Gülererek baktı yükselip seçkin kız yüzü
 Aydınlandı dünyanın hem güneği hem kuzeyi.²⁰⁵
 Güneş bıraktı zülfünü, parlak yüzünü kapadı
 Gök dul giysisi giydi, belini bağladı.²⁰⁶

Dürüstlüğü, insani erdemlerin yurdu da gökyüzüdür ve bu yönüyle gökyüzü sadece yağmur yağdırması sonucunda yeryüzünü canlılıkla doldurup taşırmaktan ibaret değildir. İnsanoğlunun bu türden yaşamsal nimetlere kesintisiz erişimi için, belli başlı erdemlere sahip olabilme şartı, doğal imgeler ile insani erdemler arasındaki zorunlu bir koşutluğa işaret etmektedir: “Doğruluk sayesinde gök ayakta durur, yayılmaz olduğu için yerde ot, yem biter.”²⁰⁷ Bu konuda *Kutadgu Bilig* 'deki veciz ifadelerden bir diğeri de şudur: “Her sözünü bilgiyle söylemelisin, herkes bilgiyle büyüktür, bunu bilmelisin, söz mavi gökten kara yere indi,

²⁰¹ Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 104-105.

²⁰² Yusuf Has Hacı, *Kutadgu Bilig*, 264.

²⁰³ Hacı, *Kutadgu Bilig*, 39.

²⁰⁴ Hacı, *Kutadgu Bilig*, 450.

²⁰⁵ Hacı, *Kutadgu Bilig*, 389.

²⁰⁶ Hacı, *Kutadgu Bilig*, 450.

²⁰⁷ Hacı, *Kutadgu Bilig*, 434.

sözle insanlık değeri kazandı.”²⁰⁸ Burada ayrıca bilginin kaynağına yani gökyüzüne işaret edilmektedir. Nitekim insanlığın değeri kazandığı söz, gökyüzünden yani tanrısal olandan yeryüzüne inmektedir.²⁰⁹ Eğer hakan bir gün doğruluktan saparsa hakikatin er ya da geç, gökyüzünden yeryüzüne tecelli edebileceğine işaret edilmektedir: “Sözün yararıyla bak yağız yerdeki, mavi göğe yükselir, olur başköşedeki, eğer söylemesini bilmezse de sözünü, yere indirir mavi gökten özünü.”²¹⁰ Gök kavramının tanrı kavramıyla ne kadar içselleştiği konusu yukarıdaki konu başlıklarında tartışılmıştır.²¹¹ İslamiyet’in etkisiyle bu iki kavram birbirinden mekân olarak ayrılmış, gök, yeryüzüyle beraber Allah’ın ayrı birer yaratımı olarak belirmiştir.²¹² Ayrıca bu iki unsur da dahil onların arasında ne varsa, Allah, bunların üzerlerinde kendi hükümlanlığını ilan etmiştir.²¹³

Bu değerlendirmeler ışığında görülmektedir ki türlü dünya nimetlerinin kökenin göksel ve kutsal kaynaklı olduğuna dair çeşitli göndermelere ve benzetmelere başvurulmuştur. Sadece dünyaya ait esenlikler değil, bilginin ve insani erdemlerin kaynağı olarak da gökyüzü imgesine doğrudan gönderme yapıldığı görülmüştür. Bu bilgiye ve insani erdemlere bağlı kalınmadığında ise tanrısal bir yaptırıma maruz kalınacağı ya da diğer bir ifadeyle adaletin gökyüzünden yeryüzüne tecelli edeceğine işaret edilmektedir. Çünkü gökyüzü aşkındır, yücedir, ezel ve ebet sonsuz kudreti çağrıştıran bir simge değerlidir.²¹⁴ *Kutadgu Bilig* Türklerin İslam ile tanıştıkları bir dönemde yazıya geçirildiği için, İslam inancı ile ilgili pek çok atıf göze çarpmaktadır.²¹⁵ Bundan dolayı gökyüzü imgesine, Türklerin, İslamiyet’ten önceki mitik anlatılarında olduğu gibi güçlü vurgular görmek güçtür. Fakat, *Kutadgu Bilig*’deki bazı doğal tasvirler, Türklerin, İslamiyet öncesi mitolojilerindeki mit ve doğa ilişkisini çağrıştıran bir mahiyete sahiptirler.

Bu bölümde kronoloji takip edilerek öncelikle Yunan mitolojilerinde sonrasında da Türk mitolojilerinde bir imge, doğal bir nesne olarak gökyüzü ve mit ilişkisi ele alınmıştır. Bu bağlamda her iki kültürün pratiğinde de gökyüzü imgesinin önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Örneğin iki kültür de siyasal meşruiyetlerini göksel imgelere dayandırmışlardır, siyasal yetke, kutsal soy öğretisi ve dahi türeyiş göksel unsurlarla tasvir edilmiştir. Siyasal meşruiyet yanında her iki kültür de çeşitli yaşam nimetlerini ve insani erdemlerin kaynağı olarak gökyüzünü görmüştür. Yunan ve Türk mitolojilerinde çeşitli nimetler ve bahşedilen insani erdemler

²⁰⁸ Hacıp, *Kutadgu Bilig*, 48.

²⁰⁹ Kâşğari, Erdi ve Yurteser, *Dîvânü lugâti’t-Türk*, 551.

²¹⁰ Hacıp, *Kutadgu Bilig*, 107.

²¹¹ Tekin, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin & Bilge Kağan & Tunyukuk*, 44.

²¹² Heyet, *Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 50/38.

²¹³ Heyet, *Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, 1/255.

²¹⁴ Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 104-105.

²¹⁵ Bu konu hakkında ayrıca bkz. Hacıp, *Kutadgu Bilig*.

neticesinde çeşitli sınamalardan geçen mitik bilinç, iyilik ve esenlikler yurdu olarak da yine gökyüzünü görmüştür. Gökyüzü, sadece siyasal meşruiyet, çeşitli dünya nimetleri, erdem ve ahiret olguları temelinde değil, yine her iki kültürün pratiğinde de zaman zaman kötülüklerin, çeşitli gerilim ve trajedilerin kaynağı olarak da öne çıkan bir simge değer olarak görülmüştür. Bütün bu olguların ise mitik bilincin imgelem ve muhayyilesinde gökyüzünün, aşkın ve kutsal, ezel ve ebet her şeyi kuşatıcı bir yanı, bir imgeyi çağrıştırmamasından kaynaklandığına işaret edilmiştir.²¹⁶

²¹⁶ Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 104-105.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DAĞ ÖRNEĞİNDE MİT VE DOĞA İLİŞKİSİ

Bu bölümde Yunan ve Türk mitolojilerinde, doğal bir nesne olan dağ ve mit ilişkisi ele alınmıştır. Bu bağlamda her iki kültürün mitolojilerinde de göksel ve kutsal olanın kutsallığından pay almış olan dağ imgesi, gerek siyasal meşruiyet gerekse bu meşruiyet temelinde türeyişin öznesi olarak ele alınmıştır. Ölümlülerin ve ölümsüzlerin kaderine bu denli bir hükmedişin arkasındaki kutsal ve güç ilişkisinin çeşitli yansımaları üzerinde durulmuştur. Örneğin talihin ve talihsizliğin kaynağı olarak, çeşitli bela ve musibetlerin yanı sıra türlü dünya nimetlerinin, esenlik ve huzurun dağ imgesinden mitik bilincin anlam dünyasına nasıl taşıdığı konuları tartışılmıştır. Bu bağlamda mitik bilinç açısından dağlara yakın bir yaşamın güvenli ve huzurlu ondan uzak bir yaşamın ise güvensiz ve bela dolu olduğu konuları örnekler üzerinden analiz edilmiştir. Dağ imgesinin siyasal meşruiyet, kader, huzur, güvenlik ve türlü sıkıntılar etrafında şekillenen konularının yanı sıra ilahi bilgi ile insanın bir araya geldiği iletişim merkezi hüviyeti taşıyan yönleri ve bu yönlerin Mezopotamya'daki izdüşümleri üzerinde durulmuştur. Dağ imgesi ile bütün bu olguların bir temel olarak üzerinde yükseldiği konum olarak, dağların göksel ve kutsal olanın yüceliğinden, aşkınlığından ve ona olan yakınlığından almış olduğu paya işaret edilmiştir.

3.1. *İlyada*'da Dağ ve Mit İlişkisi

Dağ olarak ifade edilen kutsal ve doğal nesne, mitik kavrayışın kolektif imgeleminde edindiği yer itibarıyla insan hayatının ve dahi tanrıların merkezinde yer almaktadır. Bu durumda dağ, tanrıların gelişi güzel olarak kuruldukları, ölümsüzlere ve ölümlülere hükmettikleri bir taht ya da yerden ziyade, dünyanın ya da yaşamın çatısı olarak öne çıkmaktadır.²¹⁷ Erhat, tanrıların tahtlarını kurdukları yer anlamındaki bu tür imgelerin Sümer'den geçmiş olabileceğine işaret eder.²¹⁸ Olimpos kelimesi, tam anlamıyla açıklanmasa da yine Erhat'a göre, eski Yunan'a, Anadolu'dan geçmiştir ve bu yönüyle aslı Yunanca bir kelime değildir.²¹⁹ Örneğin Zigguratlar, dağ modelinde yapılar olarak, gökyüzü, yeryüzü ve yeraltını simgeleyen mabetlerdir. Keldani yazıtlarında görüldüğü üzere tanrı bir Güneş'i andırırcasına iki dağ arasından doğar. Nippur'da da dağın tapınakla eşdeğer olduğunu gösteren ibareler vardır. Örneğin kimi tapınaklara ve kulelere verilen adlar arasında; dağ evi, kehanetler evi, gök ile yeryüzünün bağı gibi isimler

²¹⁷ Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, 26.

²¹⁸ Erhat, 2023, "*Mitoloji Sözlüğü*", 228.

²¹⁹ Erhat, 2023, "*Mitoloji Sözlüğü*", 228.

dikkat çekicidir.²²⁰ Diğer yandan bizatihi Babil adı, gök ile yeryüzünün bağı, parıltılı dağ evi, yaşam mührünün evi gibi anlamları içermektedir.²²¹

Aynı zamanda dağ, bir öte dünya inanışını ya da öldükten sonra meydana gelen bir tür geçiş ritüelini kendisinde barındırır. Mezopotamya kültüründe bu böyledir, örneğin Asur dilinde ölmek terimini karşılayan bir başka terim, dağlara yapışmak ifadesidir. Mısır dilinde ölmek ise bir başka anlamda tutunmak kelimesine karşılık gelmektedir. Dağ imgesinin, dünyanın merkezi olduğu inancına ek olarak, Güneş'in bir dağın doruğundan doğması ve yine bir başka dağ doruğundan batması gibi sıradan bir doğa olayı da ruhun, bedendeki ömrünü nihayete erdirdikten sonra nihai yerine dönmesi gibi bir inanç olgusunu doğurmuştur.²²² Bu durum eski Yunan kültürü için de geçerlidir, öyle ki Olimpos dağı tanrıların en sık uğrak yerleridir:

Tanyeri ağıncı yine on ikinci günü
Hep var olan tanrılar, başlarında Zeus, döndüler Olimpos'a.
Thetis unutamamıştı oğlunun isteğini,
Fırladı denizin üstüne,
Yükseldi şafakla Olimpos'a, yüce göklere.
En yüksek yerinde çok doğruldu Olimpos'un,
Öbür tanrılardan uzakta,
Oturur buldu iri gözlü Kronosoğlu'nu.²²³

Mitte işaret edilen önemli yerlerden birisi de dağın yani Olimpos'un, Zeus'un yani göklerin tanrısının evi olarak tasvir edilmesidir. Bu durum göksel ve kutsal ilişkisinin, dağ nesnesine yansıyan bir yanına, göksel olanın kutsallığından almış olduğu paya işaret etmektedir:

Böyle dedi, ağır elini gümüş kabza üstünde tuttu.
Soktu koca kılıcını kınına, dinledi Athene'yi.
Athene de Olimpos'a doğru yola çıktı,
kalkanlı Zeus'un evine, öbür tanrılar arasına.²²⁴

²²⁰ Eliade, *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, 26.

²²¹ Eliade, *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, 27.

²²² Eliade, *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, 28.

²²³ Homeros, *Ilyada*, 18-19.

²²⁴ Homeros, *Ilyada*, 10.

Olimpos'u yurt tutan Zeus ve diğer tanrılar, ölümsüzlerin ve ölümlülerin kaderine oradan hükmederler, bu yönüyle mitik bilincin muhayyilesinde dağ imgesi, kader ağlarının örüldüğü yer olması açısından dikkat çekmektedir:

Geldin Olympos'a dertle dolu Thetis tanrıça,
Bilirim avutulmaz bir acı var yüreğinde,
yine de söylemem gerek neden çağırdım seni buraya:
Dokuz gündür tartışma var tanrılar arasında,
konumuz kentler yıkan Akhilleus, Hektor'un ölüsü.
Kimi Argos'u öldüren keskin gözlü tanrı kaçırırsın ölüyü der.
Ama ben vermek isterim bu ünü Akhilleus'a,
ilerde de saklamak için senin saygını, sevgini.²²⁵

Dağ imgesi *İlyada*'da sadece tanrıların tahtlarını kurup ölümsüzlerin ve ölümlülerin kaderine hükmettikleri yer değil, aynı zamanda ilahi hikmetlerin, bilginin de insanlara bahşedildiği yerdir. Homeros'un ben diyerek kendine işaret ettiği tek yer,²²⁶ Olimpos'taki Musalardan bu türden ilahi hikmetleri yakarırcasına talep ettiği yerdir:

Olympos'ta oturan Musalar, haydi
Söyleyin bakayım şimdi bana;
Tanırırsınız, her yerde varsınız, bilirsiniz her şeyi,
Bizimse hiçbir şey bildiğimiz yok,
Yalnız şuradan buradan bir şeyler duyarız;
Söyleyin bana, Danaoların başbuğları, komutanları kimlerdi?²²⁷

Başta Zeus ve diğer tanrıların Olimpos'u yurt tutmaları gelişi güzel bir iş değildir. Gökyüzünün kutsallığından pay almak, ancak ona yakın bir başka doğal unsur tarafından mümkündür, o doğal unsur ise dağlardır, çünkü yüksek ve kutsal olan gökyüzünün kutsallığından pay almaktadır, kendisi de gökyüzü gibi heybetli ve ihtişamlıdır. Bir din adamı Ziggurat'a nasıl yükseliyorsa, benliğinden sıyrılıp kutsalın benliğine nasıl bürünüyorsa, Olimpos'un eteklerinden göklerin tanrısı Zeus'a yükselen Musalar da kutsal olana o şekilde bürünmektedir. Unutulmamalı ki Homeros ilahi bilgileri Olimpos'ta oturan Musalardan almaktadır, bu durum Mezopotamya inanışlarında olduğu gibi Yunan mitolojisinde de dağların tanrılarla insanlar arasında bir iletişim merkezi olduğuna işaret etmektedir.

²²⁵ Homeros, *İlyada*, 524.

²²⁶ Homeros, *İlyada*, Önsöz s. 1XX .

²²⁷ Homeros, *İlyada*, 39.

3.2. *Odysseia*'da Dağ ve Mit İlişkisi

Odysseia mitinde de Olimpos, tanrıların en uğrak yerlerinden birisidir:

Yürümüşüm bir gün ben adanın içine doğru,
Tanrılara yakarayım, demiştim, göstereyim bir dönüş yolu.
Oradan oraya derken epey uzaklaştın dostlarımdan,
Rüzgârsız, kuytu bir yerde yıkadım ellerimi
ve yakardım Olympos'ta oturan tek mil tanrılara.²²⁸

Ölümsüzlerin ve ölümlülerin kaderine oradan hükmederler, iyi ve kötü talih, Olimpos'tan ölümlülerin üzerine yağar:

Dinleyin beni dostlarım, dinleyin beni,
Olympos tanrısı bana öyle acılar verir ki,
benim yaşıttım hiçbir kadına vermedi böylesini.
Önce soylu, aslan yürekli kocamdan olduydum,
Dana oları her türlü erdemde geçen bir kocaydı o,
Ünü Argos'a, Hellas'a yayılmış bir yiğitti!
Sevgili oğlumu aldı götürdü kasırgalar şimdi de,
Evinden uzaklara götürdü, sildi izini,
Duymadım gittiğini onun ben bile.²²⁹

Odysseia daha çok denizde geçen mitik bir anlatı olduğu için dağlara dair vurgular en azından *İlyada* kadar güçlü değildir. Fakat yine de yüksek ve kutsal ilişkisi üzerinden dağ imgesine çeşitli göndermeler vardır. Dua ve yakarış anı insanın tanrısına en yakın ve en samimi hissettiği anlardan birisidir, anlatıda da bir yakarış ve dua yeri olarak dağın seçilmesi, onun yüksek ve aşkın olana yakın olmasından, diğer bir ifadeyle göksel olanın kutsallığından aldığı pay ile alakalıdır. Görülmektedir ki iyilik ve esenlik kadar türlü bela ve sıkıntıların kaynağı olarak da dağ imgesine dolaylı göndermeler yapılmaktadır: “Taliplilerin en iyisi odur yine de, özler durur anamla evlenip Odysseus'un mallarına konmayı, ama olacağı Olymposlu Zeus bilir, gökte oturan, belki kara günü eriştirir onlara düğün gününden önce.”²³⁰ Gerek çeşitli belalardan sakınmak amacıyla olsun gerekse türlü dünya nimetlerine kavuşmak amacıyla olsun yakarış ve duanın bir dağ başında yapılmasının nedenlerinden birisi de Olimpos'ta taht kurmuş Zeus'un ölümlülerin talihine oradan hükmetmesidir.

²²⁸ Homeros, *Odysseia*, 217.

²²⁹ Homeros, *Odysseia*, 77.

²³⁰ Homeros, *Odysseia*, 268.

3.3. *Theogonia*'da Dağ ve Mit İlişkisi

Gürleyen gökler, geceyi aydınlatan şimşekler, tahtını Olimpos'a kurmuş Zeus'un alameti farikasıdır. Diğer ölümsüz yoldaşlarına ve yeryüzünde çeşitli sınamalardan geçirdiği ölümlülere Olimpos'tan, bu göksel alametlerle hükmeder:

Zeus da artık tutmaz oldu öfkesini.
Yüreği dolar dolmaz öfkesiyle
Bütün gücünü salıveriyordu ortaya.
Şimşekler saçıyordu gökten ve Olympos'tan,
Gülbüz elinden fırlayıp uçuyordu yıldırım
Gök gürültüleri arasında parıl parıl,
Sallayıp savuruyordu kutsal alevi
Gittikçe sıklaşan şimşekleriyle.²³¹

En önemli dört Yunan mitinden” birisi olan *Theogonia*'da, yine dağ olgusu tanrının tahtını kurduğu, ölümsüzlere ve ölümlülere yargılar dağıttığı yer olarak belirmektedir. Zeus'un kızları olan ilham perileri Musalar, olmuşun, olanın ve olacağın bilgisini almak ve insanlara iletmek için tavaf edercesine dağların yolunu tutmaktadırlar:

Yürür dururlar Olympos yolunda,
Tanrısal bir ezgi sarar dört bir yanı,
Kara toprak yankılanır Tanrı övgüleriyle,
Büyülü bir ses yükselir adımlarından
Yürürken yüce babalarına doğru,
O babaları ki hüküm sürer göklerde
Elinde şimşek ve ateş saçan yıldırımla
Yendiği günden beri babası Kronos'u
Ve ölümsüzlere dağıtalı beri
Bütün yetkileri ve şeref paylarını.²³²

Sadece Olimpos dağı değil, Helikon dağı da Musaların yurdu olması bakımından kutsal bir mahiyet kazanmaktadır: “Helikon Musalarını övmekle başlayalım, ulu ve kutsal Helikon Dağı'nın konuklarını, narin ayaklarıyla oynar durur onlar, suları menekşe rengi kaynağın başında ve güçlü Kronos oğlunun sunağı çevresinde.”²³³ Bu tasvirler Mezopotamya'daki mabet

²³¹ Hesiodos, *Theogonia*, 29.

²³² Hesiodos, *Theogonia*, 5.

²³³ Hesiodos, *Theogonia*, 3.

yapılarında gördüğümüz mitik bilincin kozmik kavrayışına dair²³⁴ örneklere benzerdir. Bu yönüyle dağa giden yol, hakikatin, ışığın, erdemin ve aydınlanmanın yolu gibidir. Mitik bilincin, yaşama dair bu denli kapsayıcı kavrayış geliştirme biçimi kendisini, yaşamda ve yaşamdan önce ne olduğuna dair bilgileri ediniş şeklinde, bu iletişim bağında göstermektedir. Musalar, insanın nasıl yaşaması gerektiğine dair ibretlik buyrukları, göklerdeki babalarından, göklerin kudretli tanrısı Zeus'tan, yeryüzündeki insanlara ulaştırmaktadırlar. Bu durumda yüce Olimpos'un ve Helikon'un, tanrılarla insanlar arasında bir iletişim merkezi olduğu, daha doğrusu göksel ve kutsalın kendisinden, evrene ve yaşama, yani mitik bilincin anlam dünyasına nasıl taşıtları görülebilir. Anlaşılmaktadır ki gerek ilahi bilgi noktasında olsun gerekse Zeus'un tahtını kurduğu yer anlamında olsun, ilahi kudret ve ihtişamın tecelli bulunduğu dağ imgesi mitik bilincin kolektif imgeleminde güçlü bir yer tutmaktadır. Çünkü mitik bilinç için dağ, yüksektir, ihtişamlıdır ve bu yönüyle göksel olanın kutsallığından pay alması kaçınılmazdır.

3.4. *İşler ve Günler*'de Dağ ve Mit İlişkisi

Eserde dağ imgesine insanın yaratılmasından bahseden bir pasajda rastlanmaktadır: “Olympos'ta oturan ölümsüzler yarattı, ölümlü insanları ilk soyunu, altından. O zamanlar Kronos'un gökleri tuttuğu zamanlardı, tanrılar gibi yaşıyordu insanlar, kaygısız, rahat, acısız, dertsiz.”²³⁵ Bu durum yaratıcı kudret yetisinin dağ nesnesi üzerinden kendisini gösteren bir yönüne işaret etmektedir. Kutsal ve yüksek dağ nesnesinin bir mabedi, sunağı andıran şu tasvirleri de kudret olgusuna işaret etmektedir: “O zaman bırakıp yeryüzünü, Olympos'a gidecek insanları bırakıp tanrılara sığınacaklar, ak yüzlü, ak alınlı Aidolar, Nemesisler, yalnız acılar kalacak ölümlü insanlara, çare bulunmayacak kötülöklere.”²³⁶ Gerek yaratılış ya da varoluş dinamizmi gerekse bu yaratılışın bir şükran ifadesi olarak mabet dağ imgesi, mitik bilincin zihninde yüksek ve kutsal ile kurduğu ilişki biçiminden kaynaklanmaktadır. Yüksek dağ imgesin bu denli kutsal bir hüviyet kazanmasının nedeni ise onun, yüksek, aşkın ve ihtişamlı olmasından kaynaklanan bir etkiyle alakalıdır, gökyüzüne en yakın unsur olarak göksel ve kutsal olandan pay almaktadır.

3.5. *Orhon Yazıtlarında Dağ ve Mit İlişkisi*

Türk milletinin refah ve güvenliği hangi durumlarda mümkündür ya da hangi koşullara bağlanmıştır? Bu koşullar, şüphesiz gökyüzüne yani tanrısal olana en yakın, onu temaşa

²³⁴ Eliade, *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, 26.

²³⁵ Hesiodos, *İşler ve Günler*, 53.

²³⁶ Hesiodos, *İşler ve Günler*, 56.

edebilecek en yüksek yer olan yüce Ötüken dağlarına yakın olmalarına bağlıdır: “Fakat Ötüken topraklarında oturup kervan ve kabile gönderirsen hiçbir mihnet ve zaruretin olmaz. Ötüken ormanında kalırsan ebediyyen mülkü tutup tok oturacaksın.”²³⁷ Yine felaketin, kıtlığın, yoksulluğun, kan ve göz yaşının bir nedeni olarak, bu yüce dağları terk edip başka yerleri yurt tutmaları gösterilmektedir:

Ey mukaddes Ötüken ormanının halkı, siz kalkıp gittiniz, şarka varanınız vardınız, garba varanınız vardınız; lâkin -o göç ettiğiniz yerlerde hayrınız bu oldu: kanın su gibi yürüyüp aktı, kemiklerin dağ gibi- (yığılıp) yattı. Beyzade erkek oğulların köle oldu, pak kız evlatların halayık oldu.²³⁸ Demir kapıya kadar ordular sevk ettim; kuzeyde Yir Bayırku topraklarına kadar ordu sevk ettim; bunca diyara kadar (ordularımı) yürüttüm (ve anladım ki) Ötüken dağlarından daha iyi bir yer asla yok imiş (Türk halkının yurt edineceği ve) yönetileceği yer Ötüken dağları imiş.²³⁹

Dönem itibariyle göçebe yaşamın verdiği bir yoksunluktan dolayı, eski Türkler mimari alanda geri bir topluluktur. Bu hayat tarzı, onların Zigguratlar gibi tapınaklar ve tapınma evleri inşa etmelerine engeldir, fakat bu engel, onların tapınımlarını etkilememiştir. Doğa ve kutsal ilişkisi, tapınak kadar olmasa da kozmik bir tapınak yapısı olarak yani dağ biçiminde kendini göstermektedir. Bir başka yerde sefere çıkan Tonyukuk, bir dağı aştıklarından bahseder, bu benekli, dorukları karla kaplı dağa tanrı oğlu denildiğini söyler.²⁴⁰ Bu ifade eski Türklerin kolektif imgeleminde dağ imgesinin tanrısal yönünü doğrudan gösterebilen bir örnektir. Anlaşılmaktadır ki Orhon yazıtlarında doğal bir nesne olarak dağ, tanrısal bir inayetin, rahmet ve korunmanın simge değeridir. Nitekim dağ imgesine yakınlık ve uzaklık üzerinden rahmet ve korunmanın bir koşutluk ilişkisi üzerinden tasvir edildiği görülmektedir. Çünkü yüksek ve ihtişamlıdır, diğer yönden göksel olanın kutsallığından pay almaktadır. Türklerde doğal ve kutsal bir imge olarak dağların önemini anlamak için Kaşgarlı Mahmut’un İslam öncesi Türklerin inancına dair şu tasviri de ayrıca dikkat çekmektedir:

Kafirler -Allah’ın gazabı üzerlerine olsun- göğe Tengri derler; aynı zamanda azametli gördükleri her şeyi, örneğin bir dağı ya da bir ağacı da tengri olarak adlandırır ve önünde secde ederler. Bunlar bilge bir adama da tengriken derler. Bunların sapkınlıklarından kaçarak Allah’a sığınırız.²⁴¹

²³⁷ Thomsen, “Moğolistan’daki Türkçe Kitabeler”, 97.

²³⁸ Thomsen, “Moğolistan’daki Türkçe Kitabeler”, 102.

²³⁹ Tekin, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin & Bilge Kağan & Tunyukuk*, 35.

²⁴⁰ Tekin, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin & Bilge Kağan & Tunyukuk*, 91.

²⁴¹ Kāšgarī, *Erdi ve Yurteser, Dīvānū lugāti ’t-Türk*, 551.

Yüksek doğal bir nesnenin, Türklerin kolektif imgeleminde bir anda kutsalın kendisine dönüşebildiğini ve dahi ulu dağ gibi adlandırmalar²⁴² yerine, kimi zaman doğrudan tanı ifadesini kullandıklarını ya da diğer bir deyişle dağ ve tanrı kavramları arasında bir ayırma gitmeyi gerekli görmemeleri, konunun dikkat çeken bir yönüne işaret etmektedir.²⁴³

3.6. Ergenekon Destanı'nda Dağ ve Mit İlişkisi

Moğol ve Tatar boyları arasında geçen bir savaştan güç bela kurtulan Moğol lider Kıyan, bir dağa sığınır, bu dağa Ergene, dağ kemeri; kon, dik anlamında Ergenekon adı verilir. Burada çeşitli dünya nimetleriyle karşılaşmışlardır; sular, kaynaklar, çayırklar ve türlü yemişler vardır. Nitekim yüksek ve göksel olana yakın bir doğal unsur olan dağın buradaki tasviri, cenneti andırmaktadır, Kıyan ve boyu dört yüzyıl kadar cennete benzer bu yerde kalmışlardır. Zenginleşip, güç toplayarak çoğalmışlar, günü geldiğinde ana yurtlarına dönerek bütün boylara boyun eğdirmişler ve Asya'nın egemenliğini kendi ellerinde toplamışlardır.²⁴⁴ Burada yok oluş karşısında bir dağ, diriliş olarak bir dağ ve son olarak yükseliş bakımından bir dağ metaforuyla karşı karşıya kalınan bir durum vardır. Diğer bölümlerde de ifade edildiği üzere, Türkler için yüksek olan tanrısal ve kutsal olandır aynı zamanda,²⁴⁵ bundan dolayı Kıyan ve boyunun sığındığı Ergenekon, tanrının bir bağı ya da ondan bir parçaya karşılık gelmektedir.

Çeşitli dünya nimetleriyle karşılaşmaları ve bu nimetler içerisinde yüzyıllarca yaşamaları ve bunun akabinde ana yurtlarına dönerek tüm Orta Asya'yı yönetimleri altında toplamaları, önemli değildir, önemli olan bu dirilişin nerede gerçekleştiğidir. Bu diriliş, savaşı kaybetmenin sonucunda yaşanacak olan bir yok oluştan, varlığa, yani dirilişe geçildiği zaman ve tanrıya ya da ondan bir parça olan Ergenekon'un bağrında gerçekleşmektedir. Yani yokluktan varlığa geçiş ve varlığın renklere bürünerek çoğalması ve dahi onda ihtişam kazanması durumu bir dağda, Ergenekon'da gerçekleşmektedir. Diğer bir deyişle yüksek olanda yani kutsal ve tanrısal olanda gerçekleşmektedir.²⁴⁶ Çünkü dağ imgesinin mitik bilinçte geldiği karşılık göksel ve kutsal olandan aldığı pay ile yakından alakalıdır. Nitekim dağlar da yüksektir, ihtişam ve azamet sahibi doğal simge değerlerdir.

3.7. Uygur Destanlarında Dağ ve Mit İlişkisi

Gerek Türk mitolojileri içerisinde olsun gerekse Yunan mitolojileri içerisinde olsun, dağ ve gökyüzü ilişkisine yönelik en bariz vurgulardan birisi Uygur Destanlarında görülmektedir:

²⁴² Kāšgarī, Erdi ve Yurteser, *Dīvānū lugāti 't-Türk*, 369.

²⁴³ Tekin, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin & Bilge Kağan & Tunyukuk*, 44.

²⁴⁴ Ekrem Arıkoğlu, *Makaleler: Dil Destan Tarih Edebiyat* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2007), 444-445.

²⁴⁵ Kāšgarī, Erdi ve Yurteser, *Dīvānū lugāti 't-Türk*, 551.

²⁴⁶ Kāšgarī, Erdi ve Yurteser, *Dīvānū lugāti 't-Türk*, 551.

O sırada Karakorum nehirleri arasında Tuğla (yani Tula) ve Selenga adlarında iki nehir vardı. Bunlar Kamlancu denilen bir yerde birbiriyle birleşiyordu. Bu iki nehir arasında birbirine yakın iki ağaç vardı. Birine, kışın selvi gibi yapraklarını dökmeyen ve çam ağacı şeklinde olan fesuk ağacı dedikleri ağaç, diğeri ise, tur ağacıydı. Bu iki ağaç arasında büyük bir dağ peydah oldu. Gökten o dağın üzerine günden güne büyüyen ışık saçılmaya başladı. O garip durumu gören Uygur halkı, dağa saygı ve tevazuyla yaklaştıkları zaman dağdan iç açıcı, sevinç verici sesler duymaya başladılar. O günden sonra dağın etrafında her gece doğurma sırasındaki hamile kadına benzeyen otuz ayak uzunluğunda bir ışık belirdi ve dağda bir kapı açıldı. İçinde ayrı ayrı kurulmuş çadır gibi beş ev vardı ve her birinin içinde ağzlarında ihtiyaçlarına göre süt bulunan bir emzik olan bir oğlan çocuğu oturmuştu. Çadırların üzerinde de gümüşten bir çatı vardı. Bu durumu öğrenen kabilenin reisleri bu garip manzarayı görmek için oraya geldiler ve saygı ifadesi olarak onların önünde diz çöktüler.²⁴⁷

Buradan bakıldığında esasen bir hiyerarşi göze çarpmaktadır, bu hiyerarşi dağ imgesinin gökyüzünün kutsallığından aldığı paya doğrudan işaret etmektedir. Işıklar aleminden yani gökyüzünden, dağlara inen ışık ya da diğeri bir ifadeyle tanrısal bir inayet söz konusudur. Bu durum dağ imgesinin gökyüzünün kutsallığından aldığı payla beraber bir simge değer olarak belirmesine bir başka açıdan da tanrı doğumun kendisinde gerçekleşmesine ve yönetici üstün tanrısal soy bağlamında bir siyasal meşruiyet biçimine işaret etmektedir. Yönetim erki, ışıklar aleminden, gökyüzünden yani tanrının bağrından, yine tanrıya yakın bir başka unsur olarak dağdan türeyen insanların egemenliğinde meşruiyet zemini kazanmaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki söz konusu yönetimin altında toplanan halk kitlesi için, devlet denilen kurumsal yapı, sıradan bir kurumsal yapı olmaktan ziyade, tanrının gölgesinin hissedildiği bir oluşum olarak belirmektedir. Nitekim destanda halk kitlesi ışığı görmektedir ve ışığın indiği ağacın etrafında beklemeye başlamaktadır. Türk yurdunu dört başı mamur kılacak, bir parçası tanrılar yurduna, bir parçası da bu dünyaya ait olan kağan bekleyişi, halkın düşleminde yer edindiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan halk kitlesinin, doğacak olan kağan adayının etrafında yek vücut bir halde birleşmeleri ve beklemeleri dikkat çekmektedir. Bu birleşme ve bekleyiş, Türklerin, devlet denilen kurum ve kurumsal kişiliğe olan saygı ve bağlılığının, mitik kavrayış perspektifinden bir temeline işaret etmektedir.

Dağ imgesinin göksel ve kutsal ile kurduğu bu ilişki biçiminin doğal bir sonucu olarak, iyilik ve talihin de kaynağı olarak belirmesi şaşırtıcı bir durum değildir, bilakis dağın böylesine bir tanrı doğumun gerçekleştiği simge değer olarak esenlik, barış ve türlü dünya nimetlerinin

²⁴⁷ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, 102.

kaynağı olması kaçınılmazdır. Esas önemli olan nokta ise kağanın gözdesi olan bir kadının dağda yani kutsalın kendisinde oturur olarak düşünmesidir, bu durum siyasal meşruiyetin mitik bilinçteki bir başka izdüşümünü göstermesi açısından önemlidir.

Tigin'in oğlu Ko-li ile de Çinli prenses Chin-lien evlendirildi. Bu Çinli prenses, Kara Korum'da bulunan Pieh-li Po-li Ta adlı bir yerde oturuyordu. Bu sözün manası "Hatunun oturduğu dağ" demektir. Bu dağa Tien Koli Ta Ha dağı adı da verilirdi. Bunun manası "Gök ruhlarının dağı" demektir. Bu dağın güneyinde kayalık bir dağ daha vardı. Bu dağın adı da Kutlug Dağ'dır. "Kutlug Dağ" demek, "iyi talihli ve saadet getiren dağ" demektir.²⁴⁸

Bir gece Buku evinde uyurken pencereden bir kız hayaleti girip onu uyandırdı. Fakat o korkusundan uyur gibi yaptı. İkinci gece de aynı şey oldu. Vezirinin verdiği akıl üzerine üçüncü gece o kızla birlikte Akdağ adı verilen dağa gidip orada şafak vaktine kadar sohbet ettiler. Bu durum yedi yıl, altı ay, yirmi iki günün her gecesi aynı şekilde devam etti.²⁴⁹

Kağan bu kadından ülke yönetimine dair buyruklar da almaktadır, kadın dağda yani kutsalın bağrında düştüğü için bu buyruklar doğal olarak kutsal buyruklar halini almaktadır: "Son gece veda ederken kız ona: "Doğudan batıya kadar olan bütün yerler senin hükmün altına girecek, işinde ciddi ol ve insanların kıymetini bil"²⁵⁰ dedi. Çinli elçiler Uygur ülkesindeki gözlemlerinden hareketle bu ülkenin zenginliğinin nedeninin bu dağdaki değerli madenler olduğunu, bundan dolayı da bu dağın bir şekilde ortadan kaldırılması gerektiğini düşünürler. Hedeflerine bir şekilde ulaşan Çinliler, bu dağı ve oradaki değerli taşları ortadan kaldırmışlardır. Dağın ortadan kaldırılması sonucunda ise Uygurların başlarına çeşitli uğursuzluklar gelmiş ve bunun sonucunda ise göç etmek zorunda kalmışlardır.²⁵¹ Dikkat edilirse dağ imgesiyle varoluş, onun ortadan kaldırılmasıyla da bir yok oluş anı canlandırılmaktadır. Bu durum ise yüksek, kutsal ve yaşam ilişkisinin dağ imgesi üzerinden ontolojik bir koşutluk ilişkisini gösterebilen bir örnektir. Görülmektedir ki Uygur mitlerinde dağ imgesi tanrı doğumdan siyasal meşruiyet, esenlik ve barışa kadar önemli bir simge değer olarak öne çıkmaktadır. Gerek tanrısal yani göksel ışığın bir dağ başında gerçekleştirdiği doğuma ve bu doğumdan dünyaya gelenlerin hükümlerine gerekse kağanın gözdesi olan kadının bir dağda düşünmesine, tanrının yeryüzündeki gölgesine ve güçlü siyasal erk oluşumuna, bir simge değer olarak dağ imgesi üzerinden işaret edilmesi önemlidir. Bir simge

²⁴⁸ Sino-Turcica, 1964 akt. Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2020, I/94.

²⁴⁹ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, 103.

²⁵⁰ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, 103.

²⁵¹ Sino-Turcica, 1964 akt. Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2020, I/94-95.

değer olarak dağa sadece siyasal meşruiyet üzerinden işaret edilmemektedir, zenginlik ve refah kaynağı olarak da bir betimleme dikkat çekmektedir ve dahi Çinlilerin Uygurlara karşı giriştikleri komploda dağ imgesinin buraya kadar sayılan olguların çok üstünde varoluşsal bir koşutluk ve zorunluluk temelinde yükselen yüksek ve kutsal yanına dikkat çekilmektedir. Dağlar yüksektir, ihtişam ve güç sahibidir, bu yönüyle göksel ve kutsal olandan aldıkları pay ile kutsalın kendisine dönüşmektedirler.

3.8. Altay Destanı'nda Dağ ve Mit İlişkisi

Yüksek olan, tanrısal olana da yakındır aynı zamanda, doğal nesne, gökyüzüne olan yakınlığı ve heybeti ölçüsünde bu kutsallıktan payını almaktadır. Bu noktada Altay Destanı'nda göze çarpan diğer doğal imgelerden biri ise dağlardır: “Dünya yaratılınca, tanrı rahatı seçti, oturmak için yine, Altın Dağı'na geçti, çok büyük bir dağ idi, Altın Dağ dedikleri, Ay ile Güneş'e değer, gökteydi delikleri, bulunurdu Altın Dağ, gökle yer arasında.”²⁵² Mitte dağın gökyüzü ile kurduğu ilişkiye doğrudan bir işaret olması önemlidir, uçları Ay ile Güneşe, göklere yani yüksek olana değmese bu denli bir öneme sahip olması güçtür. Anlatıda aynı zamanda dağların, en yaşanabilir ve en güvenli çatılar oluşuna da işaret edilmektedir,²⁵³ nitekim tanrı esenlik ve rahatlık olduğu için dağı oturma yeri olarak seçmiştir. Anlaşılmaktadır ki tanrının burada oturacak yer olarak bir dağı seçmesi, gelişi güzel bir seyir değildir. Aksine, anlatıda işlenen dağ imgesinin önemi, yüksek ve kutsal olandan almış olduğu pay ile alakalıdır.

3.9. Türk-Memlük Mitlerinde Dağ ve Mit İlişkisi

Türk-Memlük mitinde, Altay Destanı'na benzer yönler vardır fakat farklı olarak dağ unsurunun, insanın yaratılışına içkin bir konumunun olması dikkat çekmektedir. Bu fark su ve toprağın birleştikleri yerin dağ nesnesi olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim dağın yüksek olması, bu yükseklikten hareketle de göksel yani tanrısal olana yakın oluşu hem doğal hem de kutsal hiyerarşinin bir sonucu olarak anlatıda işlenmiştir:

Sellerin önündeki, çamurlar bir yol bulmuş,
Kara Dağcı dağında, bir mağaraya dolmuş,
Mağaranın içinde, kayalar yarılmış,
Yarıkların bazısı, insanı andırmış,
Kayaların yarığı, insan kalıbı olmuş,
Kalıpların içi de kille çamurla dolmuş,
Tam dokuz ay geçince, bir insan çıkıvermiş,

²⁵² *Altayskie İnorodzu*, 1893, akt. Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2020, I/471.

²⁵³ Tekin, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin & Bilge Kağan & Tunyukuk*, 35.

Nedense adını da “Ay Atam” alıvermiş,
 Ay-Baba’yla, Ay-Dede, Türkçeye buradan kalır,
 İnsanın ilk ceddi de kökünü aydan alır,
 Ay Atam adlı ata, göklerden yere inmiş.²⁵⁴

İnsanın köken itibarıyla yaratılışının bir yönünün gökyüzüne diğer bir yönünün ise dağlara dönük olması dikkat çekmektedir, bu durum dağ imgesinin gökyüzünün kutsallığından almış olduğu payı gösterebilen bir örnektir. Buraya kadar olan bölümde görülmektedir ki kutsal bir simge değer olarak dağ imgesinin siyasal zemin temelinde yükselen meşruiyet ve türeyiş olgularının, kurum ve kurumsal kişilikler üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Böylelikle mitik bilincin siyasi kurumların bir ucunu, göksel ve kutsalın kendisinden pay almış olan dağ imgesine dayandırdığı görülmüştür. Bu olgu siyasal erkin onulmaz ve dokunulmaz kutsal kuvvellerle çevrelendiği anlamına gelmektedir ve nesilden nesile devam eden güçlü anlatılar kurulmasına neden olmuştur. Onulmaz ve dokunulmaz olan bu kuvveller mitik bilincin muhayyilesinde öylesine güçlü anlamlara sahiptirler ki ölümsüzlerin ve ölümlülerin kaderlerine bütünüyle hâkim konumdadırlar ve onlara içkindirler. Öyle ki bir simge değer olarak dağ imgesine yaklaştıkça huzur ve güvenliğin, ondan uzaklaştıkça da bela ve musibetlerin insanın başına geldiği gibi bir inanç olgusu doğmuştur. Buraya kadar ifade edilen olguların yanı sıra dağ imgesinin ilahi göksel bilgi ile insanın bir araya geldiği iletişim merkezi olmasından kaynaklanan konumu belki de bu olgular arasında en değerli olanıdır. Her iki kültürün mitolojilerinde de insan, olmuşun, olanın ve olacağın bilgisini almak için dağların yolunu tutmuştur, mitik bilinç varoluş denilen boşluğu böylece dağlarda doldurmuştur. Çünkü dağlar, göksel ve kutsal olanın güç ve görkeminden yüksek olduğu sürece pay almaktadır, böylelikle kendisi de kutsalın kendisine dönüşerek mitik bilincin muhayyilesinde kudret ve görkemin kaynağı konumuna erişebilmektedir.

²⁵⁴ Kenzû 'd-dürer'den akt. Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2020, I/526-527.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPRAK ÖRNEĞİNDE MİT VE DOĞA İLİŞKİSİ

Bu bölümde Yunan ve Türk mitolojilerinde, mitik bilincin kolektif imgeleminde toprak imgesinin nasıl ve ne şekilde işlerlik kazandığı tartışılmaktadır. Bu bağlamda doğal bir nesne olan toprak imgesinin, mitik bilinç tarafından, gündelik yaşamda, tarımdan diğer pek çok canlı doğumuna ya da diğer bir ifadeyle yaşamın varlık haline taşmasına değin geçirdiği süreçler gözlemlenmiş ve bu süreçlerin harikulade yansımaları tanrıların, insanların ve diğer canlıların yaratılışı ve doğumu için de aynen varsayılarak betimlenmiştir, varoluş olarak ifade edilen boşluk toprakla doldurulmuştur. Sadece tanrıların ve insanların yaratılışıyla da kalınmayarak, siyasal meşruiyet bağlamında da kutsal soy tasavvurunun toprak imgesiyle nasıl işlendiği konuları üzerinde durulmuştur. Diğer yandan toprağın, türlü dünya nimetlerinin, rahmet ve bereketin kaynağı olarak yansıyan yönlerine değinilerek, yaşamsal yönleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda mitik bilinç açısından toprak imgesinin doğurgan yani dışıl yanlarının, insanın anlam dünyasını kuşatan tanrı, insan ve diğer pek çok canlı doğumuyla nasıl ve ne şekilde işlerlik kazandığı, bu bölümde tartışılan önemli konular arasındadır.

4.1. *İlyada*'da Toprak ve Mit İlişkisi

İlyada'da toprağın yaratıcı veya türeyiş bağlamında oluşturucu yanlarına Hesiodos'un eserlerinde olduğu gibi doğrudan bir atıf bulunmamaktadır. Fakat mitik bilincin kolektif imgeleminde toprağın doğurgan ve bitek, yani ürün veren anlamında çeşitli yönlerine vurgular vardır:

Ayağına düştüm Akhilleus, acı bana, say beni,
Yalvıyorum sana işte tanrı oğlu,
Toprak ananın ekmeğini ilkin senin yanında yedim,
Beni güzel bağımdan alıp götürdüğün gündü,
Babamdan, dostlarımdan çok uzakta,
Tanrısız Lemnos'ta satmıştın beni,
Yüz sığır değeri kazandırmıştım sana.²⁵⁵

Her ne kadar toprağın yaratıcı ya da türetici yanları kadar olmasa da bitek yani üretken yanlarına, dışıl cinsiyet üzerinden göndermelerle vurgu yapılmaktadır. Doğa ile içli dışlı bir

²⁵⁵ Homeros, *İlyada*, 453.

yaşam biçimi geliştirmiş eski Yunan kültürünün insanı, doğal işleyişi gözlemlemiş, toprağın bitek yanı ile dişil cinsiyetin doğurgan yanları arasında bir benzerlikten hareketle bu ilintilemeyi yapmıştır. Nitekim mitik bilinç toprağın bitek yanına dair yaptığı benzetmeyi, baba figürü yerine bir anne figürü üzerinden yapmaktadır. Bu yönüyle toprak bir yaşam enerjisini, çoğalmayı ve üretkenliği sembolize eden bir simge değer olarak belirlemektedir: “Böyle dedi, bilmiyordu ki bereket fışkıran toprak, çoktan bağrına basmıştı kardeşlerini, orda, Lakedaimon'da, sevgili baba toprağında.”²⁵⁶

4.2. *Odyseia*'da Toprak ve Mit İlişkisi

Odyseia'da, ana figürü üzerinden toprağın besleyen, üreten dişil özelliklerine doğrudan gönderme yapılmaktadır. Mitik bilinç toprağın besleyici, üretken ve doğurgan yanlarıyla, kadın ana figürünün dişil özellikleri olan besleyici ve doğurgan yanları arasında benzerlikler kurmaktadır:

Çok akıllı Odysseus ona karşılık verdi, dedi ki:
Gerçekten çok akıllı görünürsün sen bana Amphinomos,
Dulikhionlu Nisos'un oğlu olduğun nasıl da belli.
Ününü, varlıklı bir adam olduğunu duymuştum onun.
Madem aklın başında, madem ondan doğdun,
Şu diyeceklerimi iyice kafana koy.
Yeryüzünde yürüyen ve soluk alan yaratıklar arasında
İnsandan daha güçsüz bir yaratık beslemez toprak ana.²⁵⁷

Toprağa bir baba figürü yerine ana figürü üzerinden dişillik atfetme durumu, mitik bilincin doğa ve insan gözlemlerinin doğal bir sonucu olarak belirlemektedir. Doğanın doğurgan ve bitek yanlarını öne çıkartan toprak ana imgesinin doğal bir yansıması olarak yaşamsal etkinliklerin devamı için gerekli olan üretime, yine toprak imgesi üzerinden atıflar yapılmaktadır:

Kötü bir toprak değil çünkü bu toprak,
Bol bol verir mevsimine göre her şeyi,
Kırçıl denizin kıyısında çayırlar var sulak ve yumuşak,
Hiç bozulmaz bağlar yetişebilir buralarda.
Ne de kolay işlenir bu toprak, aman ne kolay!
Ekinler yeşil yeşil uzanır, boy atar,

²⁵⁶ Homeros, *İlyada*, 61.

²⁵⁷ Homeros, *Odyseia*, 311.

Dolgun hasat alınır her yaz bu semiz topraktan!²⁵⁸

4.3. *Theogonia*'da Toprak ve Mit İlişkisi

Yunan mitolojisinde toprak imgesine dair en güçlü vurgulardan biri *Theogonia*'da görülmektedir, öyle ki Yunan tanrılarının, insanların, olmuşun, olanın ve olacağın hikayesi bir nevi toprak ve göğün yarattıklarının hikayesidir:

Ve babaları gümbürtülü Zeus'un sarayı
Gülümser bu ışıltılı tanrıça sesleriyle,
Karlı Olympos'un doruğu yankılanır,
Ezgileri yüceltir tanrılar soyunu
Ta başından alıp Toprak ve Gök'ün yarattıklarını
Ve onlardan doğan bütün cömert tanrılar,
Sonra tanrılar ve insanlar babası Zeus'u,
En büyük, en güzel tanrıyı,
Sonra insanlar ve güçlü devler soyunu.²⁵⁹

Mitik bilinç için toprak dışıl bir güçtür ve bu yönüyle doğurgandır, nitekim ölümsüzlerin ve ölümlülerin kaderine hükmeden tanrılar topraktan doğmuşlardır, onları toprağın bağrında gök tanrısı Uranos gebe bırakmıştır:

Koskoca, upuzun, sivri dişli tırpanla
Bir anda kesti babasının hayalarını
Ve kaldırıp attı arkasında bir yere.
Ama hoş bir şey değildi elinden savrulup giden:
Kanlar fışkırıp saçıldı içinden
Ve hepsi gömülü kaldı Toprak'ın bağrında,
Ve bunlardan gebe kalan Toprak yıllar sonra
Doğurdu yaman Erinyeleri, öç tanrıçalarını,
Parlak zırhlı, uzun kargılı Devleri,
Bir de yeryüzüne yayılan Orman Perileri'ni.²⁶⁰

Mitik bilinç insanı gündelik yaşamda ekimden sulamaya kadar ve daha pek çok tarımsal faaliyette yürüttüğü iş güçleri de tanrıların bu işlerine benzetmiştir. Nitekim toprağın bağrına

²⁵⁸ Homeros, *Odyseia*, 149.

²⁵⁹ Hesiodos, *Theogonia*, 3.

²⁶⁰ Hesiodos, *Theogonia*, 9.

ekilen tohumlar da yağmurla yeşermekte, insan için bir yaşam kaynağı olmaktadır. İnsanın türeyişi de o dönemin Yunan halkı için öylesine yaşamsal bir işleyiş olmalı ki tanrıların doğumu da ancak bu işleyişi andıran cinsten olmalıdır. Bu iki durum, insanların hayal edebilecekleri imkân ve kabiliyetler ölçüsünde kavrayış biçimi geliştirdiklerine ve bu kavrayış biçimlerini tanrılara ilintilediklerine işaret edebilen örneklerdir.²⁶¹ Bu yönüyle toprak sürekli olarak kendisinde doğumun gerçekleştiği kadın rahmini andıran bir şekilde tasvir edilmektedir: “Sonra Deniz’in, toprakla birleşmesinden, büyük Thaumás, yiğit Phorkys doğar, sonra güzel yanaklı Keto ve daha sonra, göğsünde çelik bir yürek taşıyan Eurybie.”²⁶² Bu durum aynı zamanda toprağın, gökyüzü yani bir baba tarafından sürekli olarak kutsanarak, türeyişin önemli bir öznesi haline gelmesine neden olmaktadır, nitekim gök tanrı olan Uranos da aynı zamanda ölümsüz tanrıların babasıdır:

Sonra sarmaşıp kucaklaşıp Uranos'la
Doğurdu derin anaforlu Okeanos'u
Ve Koios'u, Hyperion'u, İapetos'u,
Theia, Rheia, Themis ve Mnemosyne'yi,
Altın taçlı Phoibe'yi, sevimli Tethys'i.
Bunlardan sonra Kronos geldi dünyaya,
O art düşünceli tanrı,
En belalı Toprak oğullarının.
Ve Kronos dış bile di yıldızlı babasına.²⁶³

Yaratılış başlamadan önce her şey boşluktur, hiçliktir, tam olarak bir khaos hali hakimdir: “Kaos’tu hepsinden önce var olan, sonra geniş göğüslü Gaia, Toprak Ana, sürekli, sağlam tabanı bütün ölümsüzlerin, onlar ki tepelerinde otururlar karlı Olympos’un ve yol yol toprağın dibindeki karanlık Tartaros’ta.”²⁶⁴ Yunanca’da Khaos, açık, boş, henüz bir şekle ve cisme bürünmemiş, varlığın vücuda gelmeden önce bulundukları karışım hali anlamlarına gelmektedir.²⁶⁵ Buxton ise Khaos’un bir düzensizlikten ziyade, uzaydaki bir yarık anlamına içkin olduğunu ifade etmektedir. Gerek düzensizlik gerekse de yarık ya da boşluk olarak ifade edilsin, burada bir tanım dışılığı, bir bilinmezliğin betimlemesi görülmektedir.²⁶⁶ Sonrasında yaratılan yer, yani Toprak Ana ve Eros’tur. Gaia, sürekli sağlam tabanıdır gerçekten de bütün

²⁶¹ Jung, *İnsan ve Sembolleri*, 21.

²⁶² Hesiodos, *Theogonia*, 12.

²⁶³ Hesiodos, *Theogonia*, 7-8.

²⁶⁴ Hesiodos, *Theogonia*, 5.

²⁶⁵ Erhat, 2023, “*Mitoloji Sözlüğü*”, 172.

²⁶⁶ Buxton, *Yunan Mitolojisi*, 44.

bu ölümsüzlerin²⁶⁷ ve bu durum Toprak Ana'nın tanrısal bir güçten fazlası, evrensel bir ilke oluşuna işaret etmektedir. Erhat, bu noktada Hesiodos'u başlangıçta olanı araştıran İyonya filozoflarına benzetir. Nitekim bu ilke evrende bir harekete, devinime neden olur ve bir doğum, bir yaşama taşma hali başlar.²⁶⁸

Bu değerlendirmeler ışığında görülmektedir ki toprak ile bir doğum bir yaratılış hali başlamıştır, mitik bilincin muhayyilesindeki varoluş denilen boşluk artık dolmakta, bilinmez olan bilinir hale gelmektedir. Tüm bu yaratılış durumu ise toprağa atfedilen dişilik yetisi üzerinden tasvir edilmektedir, tohum topraktan nasıl doğup yeşeriyorsa, insan ana rahminden nasıl doğup boy atıyorsa, mitik bilinç tanrıları ve yaşamı da toprağın bağrında o şekilde doğurmaktadır:

Dört bir yanda, çatır çatır yanıyordu
Canlılara can veren Ana Toprak,
Bar bar bağınyordu ateş alan ormanlar,
Kaynıyordu karalar ve ekinsiz denizler,
Yakıcı bir soluk sarıyordu Yeroğlu Titanları
Koskoca alevler karışırken bulutlara;
Ne kadar güçlü de olsa Titan tanrılar
Kamaşıyordu gözleri şimşek ve yıldırımlardan.²⁶⁹

4.4. *İşler ve Günler*'de Toprak ve Mit İlişkisi

İşler ve Günler'de toprak, yaşamın kendisinden taşıdığı, varlığın varlık haline geldiği bir simge değer olarak tasvir edilmektedir. Varlığın yaşama taşma durumuna ise bir dişilik betimlemesi üzerinden gönderme yapılmaktadır, yani toprak eski Yunan'ın kolektif imgeleminde dişil, doğurgan bir imgeyle işlenmektedir:

Yaşamını günlerin gecelerin süresine uydur
Ta ki yıl sona erdirene dek dönüşünü,
Ve bütün varlıkların anası Toprak
Donansın yeniden türlü yemişlerle.
Güneş dönmeye yüz tuttuktan sonra
Zeus altmış kış gününü doldurunca
Büyük Ayı Okeanos'tan ayrılır
Ve karanlıklar içinden pırıl pırıl yükselir.²⁷⁰

²⁶⁷ Hesiodos, *Theogonia*, 7.

²⁶⁸ Erhat, 2023, "*Mitoloji Sözlüğü*", 115.

²⁶⁹ Hesiodos, *Theogonia*, 29-30.

²⁷⁰ Hesiodos, *İşler ve Günler*, 69.

Bu yaratılışın bir türevi, bir diğer ucu da insana uzanmaktadır, insanın yaratılış öznesi olarak da toprağa işaret edilmektedir:

Böyle deyip kahkahayla güldü insanların, tanrıların babası,
 Namı şanlı Hephaistos'u çağırdı hemen:
 "Bir parça toprak al, suyla karıştır;" dedi,
 "İçine insan sesi koy, insan gücü koy,
 Bir varlık yap ki yüzü ölümsüz tanrıçalara benzesin,
 Bedeni güzelim genç kızlara.
 Bir köpek yüreği, bir tilki huyu koy içine."
 Böyle dedi Zeus, onlar da yaptılar dediğini:
 Koca Hephaistos, topal tanrı hemen
 Bir kız biçimine soktu toprağı.²⁷¹

Topraktan yaratılan ilk insanın kadın olarak betimlenmesi sürekli olarak devam edecek bir türeyişin de işaretidir, toprak ana bu yaratılışla insanoğluna aynı zamanda türeyişin bir sırrını da vermiş olmaktadır. Çünkü türeyiş toprak ana gibi dişil bir ilke, bir temel üzerinden geliştiği için, bu olgu kadın üzerinden insanlar için de geçerli kılınmaktadır, yani insanın yaratılışı nasıl kadın üzerinden olmuşsa sonrasında türeyiş de bir kadın öznesi üzerinden tasvir edilmektedir. Yaratılan ölümlü insana bir de ölümsüz kral gerekmektedir ve ölümsüz tanrıların yaratıcısı toprak ana, gece gündüz yağmurlar yağdıran, günü gününe uymayan²⁷² ve ölümlülerin kaderine hükmeden²⁷³ Zeus'u yaratır:

Toprağın Zeus'una, ak yüzlü Demeter'e dua et,
 Olgun dolgun etsin kutsal başağı.
 Sabanın kolunu aldın mı avcuna,
 Dokun değnekle sırtına,
 Boyunduruğa asılan öküzlerin.
 Bir oğlancık gelsin ardından,
 Bir tırmıkla örtün tohumların üstünü,
 Kuşlara yem olmasın diye.²⁷⁴

²⁷¹ Hesiodos, *İşler ve Günler*, 51.

²⁷² Hesiodos, *İşler ve Günler*, 66.

²⁷³ Hesiodos, *İşler ve Günler*, 73.

²⁷⁴ Hesiodos, *İşler ve Günler*, 65-66.

Sadece ölümsüzlerin ve ölümlülerin yaratılışı değil her şeyin yaratıcısı topraktır ve bu yaratılışa türlü dünya nimetleri de dahildir, mitik bilinç zihninde bir simge değer olarak toprak imgesinden yalnız tanrıları ve insanı değil, türlü yemişleri ve dünya nimetlerini de doğurmuştur:

O zamanlar Kronos'un gökleri tuttuğu zamanlardı,
Tanrılar gibi yaşıyordu insanlar
Kaygısız, rahat, acısız, dertsiz.
Belalı İhtiyarlık çökmüyordu üstlerine,
Kolları bacakları her zaman dipdiri
Sevinip coşuyorlardı gamsız şölenlerde,
Tatlı uykulara dalar gibi ölüyorlardı.
Dünyanın varı yoğu onlarındı,
Toprak kendiliğinden bereket saçıyordu.
Sayısız nimetler ortasında rahat, memnun
Yaşayıp gidiyordu insanoğlu tarlalarında.²⁷⁵

Anlaşılmaktadır ki *İşler ve Günler*'de mitik bilinç, insanı, onun talihini ve insanın kaderine hükmeden diğer tanrıları toprak imgesinden doğurmuştur, diğer bir ifadeyle muhayyilesindeki varoluş olarak ifade edilen boşluğu toprağın yaratıcı imgesiyle doğurmuştur. Mitik bilinç bunu yaparken de toprağa dişil bir özellik atfetmiş, böylelikle ana figürüyle yaratıcı imgeyi birlikte işlemiştir. Her şeyin yaratıcısı konumunda olan toprak ana türlü yaşam nimetlerinin, huzur ve refahın da yaratıcısı olarak tasvir edilmiştir. Bu yönüyle simge değer olarak toprak, yaşamda var olan her şeyin bir nedeni, bir anlamı, varlığı hareket haline getirerek varoluş boşluğunu dolduran bir ilke bir töz olarak belirlemektedir.²⁷⁶

Toprak bereketli bir hayat sunar onlara,
Dağda meşenin tepesi palamut dolar,
Gövdesi cıvıl cıvıl arı,
Koyunlar taşıyamaz olur yünlerini,
Babalarına benzeyen çocuklar doğurur analar,
Bolluk içinde yaşar giderler.²⁷⁷

²⁷⁵ Hesiodos, *İşler ve Günler*, 53.

²⁷⁶ Azra Erhat, 2023, "*Mitoloji Sözlüğü*", 115.

²⁷⁷ Hesiodos, *İşler ve Günler*, 57.

4.5. Oğuz Kağan Destanı'nda Toprak ve Mit İlişkisi

Yunan mitolojilerinde olduğu gibi Oğuz Kağan Destanı'nda da toprak Türkler için türeyişin bir öznese olarak belirlemektedir: “Ava gitmişti bir gün, ormanda Oğuz Kağan, gölün ortasında bir tek ağaç uzuyordu, ağacın kovuğunda bir kız oturuyordu, gözü gökten daha gök, bu bir tanrı kızıydı.”²⁷⁸ Türk mitolojilerinde Yunan mitolojisinde, özellikle Hesiodos'un eserlerinde olduğu gibi her şeyin kendisinden doğduğu, her şeyi kuşatan bir ilke imgesine²⁷⁹ rastlamak güçtür. Fakat toprağın bağrında hayat bulan, yeşeren ve yetişen ağaç nesnesi, toprağın bitek yani doğurgan yanını vurgulaması açısından önemlidir. Oğuz Kağan'ın ağacın kovuğunda görmüş olduğu kız imgesi de soya dayalı bir türeyişin hem göksel hem de topraktaki görüngülerine işaret etmektedir. Bu bağlamda toprak, siyasal meşruiyet temelinde türeyişin bir imgesi konumundadır. Toprağın bir türeyiş imgesi olarak mitik bilincin muhayyilesinde bu denli bir konum kazanmasının nedeni göksel olanla doğrudan ilişki biçimi geliştirmesinden kaynaklanmaktadır, nitekim kız imgesinin anlatıda göksel ve kutsal ile ilintilenmesi ve kızın dişil ve doğurgan özellikleri yan yana getirildiğinde tasvirler, gökyüzünden düşen yağmur damlalarının topraktaki tohumları yeşertme durumlarını andırmaktadır.

Ağaç imgesinin ilintilendiği bir baş durum da yüksek ve kutsal ilişkisidir. Nitekim Türklerin yüksek ve heybetli olan her nesne için ulu, yüce ve tanrı kavramlarını kullandığı bilinmektedir.²⁸⁰ Mitik bilinç burada da ağaç nesnesinin yüksek ve heybetli oluşundan hareketle onu ululamakta, türeyişin bir nesnesi haline getirmektedir, çünkü yüksektir, heybetlidir ve ihtişam sahibi doğal bir simge değeridir.²⁸¹ Anlaşılmaktadır ki Oğuz Kağan Destanı'nda toprak imgesi siyasal meşruiyet temelinde yükselen, otoriter kutsallığın bir tezahürü olarak belirlemektedir, bu kutsallık aynı zamanda gök imgesiyle işlenmekte, göksel olanın kutsallığından pay almaktadır. Böylelikle siyasal meşruiyet bağlamında türeyişin hem göksel hem de toprak imgeleri üzerinden ana tema olarak mitik bilincin kolektif imgeleminde nasıl işlendiği görülmektedir.

4.6. Uygur Destanlarında Toprak ve Mit İlişkisi

Uygur destanlarında da toprak siyasal meşruiyet temelinde türeyişin bir imgesi olarak belirlemektedir, bu meşruiyet ise yağmur sayesinde toprakta meydana gelen canlı doğumları andırmaktadır:

²⁷⁸ Öztürk, *Çağlar İçinde Türk Destanları*, I/175.

²⁷⁹ Azra Erhat, 2023, “*Mitoloji Sözlüğü*”, 115.

²⁸⁰ Kāšgarī, *Dīvānū lugātī 't-Türk*, 551.

²⁸¹ Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 104-105.

Uygurların bu eski yurtlarında, Kara Korum adlı bir dağ vardı. Bu dağdan iki nehir çıkardı. Bu nehirlerden birine Selenge ve diğerine de Tola adı verilirdi. Bir gece, bu iki nehir arasındaki bir ağaç üzerine bir ışık inmişti. Halk bu ışığı görünce hemen toplanmış ve bu ağacı beklemeye başlamışlardı. Bu ışık indikten sonra ağaçta bir şişkinlik peyda olmuş ve ağacın gövdesi, tıpkı gebe bir kadının karnı gibi şişmişti. Gökten ışığın inmesi durmamış ve her akşam devamlı olarak ağacın üzerine inmeye başlamıştı. Dokuz ay ve on gün geçtikten sonra, ağaçtaki bu şişkinlik çatladı ve ağaçtan, tıpkı dünyadaki insanlar gibi beş çocuk doğdu.²⁸²

O sırada Karakorum nehirleri arasında Tuğla (yani Tula) ve Selenga adlarında iki nehir vardı. Bunlar Kamlancu denilen bir yerde birbiriyle birleşiyordu. Bu iki nehir arasında birbirine yakın iki ağaç vardı. Birine, kışın selvi gibi yapraklarını dökmeyen ve çam ağacı şeklinde olan fesuk ağacı dedikleri ağaç, diğeri ise, tur ağacıydı. Bu iki ağaç arasında büyük bir dağ peydah oldu. Gökten o dağın üzerine günden güne büyüyen ışık saçılmaya başladı. O garip durumu gören Uygur halkı, dağa saygı ve tevazuyla yaklaştıkları zaman dağdan iç açıcı, sevinç verici sesler duymaya başladılar. O günden sonra dağın etrafında her gece doğurma sırasındaki hamile kadına benzeyen otuz ayak uzunluğunda bir ışık belirdi ve dağda bir kapı açıldı. İçinde ayrı ayrı kurulmuş çadır gibi beş ev vardı ve her birinin içinde ağızlarında ihtiyaçlarına göre süt bulunan bir emzik olan bir oğlan çocuğu oturmuştu. Çadırların üzerinde de gümüşten bir çatı vardı. Bu durumu öğrenen kabilenin reisleri bu garip manzarayı görmek için oraya geldiler ve saygı ifadesi olarak onların önünde diz çöktüler.²⁸³

Mitik bilinç gündelik yaşamında yağmur ve akar sular sayesinde nasıl toprağı işleyip ekinleri yetiştiriyorsa, siyasal meşruiyet bağlamında da türeyiş üzerinden benzer doğal tasvirlere başvurmaktadır. Gerek ağaca gökyüzünden düşen ışık sayesinde olsun gerekse de iki ağacın arasında meydana gelen gebelikle olsun bir doğum, türeyiş hali tasvir edilmektedir. Bu türeyişin ana omurgasını ise toprak nesnesi oluşturmaktadır, nitekim ışık gökyüzünden yere yani toprağın bağına inerek bir türeyiş bir devinim kazandırmaktadır. Ağaç nesnesi tohum olarak toprağın bağına yetişmektedir, toprakta doğmakta, köklerini toprağın derinliklerine salarak, onda can bularak büyümekte ve gelişmektedir. Görülmektedir ki toprak imgesi bir tohum olarak sadece ağacın kök salıp yetiştiği doğal bir simge değer değildir, siyasal meşruiyet temelinde meşru lider soy düşüncesinin de temellendirildiği, kök saldığı bir simge değer olarak belirmektedir. Çünkü ağaç nesnesi de yüksektir, heybetlidir ve ihtişam sahibidir,²⁸⁴ bu yönüyle göksel olanın kutsallığından pay alarak kutsalın kendisine dönüşmektedir. Dolayısıyla toprağın

²⁸² Sino-Turcica, 1964 akt. Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2020, I/94.

²⁸³ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, 102.

²⁸⁴ Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 104-105.

bitek yani doğurgan yanını vurgulayan ağaç nesnesi etrafında meydana gelen doğumlar da sıradan doğumlar olmayıp bir tanrı-kral ya da tanrının yeryüzündeki gölgesi olacak nesillerin doğumudur.

4.7. Altay Destanı'nda Toprak ve Mit İlişkisi

Altay Destanı'nda da hareket, devinim ve işleyiş toprakla başlamaktadır, önce insanın ve türlü canlıların hayat bulacağı yeryüzüne ihtiyaç vardır ve bu duruma binaen toprakla yeryüzü yaratılacaktır:

Tanrı bir gün insana, şöyle bir buyruk verdi:
 “İn suların dibine, bir toprak getir,” dedi
 İnsan daldı sulara, aldı bir avuç toprak,
 Sulardan çıkıp verdi, Tanrısına sunarak,
 “Yaratılsın yer!” dedi, Tanrı sulara saçtı,
 Yeryüzü yaratıldı, denizler kara laştı.²⁸⁵

Mitik bilinç doğal devinimi zihninde, temelden yükseğe doğru bir piramidin inşasına benzer şekilde işlemektedir. Nitekim su, toprak ve yeryüzünün oluşumu, insan yaşamı için temel gereklilikleri oluşturması açısından yaşamsal öneme sahip doğal imgelerdir. Yeryüzünün yaratılmasının önemi, hemen akabinde yaratılan varlıktan, yani insanın yaratılmasına dair vurgudan anlaşılmaktadır:

Yine günlerden bir gün, Tanrı Ülgen denize,
 Bakarak duruyordu, şaşırdı birdenbire,
 Bir toprak parçacığı, sulara yüzüyordu,
 Toprağın üzerinde, bir de kil duruyordu,
 Toprak üstündeki şey, dedi, nedir acaba,
 İnsanoğlu bu olsun, İnsan olsun baba,
 Görünmeye başladı, insan gibi bir şekil,
 Birden insan olmuştu, toprak üstündeki kil.²⁸⁶

Kil, su ve toprağın birleşmesinden oluşan bir balçıkla Ülgen, böylece ilk insanı yaratmış olur. İnsan gündelik yaşamında meyvelerden ekinlere kadar türlü yemişleri ve daha nice güzellikleri nasıl toprağı işleyerek, toprağın bağrında yetiştiriyorsa, kendi hikayesini de kendi

²⁸⁵ Radloff'tan akt. Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2020, I/491.

²⁸⁶ *Altayskie İnorodzu*, 1893, akt. Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2020, I/472.

başlangıcını da toprakla başlatmaktadır. Destanda toprak imgesine atıf yapılan bir başka yüksek ve kutsal motif ise ağaçtır: “Günlerden bir gün idi, tanrı dolanıyordu, baktı bir ağaç gördü, göğe tırmanıyordu.”²⁸⁷ Ağaç olgusunun, göksel ve kutsal olana yükselişin bir simgesi olmasının yanında, toprağın üretken yani bitek yanını da vurgulayan doğurgan olma özelliğine de atıf vardır:

Tanrı yine buyurdu, “Bitsin, dokuz dalı da!”,
Dallar çıktı hemence, dokuzlu budağı da,
Kimse bilmez Tanrı’nın, düşüncesi ne idi,
Soylar türesin diye, şöylece emir verdi,
“Dokuz kişi kılınsın, dokuz dalın kökünden,
Dokuz oymak türesin, dokuz kişi özünden.”²⁸⁸

Yüksek olan gökyüzüne yakın olan her şey diğer topluluklarda olduğu gibi²⁸⁹ Türkler için de bir heybet ve gösteriş sembolüdür. Nitekim Kaşgarlı Mahmut’un işaret ettiği üzere eski Türkler, yüksek olan herhangi bir nesne için de ulu yani yüce kelimesini kullanırlar.²⁹⁰ Buradan da anlaşılmaktadır ki ağaç nesnesi, kutsal ve göksel olandan aldığı pay ölçüsünde, insanın, kendi bağrından doğması gibi önemli bir konuma sahip olabilmektedir. Burada da türemenin kaynağı konumundaki bir üst yaratıcının, yani tanrısal olanın konumu pekiştirilerek, insanın yaratılması olgusuna işaret edilmektedir. Anlaşılmaktadır ki kökleri itibariyle toprağa, dalları itibariyle de göksel ve kutsal olana uzanan ağaç nesnesinin sahne aldığı bu türeyiş hem göksel olanın kutsallığına hem de toprağın bitek yanına vurgu içermesi yönünden önemlidir. Sırasıyla insan ve diğer canlı yaşamı için gerekli olan yeryüzünün, sonrasında ise insan ve soylarının toprak sayesinde yaratılması, Türklerin kolektif imgeleminde toprak imgesinin mitik bilincin perspektifinden ne denli önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

4.8. Türk-Memlûk Mitlerinde Toprak ve Mit İlişkisi

Türk-Memlûk mitinde toprağın, insanın yaratılışıyla ön plana çıkan şöyle bir yönü vardır:

Kara Dağcı dağında, bir mağaraya dolmuş,
Mağaranın içinde, kayalar yarılmış,
Yarıkların bazısı, insanı andırırmış,
Kayaların yarığı, insan kalıbı olmuş,

²⁸⁷ Radloff’tan akt. Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2020, I/492.

²⁸⁸ Radloff’tan akt. Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2020, I/492.

²⁸⁹ Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 61.

²⁹⁰ Kâşgarî, Erdi ve Yurteser, *Dîvânü lugâti’t-Türk*, 717.

Kalıpların içi de kille çamurla dolmuş,
 Tam dokuz ay geçince, bir insan çıkıvermiş,
 Nedense adını da “Ay Atam” alıvermiş,
 Ay-Baba’yla, Ay-Dede, Türkçeye buradan kalır,
 İnsanın ilk cediti de kökünü aydan alır,
 Ay Atam adlı ata, göklerden yere inmiş.²⁹¹

İnsanın bu yaratılış hikayesi, aynı zamanda hem göksel hem de dağ olgusuyla işlerlik kazanmıştır. Nitekim insan göklerden dağ başına inmiş ve içi çamurla dolmuştur, bu yönüyle insan imgesinin hem toprak hem gökyüzü hem de dağ imgeleriyle işlendiği ya da yaratılışının bu şekilde tasvir edildiği görülmektedir. Daha doğrusu yüksek ve kutsalın imgesel tezahürleri olan gökyüzü ve dağ nesneleri, toprağı, insanı ve yaşamı içine alan kozmik bir hiyerarşi gibi betimlenmektedir. Mitik bilinç insanı, gündelik yaşamında ekinlerden türlü renklerde çiçeklerin ve dahi yaşamın kendisinden taşıdığı toprağı gözlemlemekte, bu önemli doğa olayını kendi hikayesiyle işlemektedir. Görülmektedir ki toprağın bağrında meydana gelen bu eşsiz canlı doğum kendisini, insanın yaratılması olgusunda da göstermekte diğer bir ifadeyle mitik bilinç, doğal yaşamın nasıl topraktan taşıdığını gözlemliyorsa kendi hikayesinin ancak böyle, yani toprakla başlayabileceğini varsaymaktadır.

Bu bölümde Yunan ve Türk mitolojilerinde mitik bilinç insanının, toprağın bitek yani doğurgan yanını sadece çeşitli türde bitkilere ve ekinlere indirgemediği, yaratılışı, yaşamı, tanrıları ve insanları da toprağın bağrında doğurduğu görülmüştür. Bu durumlar her iki kültürün kolektif imgeleminde de toprak imgesinin dışıl, yani doğurgan olma özelliklerinden kaynaklandığını göstermektedir. Bu bağlamda Yunan ve Türk kültürleri, pratik yaşamlarında yağmurlar ve akarsular sayesinde toprakta biten türlü canlılar ve ekinleri gözlemlemiş, bu gözlemlerinden hareketle yaratılışın, yaşamın, tanrıların ve insanların da ancak bu türden harikulade bir doğumla doğabileceklerini varsaymışlardır, diğer bir ifadeyle mitik bilinç doğal sembollerin kendisine verdikleri olanaklar çerçevesinde toprak imgesine türlü anlamlar imleyebilmiştir.²⁹² Bu anlamlar yaratılış ve türeyişle de kalmamış insanın gündelik ve sıradan yaşamında önemle yer tutan siyaset kurumuna da sirayet etmiştir. Gerek Yunan mitolojisinde Toprak Ana’nın doğurduğu tanrıların dağıttığı krallık yetkeleriyle olsun gerekse de Türk mitolojisinde toprakta doğan kağan namzetleriyle olsun, siyasal meşruiyet sağlama girişimlerini her iki kültürün mitolojilerinde de görmek mümkündür.

²⁹¹ *Kenzü 'd-dürer'*den akt. Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2020, I/526-527.

²⁹² Carl G. Jung, *İnsan ve Sembolleri*, 21.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ATEŞ ÖRNEĞİNDE MİT VE DOĞA İLİŞKİSİ

Bu bölümde doğal bir element olan ateş imgesinin, Yunan ve Türk mitolojileri bağlamında tanrıların ve insanların yaşamındaki yeri ve önemi ele alınmaktadır. Buradan hareketle ateş elementinin, salt bir doğal element olmasından ziyade, yaşama, yaşama sanatına gönderme yapan teknik boyutu tartışılmaktadır. Teknik boyut olarak ateş imgesinin, insan yaşamını kolaylaştıran, insan yaşamına işlerlik katarak insanı doğa karşısında üstün bir konuma erdiren yönlerine işaret edilmiştir. Bu bölümde tartışılan diğer bir olgu da doğal bir element olan ateş imgesinin, insan yaşamına nasıl dahil olduğu, diğer bir ifadeyle tanrılar katından yeryüzüne nasıl indiğidir. Buradan hareketle ateşin, insan yaşamına dahil oluş tarzı, tanrı ve insan ilişkisinin boyutlarını göstermesi açısından ele alınan bir diğer önemli tartışma konusudur. Yunan mitolojisinde ateş imgesi, tanrı ve insan ilişkisinde trajik bir yönde ilerlerken, Türk mitolojisinde ise barışık bir yönde ilerlediği görülmektedir.

5.1. Yunan Mitolojisinde Ateş ve Mit İlişkisi

Ateş, Yunan mitolojisinde beslenmeden barınmaya kadar yaşama sanatının bilgisine karşılık gelir.²⁹³ Ateş, Yunan mitolojisinde bu yönüyle her şeyden önce bir tekniktir, yaşamda kalma sanatının simgesel bir değeridir.²⁹⁴ Bundan dolayı Zeus, yaşamın bilgisini birden boca etmek istemez ve onu insanoğlundan saklar: “Zeus gizledi ateşini insandan, ama İapetos'un güçlü oğlu Prometheus, çaldı Zeus'un ateşini insanlar için.”²⁹⁵ Prometheus Yunan mitolojisinde akıllı ve kıvrak zekayı temsil eder,²⁹⁶ ateş, yani teknik burada kıvrak zeka ile ilintilenmektedir.²⁹⁷ Artık mitik bilinç insanını hiçbir şey durduramaz çünkü o, yaşama sanatının bilgisini bir şekilde elde etmiş ve kıvrak zekasıyla işlemiştir. Aşılmaz denilen denizler artık aşılabilecek, geçilmez denilen surlar geçilecek ve yenilemez denen ordular artık yenilecektir. Fakat insanın bu işi cezasız kalmayacak ve Zeus, insanlara çeşitli dertler, belalar ve sıkıntılar yayan Pandora'yı, yani kadını yaratacaktır.²⁹⁸ O günden sonra insanlık için artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır:

Umut tam çıkacakken Pandora kapamıştı kapağı,

²⁹³ Hesiodos, *İşler ve Günler*, 50-51.

²⁹⁴ Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi* (İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 2020), 27.

²⁹⁵ Hesiodos, *İşler ve Günler*, 51.

²⁹⁶ Erhat, 2023, “*Mitoloji Sözlüğü*”, 255.

²⁹⁷ Yakup Akyüz-Enes Altıparmak, “Antik Yunan Mitolojisinde Ateşin Kökeni ve Akıl İlişkisi”, *Dört Öge* 23 (05 Temmuz 2023), 75.

²⁹⁸ Erhat, 2023, “*Mitoloji Sözlüğü*”, 236.

Böyle istemişti bulutları devşiren Zeus,
 O gün bugündür insanların başı dertte,
 Toprak bela doludur, deniz bela dolu,
 Geceler dert doludur, gündüzler dert dolu,
 Salgınlar başıboş dolaşır sessizce,
 Ölümlülerin çevresinde,
 Derin düşünceli Zeus ses vermedi onlara,
 Sessizce gelişlerini duymasın diye insanlar,
 Görüyorsunuz ya Zeus'un dileğine karşı gelinmez.²⁹⁹

Burada Ateş imgesinin, tanrıdan bir lütuf değil bir ceza vesilesi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu yönüyle Yunan mitolojisinde tanrı insan ilişkisinin gerilimlerle ve intikam duygularıyla ilerlediği, yaşamın tanrıların tehdidi altında olduğu kayda değer bir olgudur. Bunun sonucunda insanın başı beladan kurtulamamış, tanrıların laneti yaşamın her anında hissedilir olmuştur. Yunan mitolojisinde ateşin, yaşama sanatını temsil eden teknik ve zekâ boyutuna vurgu yapıldığı görülmüştür. Ayrıca burada sınanan insanın sabrıdır, insan, acele davranarak bu sınamayı kaybetmiş ve Zeus tarafından cezaya çarptırılmıştır. Bu durum, Yunan mitolojisinde tanrı insan ilişkisinin gerilim dolu yönünü ortaya koyması açısından önemlidir. Nitekim ateş imgesinde tekniğin ve zekânın hem yaşamdaki bolluğa hem de tanrısal bir cezaya işaret etmesinden dolayı trajik bir yönünün olduğu ortaya koyulmuştur.

5.2. Türk Mitolojisinde Ateş ve Mit İlişkisi

Ateş, kendisiyle çeşitli sanatlar icra edilmesinden dolayı, belki de insanı diğer canlılardan ayıran temel elementlerden biridir.³⁰⁰ İnsan, kendi yaşamına doğrudan ya da dolaylı olarak etki eden aletleri, ateş sayesinde eğip bükerek şekiller vermektedir. Belki aylar ya da yıllar alacak işleri ateş sayesinde, birkaç saat ya da birkaç gün içerisinde hallederek geçimini sağlayabilmektedir. Örneğin eski insanlar, bir ceylanın günlerce tuzağa düşmesini beklemeyip, ateşin üstün tekniği sayesinde icat ettiği ok ya da mızrakla, onu uzaktan avlayabilmektedir. Geliştirdikleri tırpan sayesinde aylar sürecektir hasat işi, birkaç haftada halledilebilmiştir. Bu yönüyle ateş sayesinde insanlara üretme sanatını da bahşeden Ülgen, aynı zamanda insanlık tarihinde önemli bir eşiğe de gönderme yapmaktadır.

Sadece avlanma ve tarım boyutuyla değil, savunma ve saldırı yönleriyle de ateş, yine bu konumunu yinelemektedir. Çakıl taşları ve sopalar yerine insan, artık ateşle demiri dövüp kılıçlar yapmıştır. Keskin ve sivri ok uçları yaparak düşmanı daha uzaktayken etkisiz hale

²⁹⁹ Hesiodos, *İşler ve Günler*, 51.

³⁰⁰ S. a Tokarev, "Kültür Tarihinde Ateş Sembölü", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* VI/1 (01 Mart 2006), 259.

getirebilmiş ve bir süre sonra insan aklı bu tekniğe karşı demire demirle cevap vererek zırhı geliştirmiştir. Bu bağlamda insan, ateş sayesinde daha korkusuz seyahatler yapar hale gelmiştir. Böylece dünyanın çeşitli yerlerindeki kültürleri daha kolay tanıma imkânı bulmuş; onu etkilemiş, ondan etkilenmiş, onu değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Bu etki ve etkilenim durumu Türkler için de geçerlidir, öyle ki ateşin, bir noktada sunduğu tüm bu teknik kolaylıkların yanı sıra Türklerde bir inanç unsuru haline gelerek, insanı kötülüklerden arındıran, temizleyen bir yanı olduğuna inanılmıştır.³⁰¹ Bu durum dünyanın bir başka ucunda yaşayan Guaraniler için de geçerlidir. Guaraniler dünyanın ateş tarafından yok edileceğine inandıkları için, günahın olmadığı bir yurt arayışıyla gezip durmaktadırlar.³⁰²

Ateş ve ocak kültleri, Türklerin kolektif imgeleminde bir ve bütündür. Bu noktada İnan, ocağın, Şamanizm duasında atalara atfedilerek, ataların tutuşturduğu bir kült olduğuna dikkat çekmektedir.³⁰³ Bu durum ocak kültürünün, aile ve ata ruhlarıyla ilintili yanına işaret etmektedir. Türklerde, baba ocağında oturan en büyük oğul, kağanlık yönetiminde ilk adaydır. Diğer küçük çocuklar babanın soyunu devam ettirme noktasında öne çıkarlar. Bundan dolayı küçük çocuklara baba ocağının tütmesini sağlayan, yani kağanın soyunun devamlılığını sağlayan ateş prensi anlamında ot tegin denilmektedir.³⁰⁴ Ayrıca Türk-Moğol halklarında ateşin bir ruhu olduğuna inanılmıştır, örneğin Altay Türkleri bu ruha ot ezi derken, Yakut Türkleri ise öt iççite demiştir.³⁰⁵ Bu ruhlar için aynı zamanda çeşitli törenler icra edilerek kurbanlar da sunmuşlardır.³⁰⁶

Ateş denildiği zaman bir temsiliyet durumu da söz konusudur. Bu bağlamda Ateş, yeryüzünde Güneş'in temsilcisi konumundadır. Şamanizm'de Güneş'in, kötü olan ruhlarla mücadele ettiğine dair bir inanç vardır.³⁰⁷ Bu durum, yukarıda ifade edilen ateşin arındırıcı ve temizleyici³⁰⁸ özelliğini Güneş'ten aldığına işaret etmektedir. Radloff, Güneş ve Ay tutulması esnasında bu gezegenlerin yüzeylerini kaplayan karanlığın, kötü ruhlardan kaynaklandığı yönünde bir inancı doğurduğunu ifade etmektedir.³⁰⁹ İnsan yaşamının her alanına bu denli etkide bulunan ve bir noktadan sonra inanç kültürüne dönüşen ateşi, Türklere bahşeden tanrıdır.³¹⁰

³⁰¹ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 45; K. Inostrantsev, "Eski Türklerin İnançları Hakkında Birkaç Söz", çev. Abdulkadir İnan, *Belleten*, XIV/53 (20 Ocak 1950), 45.

³⁰² Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 80.

³⁰³ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 68.

³⁰⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2020, I/31-32.

³⁰⁵ Radloff, *Türklük ve Şamanizm*, 161.

³⁰⁶ Inostrantsev, "Eski Türklerin İnançları Hakkında Birkaç Söz", 45.

³⁰⁷ Radloff, *Türklük ve Şamanizm*, 223.

³⁰⁸ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 68; Inostrantsev, "Eski Türklerin İnançları Hakkında Birkaç Söz", 45.

³⁰⁹ Radloff, *Türklük ve Şamanizm*, 223.

³¹⁰ Radloff, *Türklük ve Şamanizm*, 150-151.

Bu durum, Ögel'in, Radloff'un *Proben der Volksliteratur der türkischen Stamme Südsibiriens* kaynaklı bir Altay miti çevirisinde şöyle tasvir edilmektedir:

Tanrı insanı yaratınca şöyle demiş: “-Ben bu insanları yarattım ama çıplak yarattım. Hava da bu günlerde çok soğuk. İnsanoğlu kendini soğuğa karşı nasıl koruyacak ve nasıl yaşayacak? En iyisi bunlar için bir de ateş vermeli de ısınıp yaşasınlar!” Tanrı Ülgen'in üç tane kızı varmış, bunlar da ateşi bulmak için çalışıyorlarmış. Bir gün Tanrı dışarı çıkmış, Tanrı'nın sakalı da çok uzunmuş, yürürken sakalına basıp sendeleyivermiş. Kızlar bunu görünce gülmeye ve Tanrı ile alay etmeye başlamışlar. Bunun üzerine Tanrı çok kızmış ve kızların yüzüne bile bakmayarak, bırakıp gitmiş. Tanrı'nın kızdığını gören kızlar üzölmüşler. Ama Tanrı ne yapıyor ve bizim için neler söylüyor diye, kapının deliğinden dinlemeyi de ihmal etmemişler. Bu sırada Tanrı kızmış, kendi kendine söyleniyormuş: “-Tanrı Ülgen'in üç kızı benimle alay ettiler ama ben onlardan çok daha akıllıyım. Onlarda akılmı var! Ateşi bulmak için sert bir taşla, sert bir demir bulmalılarki, birbirine vursunlar da ateş çıkarsınlar. Bunları bulmak için de onlarda bu akıl yok!” Kızlar bunu duyunca koşmuşlar. Sert bir taşla demir bulmuşlar ve birbirine vurarak ateşi icat etmişler.³¹¹

Ateşin tanrı katından, yani gökten inme bir unsur olduğu anlaşılmaktadır, çünkü Ülgen'in yurdu gökyüzüdür.³¹² Bu yönüyle ateş aynı zamanda, göksel yani kutsalı da içinde barındıran bir simge değerdir. Diğer yandan tanrının, insan yaşamını bu denli etkileyen doğal bir unsuru, bir gazap ya da bir sınama üzerinden değil, tamamen merhametinin ve şefkatinin bir sonucu olarak insanlarla paylaştığı görölmektedir. Bu durum eski Türklerin kolektif imgeleminde, Yunan mitolojisindeki tanrı insan ilişkisinin gerilim dolu yanının aksine, barışçıl bir ilişki türünün kök salan yönüne işaret etmesi açısından önemlidir. Buraya kadar olan bölümde, mitik kavrayış açısından dramatize edilen ateşin, salt bir doğal element olmayıp, insan yaşamının, ticaretten tarıma, savunmadan insan hayatının gündelik diğer iş ve işleyişlerine kadar her alanına etki eden teknik boyutuna dikkat çekilmiştir. Yunan ve Türk mitolojilerinde ateş imgesinin tanrı insan ilişkilerine dair farklılıkları bir kenara bırakılacak olursa, önemli bir benzerlik noktası gökyüzünden yeryüzüne inmesi olgusudur. Bu bağlamda doğal bir element olan ateş ya da diğer bir ifadeyle yaşama sanatı, göksel olanın kutsallığından pay alması sonucunda kutsalın kendisine dönüşmektedir. Çünkü ateş, göklerde oturan yüksek, ihtişam ve kudret sahibi tanrıların yurdundan,³¹³ yeryüzüne inmiştir.

³¹¹ *Proben der Volksliteratur der türkischen Stamme Südsibiriens*'ten akt. Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2020, I/59.

³¹² *Altayskie İnorodzu*, 1893, akt. Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2020, I/469-71.

³¹³ Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, 104-105.

SONUÇ

Bu tezin birinci bölümünde mit ve mitolojiye dair temel terminolojik çerçeve sunularak bu konudaki farklı yaklaşımlara dikkat çekilmiştir. Mitoloji üzerinde uzlaşılan genel geçer bir tanıma rastlamamakla beraber öne sürülen tanımlarda geçen ortak kavramlar tespit edilmiştir. Bunlar: (i) masal, sıradan söylenceler bütünü gibi yaygın kanılardan ziyade insan hayatında gözle görülür pratik bir yanının olduğu, (ii) tamamının eski zamanlarda gerçekleşmiş ve bir başlangıca atıf yapan, atalar kültü olarak nesilden nesle aktarılarak gelmesi ve (iii) kutsal olarak tezahür etmesi yani toplum yaşamını dokunulmaz, onulmaz manevi güçlerle çevrelemesi ve kapsayıcı kolektif normlar tayin etmesidir. Sonrasında doğa, mit ve bilincin birbirleriyle nasıl etkileşime girdikleri konuları tartışılmıştır. Bu bağlamda mitik bilincin, duyu yetisi ve niteliklerine ek olarak yaşadığı çevrede maruz kaldığı doğal nesneleri kutsala bürüyerek bir kavrayış biçimi geliştirdiği görülmüştür.

Yunan mitolojisini gökyüzü, dağ, toprak ve ateş gibi mitoloji yapan başat doğal unsurlar, mit ve doğa ilişkisi çerçevesinde ele alınmıştır. Bu noktada göze çarpan ilk husus doğanın canlılığı konusu olmuştur. Doğal yaşam canlıdır ve ruhlarla doludur, bu canlılık insan yaşamında son derece içkindir, insanı değiştirip dönüştürür, onun kaderine hükmeder. İnsanın yaşamı anlamlandırma noktasındaki bilgilerini, doğal bir nesne olan göklerden aldığı görülmüştür. Yeryüzünde kimin hükümlanlık süreceğinin kararı göklerde verilmektedir, yani kralın tacı göklerden gelmektedir. Göklerin tanrısı Uranos'un hayalarından düşen parçalar gökyüzünden yere düşmüştür, böylece tanrı doğumların bir yönü yine gökyüzüne dönük olmuş olur. Ulaşılan diğer bir bulgu da göksel yani kutsal olana sunulan kurban motifidir, bu sayede hem göksel olanın kutsallığı vurgulanmış hem de bu kutsal sayesinde edinilen türlü dünya nimetlerine karşı şükür eda edilmiştir.

Başta Zeus ve diğer tanrıların Olimpos'u yurt tutmaları gelişi güzel bir iş değildir. Gökyüzünün kutsallığından pay almak, ancak ona yakın bir başka doğal unsur tarafından mümkündür, o doğal unsur ise dağlardır. Bir din adamı Ziggurat'a nasıl yükseliyorsa, benliğinden sıyrılıp kutsalın benliğine nasıl bürünüyorsa, Olimpos'un eteklerinden gök tanrısı Zeus'a yükselen Musalar da kutsal olana o şekilde bürünmektedir. Unutulmamalı ki Hesiodos Helikon'da koyun gütmekte ve Musalardan ilhamı oradan almaktadır, bu durum Mezopotamya inanışlarında olduğu gibi Yunan mitolojisinde de dağların tanrılarla insanlar arasında bir iletişim merkezi olduğuna işaret etmektedir.

Theogonia'da ağırlıklı olmak üzere toprağın bitek yanına dair vurgular tartışılmıştır. Mitik bilinç, tanrıları ve yaşamını ondan doğurmuştur: Toprak Ana'nın Uranos ile birleşerek

tanrılar doğurması ve yine insanın topraktan yaratılması konuları, mitik bilincin, doğa ve kutsal okuma şekline işaret etmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda Yunan mitolojisi, bir açıdan toprak ve göğün yarattıklarının hikayesidir. Tartışılan diğer bir bulgu da ateşin, yani insan yaşamına işlerlik kazandıran teknik ve sanatın göklerden, yani tanrılar tanrısı Zeus'tan yeryüzüne iniş sürecidir. Bu süreç oldukça sancılı olmuştur: insan, heva ve hevesine yenilerek sınırlarını aşmış ve nihayetinde tanrı tarafından sonsuza kadar sürececek olan bir cezalandırmaya muhatap olmuştur. Bu durum eski Yunan'ın kolektif imgeleminde, tanrı ile insan ilişkisinin gerilim dolu trajik bir yanına işaret etmesi açısından önemlidir.

Türk mitolojisi ve doğa ilişkisinin ele alındığı ilgili bölümlerde göze çarpan ilk önemli bulgu Yunan mitolojisinde olduğu gibi doğanın canlılığı konusudur. Doğa canlıdır ve ruhlarla doludur, insanlar ise bu ruhlarla iletişim halindedir. Bu iletişim hali kimi zaman bir türeyiş şeklini almaktadır ve doğa ile geliştirilen bu türeyiş, yönetici kutlu soy imgesini doğurmaktadır. Tartışılan diğer bir bulgu ise göksel olanın kutsallığı konusudur. Tanrı kavramı bizatihi gökyüzü anlamında kullanılmaktadır. Kağanın soyu, köken olarak bir yönüyle gökyüzüne yani tanrıya dayanmaktadır, nitekim bu soy, göklerden gelen bir ışıkla devam etmektedir. Bu durum Türklerdeki egemenlik göstergelerinden birine işaret etmektedir ve bir tanrısal türeyişe işaret etmesi yönüyle bu göstergelerden en önemlisidir. Kağan, adeta tanrıdan bir parça olarak yeryüzünde, onun bir imgesi konumundadır. Bu durum kağanın, erdemin, adaletin, bolluk ve bereketin kaynağı olan ışıklar aleminden aldığı değerleri, tanrı adına, halkına yayması gibi bir görev bilincine de işaret etmektedir. Göksel olanın kutsallığına işaret eden diğer bir bulgu da ahiret yurdunun yani insan yaşamı sona erdikten sonra nihai varış yerinin ışıklar alemi, yani gökyüzü olarak öne çıkmasıdır. Önemli diğer bir bulgu da göksel yani kutsal olana yapılan kurban ritüelidir, bu ritüel sayesinde göksel olanın kutsallığı sürekli olarak yinelenmiş olup çeşitli dünya nimetlerine karşı da bir şükür eda edilmektedir.

Türklerin kolektif imgeleminde önemli yer tutan bir diğer önemli doğal nesne de dağlardır. Öyle ki mitik bilinç, dağ gibi bir doğal olguyu, barış, esenlik ve bolluk yurdu olarak öne çıkarmış ve imgeleminde dağ ve kutsal olgusunu bir bütün olarak görmüştür. Dağlardan ayrı yurt tutmayı da çeşitli belaların, felaketlerin nedeni olarak varsaymış, toparlanmak ve yeniden dirilmek için yeniden dağların yolunu tutmuştur. Bu yönüyle dağ nesnesi, mitik bilinç açısından varoluş ve yok oluş arasında ontolojik bir imgeyi çağrıştırmaktadır. Diğer yandan kağan soyunu, kimi zaman kızlarını bir dağ başında tanrıya adanmasıyla kimi zaman da göklerden gelen bir ışığın dağa inmesi sayesinde yaşanan doğumlar sonucunda, tanrısal olanla ilişkilendirmektedir. Tanrı'nın istirahatgahı da dağlar olmuştur, hatta insanın yaratılması noktasında temel iki element olan su ve çamur, bir dağ mağarasına sızarak insanın

yaratılmasında rol oynamaktadır. Kısaca bu olgu, şu önermeye sabitlenebilir: (i) gökyüzü kutsaldır, (ii) gökyüzüne en yakın doğal unsur bu kutsallıktan pay almaktadır, (iii) dağlar gökyüzüne en yakın doğal unsurdur, (iii) o halde dağlar da kutsaldır.

Türk mitolojisinde öne çıkan bir başka doğal nesne ise topraktır. Toprağın bitek yani üretken yanına insanın yaratılması noktasında güçlü bir vurgu vardır ve nitekim insan da balçıktan yaratılmıştır. Toprağın bu yönüne dair bir başka vurguya da ağaç olgusu üzerinden yapılan anlatımlarda rastlanır. Gökyüzünden toprağa düşen tanrısal ışık, bir ağacın gövdesinde can bulur. Ölen kağanın yerine geçmeye aday olanlar, bir ağacın altında gökyüzüne sığılarak siyasal mücadelelerini verirler. Bu yönüyle siyasal meşruiyet temelinin hem göksel olana hem de ağaç bağlamında toprağa dayandırılması dikkat çekmektedir. Türk mitolojisinde, kağanın siyasal meşruiyeti konusunda farklı imgelerin aynı amaca yönelik olarak işlendiği görülmektedir. Bu imge kimi zaman doğrudan gökyüzüyken, kimi zaman da dağlardır. Şimdi de toprak ve onun bitek yanını vurgulayan ağaç nesnesi burada öne çıkmaktadır, çünkü yüksektir ve göksel olana yakındır, dolayısıyla bu kutsallıktan pay alarak kutsalın kendisine dönüşmektedir.

Yunan ve Türk mitolojisinde benzerlik olarak göze çarpan ilk olgu, doğanın canlılığı konusudur. Bu konu, Yunan ve Türk mitolojisinde doğanın hem kavram itibarıyla hem de o kavramın zihinlerde karşılık geldiği inanç boyutu itibarıyla canlı ve ruh sahibi olduğudur. Mitik bilinç, muhayyile ve imgelem düzeyinde, doğayı kutsala bürümektedir, bu bağlamda doğa, çeşitli nasihatler verir, yol gösterir ve dahi normlar tayin eder. İnsan, yaşamı sona erdiğinde yerüstü veya yeraltı ruhlarının yanına gider, bu yönüyle doğa aynı zamanda her iki kültürün pratiğinde ata ruhlarıyla doludur. Doğa kültürlerinin kimi hal ve hareketleri insanların gündelik yaşamlarında sergiledikleri hal ve hareketlere o kadar çok benzer ki bu durumun ayırımı yapmak güçtür. Mitik bilincin olanakları -imge, sembol, anlam- göz önünde tutulduğunda, ruh ve can sahibi olmayan bir doğal yaşamı düşlemek güçtür.

Yunan ve Türk mitolojisinde işlenen en önemli doğal motif gökyüzüdür. Yunan mitolojisinde insanlar arasındaki mücadele ve savaşlarda terazinin kimden yana ağır basacağına göklerde oturan Zeus karar vermektedir. Türklerde ise mücadele ve savaşların sonucu, Gök Tanrı'nın ruhunun çok önceden kağan çocuklarına bir şekilde pay edilmesiyle zaten tayin edilmiştir. Bu durum aynı zamanda her iki kültürün pratiğinde de siyasal meşruiyetin kaynağının göksel olduğuna işaret etmektedir. Diğer yandan tekniğin ve sanatın bilgisi, insana her iki kültürün mitolojisinde de göklerden inmiştir. Her iki kültürün mitolojisinde tanrılara yaraşır bir yaşamın nasıl olacağı, yani bilgelik ve erdemin ne olduğunun bilgisi göklerden inmiştir. Bu bağlamda tartışılan bir diğer bulgu da kurban olgusudur, iki kültürün mitolojisinde

de göksel yani kutsal olana verilen kurban ritüeline dikkat çekilmektedir. Sunulan bu kurbanın amacı, her iki kültürün inanç pratiğinde gökyüzünün kutsallığı yinelenmesi ve bir şükür düşüncesinin eda edilmesidir.

Yunan ve Türk mitolojisinde önemli diğer bir doğal nesne de dağlardır. Dağlar her iki mitolojide de tanrıların yurdudur, tanrılar zaman zaman orada otururlar ve insanın talihine oradan hükmederler. Dağlara yakın olmak ve ona ulaşmak, her iki kültürün mitolojisinde de emniyette ve güvende olmanın bir göstergesidir. Öyle ki insan, bilgeliği ve sanatı gökyüzünün bağrından almak için, göklere en yakın bir başka doğal nesne olan dağları kendine yurt tutmuştur. Yunan mitolojisinde ilham perileri olan Musalar, bu bilgeliği ve sanatı, Hesiodos'a tanrı Kronos'un sunağının bulunduğu Helikon dağında öğretmiştir. Kağan da çeşitli buyrukları dağ başında bir kadından almaktadır. Varoluş ve yok oluş arasında ontolojik bir betimlemenin tasvir edildiği Ergenekon da Türkler açısından aynı öneme sahiptir. Öyle ki insani yaşamın, türlü bela ve felaketlerin nedeni olarak dağ nesnesine olan uzaklık ve yakınlığa işaret edilmektedir.

Toprağın bitek yani üretken yanına her iki kültürün mitolojisinde de güçlü vurgular vardır. Gökten düşen su damlasının toprakla birleşmesiyle yaratılış başlar, bu anlamda Yunan mitolojisi toprak ve göğün yarattıklarının hikayesidir. Bu yaratılışın bir parçası da insandır, nitekim insan da topraktan yaratılmıştır. Türk mitolojisinde de insanın yaratılışı toprak sayesinde, öyle ki insan toprağa kök salmış bir ağaçtan türer. Yine Uranos'un hayalarından savrulanlar tanrı soylarını toprağın bağrında gebe bırakmıştır. Türk mitolojisinde ise tanrının yeryüzündeki gölgesi olan kağan, gökten inen ışığın toprağın bağrına düşmesi neticesinde bir ağacın gövdesinde yaşanan gebelik sonucunda doğmuştur. Bu durum kağanın tanrısal yani göksel bir yönüne işaret etmesi, toprağın bitek yani doğurgan ve dişil yönlerine işaret etmesi açılarından önemlidir. Her iki kültürün pratiğinde de doğal bir nesne olan toprak, dişil, doğurgan olma özellikleriyle ön plana çıkmaktadır.

Yine diğer bir benzerlik de teknik ve sanatın bir sembolü olan ateşin göklerden insana inişidir. Bu yönüyle ateş, her iki kültürün mitolojisinde de yaşamın pratik yönünü vurgulaması açısından önemlidir ve geldiği yer itibarıyla tanrısal ve göksel olana işaret etmektedir. Her iki kültürün mitolojisinde de teknik ve sanatın bilgisine ek olarak, tanrı ve insan davranışlarına dair güçlü atıflar yapması açısından ateş elementi önemlidir. İki kültür açısından fark tam da burada yatmaktadır, bir tarafta Prometheus insanlar adına ateşi Yunan tanrısı Zeus'tan çalırken, Türk tanrısı Ülgen ise insanlara duyduğu sevgi ve merhamet duygusundan dolayı ateşi paylaşmaktadır. Yunan mitolojisinde ateş, sonsuza dek sürecek olan tanrısal bir ıstıraba maruz kalmasından dolayı ceza vesilesi iken, Türk mitolojisinde ise ateş bir lütuftur. Bu yönüyle ateş,

eski Yunan insanının tanrıyla arasında çeşitli entrika ve gerilimlere neden olan bir sembolken, eski Türklerde ise tanrı ve insan arasında sevgi ve güven duygularını perçinleyen bir simge değerdir.

Buraya kadar tez çalışması, Yunan ve Türk kültürünün düşünce ve davranış dünyasının sadece bir yönüne, doğa olgusuna mit perspektifinden mercek tutmaktadır. Fakat kökleri tarihin derinliklerine uzanan her iki kültür de yüzyıllar boyunca din, felsefe, politika ve sanat alanlarında pek çok etkiye maruz kalmışlardır. Bu noktada mit ve doğa olgularının, her iki ulusun din, felsefe, politika ve sanat alanlarıyla ele alınmaları yararlıdır. Bu bağlamda mit olgusunu, ifade edilen alanlarla bütünsel olarak değerlendirmek ve ayrıca tarihi akış içerisinde din, felsefe, politika ve sanat alanlarının kendi aralarındaki geçişlere, mit perspektifinden mercek tutmak, kültürlerin tümel bir değerlendirmesinin yapılması ve literatüre katkı sağlaması noktasında fikir verici olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Ardalan. “Antik Yunan'da Tarihsel Nedensellik”. *Asia Minor Studies* IV/8 (27 Temmuz 2016), 8-18.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2. Basım, 2023.
- Aristoteles. *Doğa Bilimleri Üzerine*. çev. Elif Günçe. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2. Basım, 2004.
- Aristoteles. *Metafizik*. çev. Y. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2. Basım, 2016.
- Aristoteles. *Ruh Üzerine*. çev. Ömer Aygün, Y. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 1. Basım, 2018.
- Aiskhylos. *Zincire Vurulmuş Prometheus*. çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 16. Basım, 2022.
- Akman, Deniz Melek. *Karşılaştırmalı Türk ve Yunan mitolojisi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2020.
- Akurgal, Ekrem. *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara: Phoenix Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Akurgal, Ekrem. *Anadolu Uygarlıkları*. Ankara: Phoenix Yayınları, 4. Basım, 2021.
- Akurgal, Ekrem. *Ege Batı Uygarlığının Doğduğu Yer*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, 2000.
- Arikoğlu, Ekrem. *Makaleler: Dil Destan Tarih Edebiyat*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Aladaş, Tuğba. *Türk Mitolojisinde Tek Gözlü Varlıklar*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2023.
- Akyüz, Yakup - Altıparmak, Enes. “Antik Yunan Mitolojisinde Ateşin Kökeni ve Akıl İlişkisi”. *Dört Öge* 23 (05 Temmuz 2023), 75-95.
- Buxton, Richard. *Yunan Mitolojisi*. çev. Ahmet Fethi Yıldırım. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 1. Basım, 2016.
- Bezgin, Yusuf Kenan. “Türk mitinin medyaya yansıması üzerine bir mukayese”. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi* 5/9 (30 Nisan 2019), 58-81.
- Calame, Claude. “Greek Myth and Greek Religion”. *The Cambridge Companion to Greek Mythology*. ed. Roger D. Woodard. 259-285. Cambridge Companions to Literature. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Cüveyni, Alaaddin Ata Melik. *Tarih-i Cihangüşa*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2013.

- Campbell, Joseph. *İlkel Mitoloji: Tanrının Maskeleri*. çev. Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge Kitabevi, 2. Basım, 1995.
- Can, Şefik. *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 19. Basım, 2020.
- Çetin, Güler. *Eski Yunanca Türkçe Sözlük*. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 1. Basım, 2018.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 9. Basım, 2020.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2. Basım, 2021.
- Deniz, Mehmet Fatih. “Euripides’in Medea Tragedyası Üzerine: Kahraman ve İroni”. *Kilikya Felsefe Dergisi* 1 (30 Nisan 2025), 20-35.
- Diamond, Jared. *Tüfek, Mikrop ve Çelik*. çev. Ülker İnce. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 5. Basım, 1993.
- Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 32. Basım, 2023.
- Eliade, Mircea. *Dinler Tarihine Giriş*. çev. Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1. Basım, 2003.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 4. Basım, 2020.
- Eliade, Mircea. *Ebedi Dönüş Mitosu*. çev. Ümit Altuğ. Ankara: İmge Kitabevi, 1. Basım, 1997.
- Eliade, Mircea. *İmgeler ve Simgeler*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Doğubatı Yayınları, 4. Basım, 2020.
- Eliade, Mircea. *Kutsal ve Kutsal-Dışı*. İstanbul: Alfa Yayınları, 3. Basım, 2023.
- Eliade, Mircea. *Mitlerin Özellikleri*. çev. Sema Rıfat. İstanbul: Om Yayınevi, 2. Basım, 2001.
- Eflatun. *Phaidon*. çev. Suut K. Yetkin, Hamdi R. Atademir. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 4. Basım, 1989.
- Frankfort, Henri. *Uygarlığın Doğuşu*. çev. Alaeddin Şenel. Ankara: Verso Yayınları - İmge Kitabevi, 1989.
- Freud, Sigmund. *Psikanalize Giriş Dersleri*. çev. Selçuk Budak. İstanbul: Öteki Yayınevi, 7. Basım, 2018.
- Guthrie, W. K. C. *Yunan Felsefe Tarihi*. çev. Ergün Akça. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1. Basım, 2011.
- Herodotos. *Tarih*. çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 21. Basım, 2022.
- Hesiodos. *İşler ve Günler*. çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 10. Basım, 2021.

- Hesiodos. *Theogonia*. çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 10. Basım, 2021.
- Homeros. *İlyada*. çev. Azra Erhat, A. Kadir. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 19. Basım, 2022.
- Homeros. *Odysseia*. çev. Azra Erhat, A. Kadir. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 21. Basım, 2024.
- Heyet. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meal*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Hawes, Greta - Selth, Rosemary. "Matrilineal Succession in Greek Myth". *The Classical Quarterly* LXXIV/1 (Mayıs 2024), 1-23. <https://doi.org/10.1017/S0009838824000156>
- Hacip, Yusuf Has. *Kutadgu Bilig*. ed. Halil Aşıcı. Ankara: T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Eğitim Araştırma ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 2019.
- Inostrantsev, K. "Eski Türklerin İnançları Hakkında Birkaç Söz". çev. Abdulkadir İnan. *Belleten* XIV/53 (20 Ocak 1950), 45-48.
- İnan, Abdulkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Basım, 1986.
- Jung, Carl G. *İnsan ve Sembolleri*. çev. Ali Nihat Babaoğlu. İstanbul: Okyanus Yayınları, 4. Basım, 2009.
- Kampakoglou, Alexandros. "Danaus Βουγενής: Greco-Egyptian Mythology and Ptolemaic Kingship." *Greek, Roman, and Byzantine Studies* LVI/1 (2016), 111-139.
- Kāşğarī, Maḥmūd Ibn-al-Ḥusain al- vd. *Dîvânü lugâti't-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Kayran, Mehmet - Metintaş, Mustafa Yahya. "Türk - Yunan İlişkileri (1878 – 1952)". *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi* II/3 (16 Şubat 2018), 33-73.
- Laertius, Diogenes. *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. çev. Candan Şentuna. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 11. Basım, 2022.
- Lefkowitz, Mary R. "Women in Greek Myth". *The American Scholar* LIV/2 (1985), 207-219.
- Malinowski, Bronislaw. *Büyük Bilim ve Din*. çev. Saadet Özkal. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2. Basım, 2020.
- Mutçalı, Serdar. *İngilizce & Türkçe & Arapça Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Oxford. *Oxford English & Arabic Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 2. Basım, 2006.

- Öztürk, Ali. *Çağlar İçinde Türk Destanları*. İstanbul: Pozitif Yayınevi, 6. Basım, 2019.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. I Cilt. Ankara: Altınordu Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. II Cilt. Ankara: Altınordu Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Özalp, Hasan. “İnsanlığın En Eski Tapınağı Göbeklitepe Teolojik Olarak Bize Ne Söyler?” *Bilimname* 2016/1 (31 Mart 2016), 59-74.
- Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 20. Basım, 2010.
- Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 48. Basım, 2022.
- Platon. *Menon*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Platon. *Sokrates’in Savunması*. Çev. Ari Çokona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 22. Basım, 2020.
- Platon. *Timaios*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Roux, Jean-Paul. *Eski Türk Mitolojisi*. çev. Musa Yaşar Sağlam. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 4. Basım, 2022.
- Radloff, Wilhelm. *Türklük ve Şamanizm*. çev. A. Temir, T. Andaç. İstanbul: Örgün Yayınevi, 1. Basım, 2008.
- Smith, Roger. *Zihin ve Doğa Arasında*. çev. Timuçin Binder. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 1. Basım, 2015.
- Saygın, Tuncay. “Sokratik Erdem ve Aristoteles’in Sokratik Erdemle İlgili Bazı Değerlendirmeleri”. *Felsefe Dünyası* 47 (15 Temmuz 2008), 130-136.
- Tekin, Talat. *Orhon Yazıtları: Kül Tigin & Bilge Kağan & Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayıncılık, 2. Basım, 1998.
- Thales. *Fragmanlar*. çev. Cengiz Çevik. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Thomson, George. *Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler: Tarihöncesi Ege*. çev. Celal Üster. İstanbul: Yordam Kitap, 1. Basım, 2021.
- Tokarev, S. a. “Kültür Tarihinde Ateş Sembölü”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* VI/1 (01 Mart 2006), 259-264.
- Türkeç, Umay Günay. “Türk Masallarında Geleneksel ve Efsanevi Yaratıklar”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* II/3-4 (01 Aralık 2009), 84-115.
- Thomsen, Wilhelm. “Moğolistan'daki Türkçe Kitabeler”. *Türkiyat Mecmuası* 3 (25 Aralık 2010), 81-118. <https://doi.org/10.18345/tm.01385>

Uğurlu, Ahmet. “Claude Lévi-Strauss’ta Mitoz”. *İnsan ve Toplum* IV/7 (01 Haziran 2014), 113-133.

Yıldırım, Nimet. “Zerdüşt Mitolojisi”. *Doğu Esintileri* 15 (27 Temmuz 2021), 75-99

Alatlı, Alev. <https://x.com/AlevAlatli/status/1254113409076994052?lang=en> (25 Nisan 2020).

Türk Dil Kurumu. “TDK”. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=destan> (Erişim Tarihi: 26 Nisan 2025).

Middle East Council on Global Affairs. “The Turkish-Greek Rapprochement: Time for European Engagement”. <https://mecouncil.org/publication/the-turkish-greek-rapprochement-time-for-european-engagement/> (Erişim Tarihi: 18 Haziran 2025).

“Merih Demiral’ın ‘bozkurt’ sevinci kriz çıkardı: Türkiye’nin Almanya Büyükelçisi, Dışışleri’ne çağırıldı - Sözcü”. <https://www.sozcu.com.tr/merih-demiral-in-bozkurt-sevinci-diplomatik-kriz-cikardi-buyukelci-disislerine-cagirildi-p63262> (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2025).

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Muhammet BAL
EĞİTİM DURUMU	
Lisans	Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İlahiyat (2015-2021)
Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri (2022-2025)
Tez Konusu	Türk ve Yunan Mitolojilerinde Doğa Kavramı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme
Yabancı Dil / Diller	Arapça
İŞ DENEYİMİ	
2022-...	MEB, Öğretmen